

Jog

történeti szemle

2013
1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Egy különös törvényszék,
a generale iudicium működése
1264 és 1266 között

A polgári jog kodifikációjának
történeti áttekintése Szerbiában

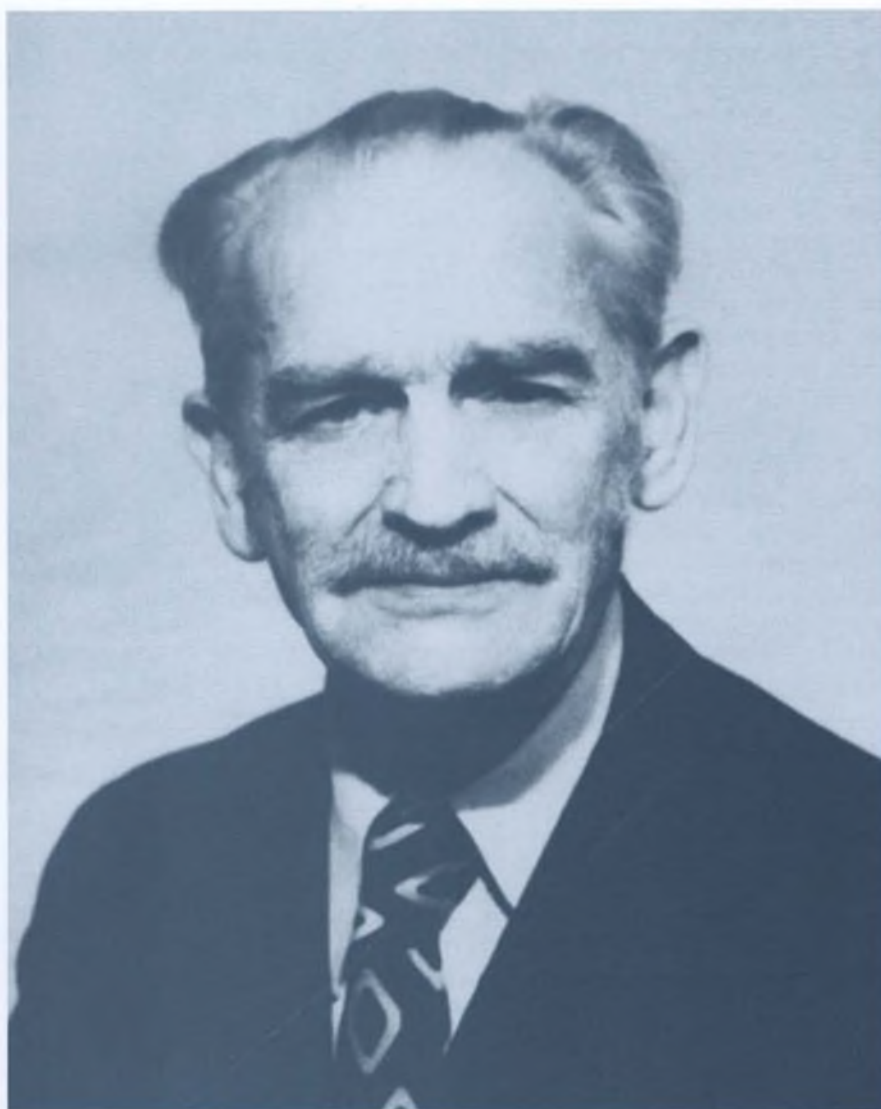
Lagas és Umma területi vitája

Szókratész – Az elromlott athéni
demokrácia áldozata

Szent István esztergomi
keresztéseinek rendje:
a stefaniták

Kuppis Anna fegyelmi
ügyének ürügyén

Gondolatok a magyar válságjogi
szabályozásról az 1933 és 1945
közötti Magyarországon

Degré Alajos

TARTALOM

TANULMÁNY

BÉLI Gábor: Egy különös törvényszék, a generale judicium működése 1264 és 1266 között.....	1
DUDÁS Attila: A polgári jog kodifikációjának történeti áttekintése Szerbiában.....	9
SULYOK Gábor: Lagas és Umma területi vitája.....	17
SZOBOSZLAI-KISS Katalin: Szókratész – Az elromlott athéni demokrácia áldozata.....	28

MŰHELY

FALUS Orsolya: Szent István esztergomi keresztéseinek rendje: a stefaníták.....	38
RIGÓ Kinga Viktória: Kuppis Anna fegyelmi ügyének ürügyén.....	44
TALABOS Dávidné LUKÁCS Nikolett: Gondolatok a válságjogi szabályozásról az 1933 és 1945 közötti Magyarországon.....	47

FORRÁS

SZENDREI Géza: Tiszti ügyészi feladatok.....	51
--	----

KÖNYVEKRŐL

Adalék a hivatásrendi autonómiák magyarországi történetéhez – Korsós né Delacasse Krisztina könyvéről – MEZEY Barna.....	56
Lengyel forrásmunka a jogi transzfer köréből – Inge BILY-GÖNCZI Katalin.....	60
Jászkunsági jogszokások – A Jászkun Kerület jogélete – Bánkiné Molnár Erzsébet könyvéről – NAGY Janka Teodóra.....	61
Jubileumi kötet a pécsi felsőoktatás évszázadairól – ÉLESZTŐS László.....	63
Tanulmánykötet Thököly Imre emlékére – KÉPESSY Imre.....	66

SZEMLE

A „Mindennapi jegyzőkönyvek” és a macskazene – Beszámoló Nagy Janka Teodóra főiskolai tanár habilitációjáról – HERGER Csabáné.....	68
A Horthy-korszakkal kapcsolatos újabb kutatási eredményekről – Konferencia a Magyar Tudományos Akadémián – RIGÓ Balázs.....	69
E számunk szerzői.....	72

A címlapon:

Degré Alajos

(Zalaegerszeg, 1909. május 16. – Zalaegerszeg, 1984. április 10.): jogtörténész, levéltáros, címzetes egyetemi tanár

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna,
Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

A valamikor 1262. december 5-ét megelőzően, Pozsony közelében, IV. Béla és idősebb fia, István erdélyi herceg között létrejött, majd december 5-én István ifjabb király által a Heves megyei Poroszlón tartott gyűlés alkalmával megerősített egyezmény a magyar államtörténet egyik figyelemre méltó állomása, annak a kettős királyi kormányzatnak a formális kiindulópontja, ami a királyi hatalom gyakorlásának megosztásán alapult. Ez a hatalommegosztás egy különös törvényszék megszervezését és működését is magával hozta.

IV. Béla és István ifjabb király egyezményei

A források arra nem adnak pontos választ, hogy mi vezetett 1262 őszén IV. Béla és idősebb fia, István erdélyi herceg viszonyának már fegyveres összecsapással fenyegető elmérgesedéséhez. Ebben kétségtől szürcse volt annak, hogy miután 1260-ban István elveszítette a stájer hercegséget, a király nem neki, hanem ifjabb fiának, Béla hercegnek engedte át Szlavóniát, és az is közrejátszott, hogy István nagy lendülettel fogott hozzá önálló hatalmának kiépítéséhez az ország keleti felében.

István az Erdély hercege címet 1257 óta viselte. Erről az a levele tanúskodik, amivel a szász Gyanin és rokona, Dániel kérésére átírta az Imre király, II. András és fia, Béla herceg által ősciknek adott okleveleit.¹ István királyfi, aki az 1261. július 4-én Szalcsón kelt, Gábor mester, Rafael és Gábor unokaöccse, Tamás között létrejött egyezséget igazoló levelét már Isten kegyelméből erdélyi herceg cím alatt adta ki („*Stephanus dei gratia rex primogenitus illustris regis Hungariae, dux Transsilvanus*”), hatalmát a Tiszántúlra és az ország északkeleti vidékére is kiterjesztette, ahogy ezt a Samphelben és Obl kassai vendégek mentességeiről szóló, a sátorlajújhelyi hospesek szabadságait és kötelezettségeit rögzítő levelek, illetve Écsi ispán és Ubul fia, Mihály ispán adományai jelzik.²

István hatalmi területének megnövelésében híveire, elsősorban báróira támaszkodott, akik bizonyítással nemcsak pártolták, hanem ösztönözték is uruk törekvéseit. A területgyarapítás,

Béli Gábor

Egy különös törvényszék, a generale judicium működése 1264 és 1266 között

miképp erre a Pozsony melletti megállapodás egyik pontja következtetni enged, hamarosan ellentéteket szított: „[...] ígérjük, hogy legdrágább atyánk minden bárójának, serviensének a véletlenségből támadt és keletkezett viszály okán [...] visszaadjuk és visszabocsátjuk összes ingó és

ingatlan jószágát [...], amiket ugyanezeketől mi vagy a mieink az előbb mondott viszály ürügyén vettek el”.³ A „casualiter”, azaz véletlenségből kirobbant viszály háttérben valószínűleg valamely IV. Béla és István herceg emberei közötti súlyosabb összetűzés állt. Ezt használhatták fel a befolyásos hívek arra, hogy uraikat seregek küldésére bírják. A hadba szállásról csak egy egészen szűkszavú tudósítás maradt hátra, mégpedig Mária királynénak a prédikátorok (a domonkos rend) generálisához írt, János volt boszniai püspök csodatételéről beszámoló levelében: „[...] álnok alattvalók sugalmazására egyrésztől a számomra legkedvesebb Béla, Magyarország királya és uram, másrésztől legdrágább fiunk, István király között oly súlyos ellentét támadt, hogy mindkét oldalról már felsorakoztak egymással szemben a hadak, hogy megütközzenek [...]”.⁴

Arról semmit sem lehet tudni, hogy a szembenálló felek hogyan jutottak el a megállapodásig, és elenyészett a Pozsony környéki egyezményt rögzítő levél is. A békepontokat István az a levele őrizte meg, amit az ifjabb király és a kunok ura címet is felvéve Poroszlón adott ki (*Stephanus, dei gratia junior rex Vngarie, dux Transsilvanus*,

IV. Béla (miniatura a Képes Krónikából)

IV. Béla megkoronázza fiát, V. Istvánt (miniatura a Képes Krónikából)

dominus Cumanorum). Az ifjabb király az evangéliumok és a kereszti érintésével tett esküvel ígérte meg az apja és közte Pozsonynál létrejött „béke, egyezés és megegyezés” (*apud Posonium pax, convencio et concordia inter dominum karissimum patrem nostrum et nos habita*) megtartását, hogy tudniillik megelégszik mindazzal, amit IV. Béla juttatott számára, vagyis a megállapodás alapján átengedett hatalmi területtel. Esküvel erősítette, hogy nem tesz semmit apja „koronája vagy országa” ellen, hasonlóképpen öccse hercegségének sérelmére, kártalanítja a viszály idején károsultakat, szlavóniai németeket és szlávokat nem csábít el, nem fogad be csehek sem atyjától, a szárazon és vízen szállított só fele részét átengedi, az országrészében birtokkal, lakással rendelkezőket a szabad mozgásban nem akadályozza, és megtartja az ott lévő egyházak, valamint az ott élő „szerviensek vagy nemesek” szabadságait, mentességeit, jogait. István arra is kötelezettséget vállalt, hogy ha hadat indítana, mint a béke megsértője az esztergomi és a kalocsai érsek által kiszabandó kiközösítés büntetésének terhére magára veszi, amit ellenkezőleg atyjától is elvárt, hozzátéve, hogy haddal nem vonul át atyjának és övéinek földjein. Ezzel szemben IV. Béla átengedte a Nógrád vármegyei Fülek várát, és megígérte, hogy fia kunjait nem csábítja magához.

Hogy miben és mennyit módosított István ifjabb király a poroszlói gyűlés alkalmával a békepontokon, nem lehet megállapítani. Ha voltak is eltérések, azok a megállapodás lényegét nem érintették, és elsősorban abból adódhattak, hogy a poroszlói levél a Pozsonynál adott levélnek nem átirata volt. A Poroszlón rögzített pontok között új elem a bíráskodásra vonatkozó lehetett, de csak annyiban, hogy vélhetőleg egy, a bíráskodást érintő, meg nem ismételt rendelkezést egészített ki, amiről a továbbiakban még szó esik.

A poroszlói gyűlésen tárgyalt és megerősített egyezmény az ifjabb királynak átengedett országrészt nem határozta meg. Az bizonyos, hogy az országrészeket elválasztó határ középső és alsó szakaszát a Duna képezte, északon pedig Heves(új), Hont, Gömör, Abaúj és Sáros vármegyék nyugati részein húzódott, átszelve Nógrád vármegye felső harmadát is, ahogy az István ifjabb király által 1263-ban Borsod, Újvár (Abaúj), Zemplén, Heves és Gömör vármegyék nemesei és más jogállású emberei számára összehívott gyűlésről, valamint az 1262 és 1265 között más tárgyakban adott levelek igazolják.⁵

Az egyezmény létrejötte és megerősítése ellenére a nyugalom nem állt helyre. István ifjabb király 1263. május 3-án Nógrád megyében a szakáli monostor (Nógrád-szakál) mellett újabb levelet adott. Ebben azt szorgalmazta, hogy a Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai érsek által szerkesztett korábbi békeokmányokat a pápával erősítsék meg, és ismét kötelezettséget vállalt a békepontok megtartására a maga és – a nagyobb nyomaték kedvéért – bárói nevében: „*ha az egyezmény és köztünk létesített béke rendjének megsértője és megszegője újból mi lennénk, báróinkkal, tudniillik a tisztelendő Smaragd testvér, Isten kegyelméből a kalocsai egyház érsekével, Benedek mester, aradi prépost, udvarunk alkancellárjával, Dénes nádor, bácsi ispánnal, Bács mester, udvarunk bírója, gö-*

mőri ispánnal, István asztalnokaink mesterével, Dénes pohárnokaink mesterével, vagy másokkal, akik ezután a helyükbe lépnek a hivatalban vagy tisztségben, és ellenkezőleg, ha legdrágább atyánk szegné meg, vagy sértené meg a köztünk fennálló egyezséget és rendet báróival, nagyobbakkal, a mostaniakkal vagy akik helyükbe lépnek, a mondott tisztelendő atyák az esztergomi és kalocsai érsek kiközösítés ítéletével sújtsanak bennünket”. Ezzel együtt, a kölcsönösség jegyében, István ifjabb király megígérte, hogy a kifosztottakat kárpótolja, besúgasokra nem hallgat, azoknak hitelt nem ad, az atya hatalma alatt állókhoz „*pecsenyüket vagy tálakat*”, illetve más ajándékokat nem küld, ahogy fenyegető leveleket sem, a hozzászökött gonosztevőket megbünteti, nem üldözi, és nem támadja meg az atyjához csatlakozókat, legyenek azok rokonai, sógorai vagy lekötelezettek.⁶

Annak semmi nyoma, hogy István kezdeményezésére válasz érkezett volna. A pápa felszólítására IV. Béla csak addig ment el, hogy esküvel megerősítette a Pozsonynál létrejött egyezményt, de újabb, a Magyarországra érkező Velasco pápai gyóntató közbenjárásával kötendő megállapodásra nem volt hajlandó. A király Lipcsén (Zólyomlipcse), 1263. augusztus 3-án kiállított levelével értesítette IV. Orbánt arról, hogy küldötte előtt letette a megerősítő esküt Fülöp esztergomi érsek, kancellár, Farkas fehérvári prépost, alkancellár, Mutmér szepesi prépost és másik tíz egyházi, valamint számos világi tanú jelenlétében, mégpedig azzal az ígérettel, hogy István ifjabb királyt, feleségét és embekeiket nem zaklatja, ellenük hadat nem visel, birtokaikat, váraikat, városaikat nem foglalja el, és nem engedi elfoglalni.⁷ Míg István ifjabb király teljes „vezérkara” nevében és nyilván jelenlétében fogadta meg eskü alatt szakáli válalásainak betartását, IV. Béla eskütételénél nagyobb bárói nem voltak jelen, csak kisebb méltóságok és tisztek, Mojs, Béla herceg tárnokmestere, Fülöp királyi pohárnokmester, Csák királynéi asztalnokmester, Kerkői Tamás és Pósa királyi étekgfők, Tamás és Pobor hirdetők ispánjai.

IV. Béla báróinak távolmaradása nyilvánvalóvá tette, hogy a király és az ifjabb király viszonyának rendezéséhez nem fűződik érdekük, és erre a pápai küldött előtt tett eskü után már IV. Béla és István ifjabb király sem törekedett. IV. Orbán 1264. február 2-án kelt, IV. Bélához írt levele szerint az ellentétek hamarosan odáig fajultak, hogy István ifjabb király atya ellen kunokat, IV. Béla pedig „*litvániai pogányokat és más szomszédos hitetleneket*” igyekezett segítségül hívni. A pápa intésének, aki kiközösítés büntetés kilátásba helyezése alatt szólította fel atyát és fiát arra, hogy tartsák meg egymás közt a békét, és gazdagságukat inkább a Szentföld védelmére, a tatárok által feldúlt egyházak, özvegyek és árvák megsegítésére fordítsák, nem volt foganatja. A viszály tovább mélyült. Egy újabb, július 16-án kiadott pápai levél arról tudósított, hogy István ifjabb király elfoglalta nővérének, Rosztiszláv herceg özvegyének, Anna boszniai és macsói hercegnőnek, valamint fiainak, Mihálynak és Bélának Bereg vármegyei uradalmát és Füzér várát Abaúj vármegyeében, hasonlóképpen anyjának, Mária királynénak több birtokát, a Bihar vármegyei Szalacsot, az erdélyi Besztercét, Radnát és a Királyinak nevezett részeit.⁸

IV. Béla, miután sikerült magához csábítani fiának kunjait és báróinak egy részét, 1264 nyarán elérkezettnek látta az időt a keleti országrész visszaszerzésére. A támadás készületlenül érte Istvánt, aki az év végére elvesztette szinte egész hatalmi területét. Utolsó menedéke a barcasági Feketehalom vára volt, amit sikerrel védett Miskolc nembeli Panyit felmentő seregének megérkezéséig. Az ostromlók leverése után István várakozás nélkül visszavágott. Kora tavasszal már Pest felé vonult, és Isaszegnél, 1265. március elején döntő vereséget mért a király seregére.⁹

A győztes ifjabb király apjával szemben többre nem tartott igényt, mint amit a Pozsony környéki egyezmény biztosított számára. IV. Béla az 1265. március 28-án a Komárom vármegyei Füzitőn kelt levelében, amivel az új pápát, IV. Kelemen köszöntötte megválasztása alkalmából, már újabb megállapodásuk megerősítését kérte: „[...] személy szerint szentségedtől kérjük, hogy erősítsd meg a mi és fiunk, István király között a tisztelendő atyák, az esztergomi és kalocsai érsekek közbenjárásával létesült megegyezést”.¹⁰

A megállapodást csak egy év múlva, 1266. március 23-án foglalták írásba a Nyulak szigetén (Margitsziget). A rendelkezések következetesebb rendben, kellő pontosságokkal, fontos kiegészítésekkel bővítve tárgyalták a felek hatalommegosztásának részleteit és azok vonzatait, mint annak előtte a Pozsonynál kötött egyezményt megerősítő poroszloi pontok. A megállapodás három tárgyat érintett: a bíráskodást, a vagyoni és hatalmi érdekek kölcsönös biztosítását, végül a dinasztia tagjainak védelmét, kártalanítását, s birtokaik visszaszolgáltatását.

Regnum és regimen

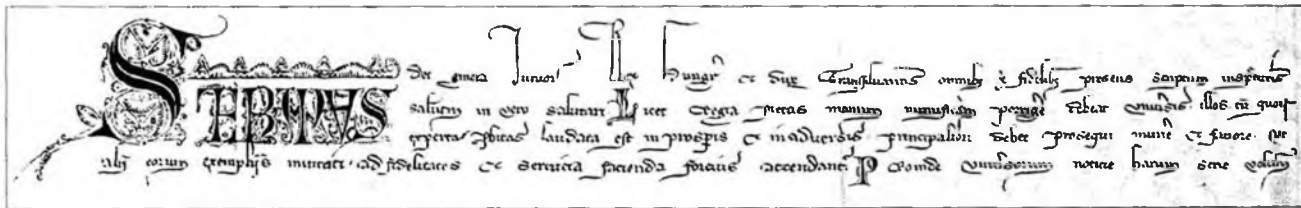
A poroszloi pontok között az István ifjabb királynak jutott országrész, „*porcio regni nobis assignata*” mellett szó esik IV. Béla hatalmi területéről, egészen pontosan azokról, akik országát vagy országa határait dűlni és zavarni szándékoznak: „*ipsius regnum uel regni terminos turbare et molestare uolentes*”, majd a szakáli monostornál esküvel megerősített kötelezettségvállalások sorában is, mégpedig a dűlásokat megvalósító, a király területeiről István ifjabb királyhoz menekültek esetében: „*aliqui [...] destructiones in regno faciendo, de territoriis karissimi patris nostri regis ad nos se transferrent*”. A Nyulak szigeti békében a „*regnum*” párjaként következetesen a „*regimen*” jelenik meg, és mindig István ifjabb királyra nézve, mint az ő „*kormányzata*” alatt álló területen keletkezett percek: „*omnes causas [...] in suo regimine emergentes*”, vagy a királynak a fia „*kormányzata*” alatt lévő (élő) bárói és szerviensei: „*barones et servientes nostri in suo regimine constituti*”, illetve a királytól és országából fiához vagy annak területére, ellenkezőleg pedig, István ifjabb királytól és területéről menekülő gonosztevők esetében: „*aliquis vel aliqui a nobis, vel a regno nostro ad filium nostrum predictum vel ipsius regimen, vel econverso de filio nostro vel eius regimine ad nos, vel regnum nostrum perpetrato aliquo maleficio se transferret vel transferrent*”.

A *regimen* ebben a direkt értelemben teljesen meg egyezik a „*porcio regni nobis assignata*”-val, ahogy az utóbbi párba állítás alapján a „*regnum*”-mal, ami a király országát, e vonatkozásban a király tényleges uralma alatt maradt területet jelöli.

A korszak legavatottabb ismerője, Szűcs Jenő szerint a Pozsonynál kötött egyezmény és annak megerősítései, beleértve a Nyulak szigetén kötött békét is, két uralkodó elkülönült hatalmi „szféráját” hozta létre az egységes *regnum* keretei között, de ennek „egyik fele sem volt már igazi értelemben vett ország, ahol a körülhatárolt territórium és az alattvalók köre fedte volna egymást”, annak ellenére, hogy „a főhatalom és az ország eszmei egységéből valamit” a király és „jogásza” próbáltak megőrizni, amit azzal juttattak kifejezésre, hogy a király országát, a királyi hatalmat megkülönböztették az ifjabb király kormányzatától, hogy tudniillik a királynak országa, az ifjabb királynak kormányzata volt.¹¹

Kétségtől a *regnum* – *regimen* kettős a király és az ifjabb király hatalmának valamiféle megkülönböztetésére, egészen pontosan, elhatárolására szolgált. A kérdés most már az, hogy mit értettek a *regimen*, a „*kormányzat*” alatt. 1264-ben István ifjabb királynak abban a levelében, amivel a Nyulak szigeti apácáknak adta Uza fiainak és Kabas Tamásnak két földjét, akik az apácák bizonyos falvait feldűlték, és hat idézésre sem jelentek meg, a következőképpen jön elő: „[...] tehát, miként a kormányzás tisztéből tartozunk, amit magunkra vettünk, elégtételt kívánván adni, Péter, Ferenc és Tamás minden birtokait, a Jenő és Helény nevűeket, melyek kicsapongásaik miatt, mint közönséges gonosztevőkéi királyi kezeinkhez háramlottak, [...] Isten eme egyházában szolgáló nővéreinek adtuk, juttattuk és engedjük át örök birtoklásra a nekik okozott károkért és sérelmekért”. Az „*ex officio suscepti regiminis*”, szó szerint az „elfogadott kormányzás tisztéből”, vagyis a viselt kormányzási hatalomnál fogva történő rendelkezés, intézkedés IV. Béla leveleiben is feltűnik. A király 1263-ban „*ex officio suscepti regiminis*” váraitól és az (ország) határokról kívánván gondoskodni, a Vas vármegyei Kúszén várát Pok nembeli Móric tárnokmesterre, Jánosra, Béla szlavón herceg népeinek ispánjára és Detára, Amádé győri püspök fivérére bízta, és nekik adományozta a vasvári várhoz tartozó Rum és Buad földeket. Ugyanebben az évben, unokája, László herceg születése feletti örömben a hírhözó Csák nembeli Domonkosnak, István ifjabb király pohárnokmesterének „*ex officio suscepti regiminis*” felelni kívánván, a gyermektelenül elhunyt Ipoly földjét adományozta.¹²

Ezek alapján a *regimen* a király hatalmát jelöli, melynél fogva a király szabályt alkot, ítélkezik, kinevez, adományoz, adóztat. A *regimen* a ténylegesen gyakorolt hatalmi jogosítványok együttese, gyűjtőfogalma, éppen úgy, mint a *regnum*, és éppen úgy hordozza általában, a személytől elvonatkoztatott, illetve elvonatkoztatatható királyi hatalom jelentéstartalmát is. Egyébiránt a királyon és az ifjabb királyon kívül más levéladók, többek közt azok, akik nevükben jártak el, egyáltalán nem tettek különbséget a hatalmat gyakorló király és ifjabb király között, hanem egyformán királynak nevezték mindkettőt, ahogy ezt az alábbiakban

István ifjabb király adománylevele Csobánka fia Jánosnak (1267)

következő kiemelések tanúsítják.

Az egyezményekben a hatalomgyakorlás tényleges megosztásáról volt szó. Istvánnak nem állt szándékában egy másik, „önálló territóriummal” bíró ország létrehozása. Célja az volt, hogy mindaddig, amíg meg nem szerzi a trónt, éppen úgy teljes királyi hatalmat gyakorolhasson övéi, mint ahogy atyja a sajátjai felett. Ez pedig hatalmi területet követelt. E *regimen* alá vont terület adta voltaképpen a keretét, vagy inkább a realitását a „perszonális”, a lekötelezettek, saját alattvalók feletti hatalomgyakorlásnak területen belül és kívül egyaránt az ifjabb király számára, azzal együtt, hogy hatalmát, a viszonyosság jegyében, a király lekötelezetteivel szemben a megegyezés szerinti engedmények biztosítása mellett volt kénytelen gyakorolni területen belül. Ez viszont a saját hatalmi terület felett gyakorolt teljes joghatósága kölcsönös elismerésén túl a király és ifjabb király szükségképpen együttműködését várta el. A király és ifjabb király ezért egy különös, „közös”, a hatalmukkal és tekintélyükkel eljáró törvényszéket állított fel.

A „közös” törvényszék működésének emlékei

1264. május 28-án a Szent Mária szigetén (Margitsziget) kelt az a levél, amit hat levéladó állított ki: „Mi, Fülöp esztergomi, Smaragd kalocsai érsekek, Lóránd, egész Szlavónia bánja, Móric, a király úr tárnokainak mestere, László erdélyi vajda és Bás mester, a dicső [István] király udvarának bírója, akiket mind a két király küldött az ország hasznára [...]”. A rövid feljegyzés a hat delegált döntését közli, amivel a budai egyháznak ítélték a Chechtou nevű halastavat a Zyntha révénél. Ugyancsak a levéladóknak, egy másik, május 31-én, ugyancsak a Szent Mária szigetén kelt levele is fennmaradt, akik magukat itt nem egyszerűen csak küldötteknek, hanem „ab utriusque regibus in iudices de-

István ifjabb király pecsétje Csobánka fia János adománylevelén (1267)

Előlapján a király trónszéken ülő alakja a királyi jelvényekkel.

Körirata: SIGILLVM • STEPHANI. DEI[1 • GRA]CIA • REGIS • ET... [HVNG]ARIE.

A hátlapon a király lovon ülő alakja, fején sisakkal, jobbujában zászlóval, bal karján pajzsral; mindketőn a stiriai párdúc látható.

Körirata: + PRIMOGEN[ITI] • BELE • QVA[RTI ILLV]STRIS • REGIS • HVNGARIE

putati”, vagyis bírókul küldötteknek nevezték, amikor Kabas Tamás ügyében határoztak, hogy tudniillik akkor lehessen csak bevezetni őt a Jenő és Szecső (Tápi-ószeccső) falvakból illető részbe, ha a margitszigeti apácáknak elégtételt ad arról a hat bírságról, amivel tartozott.¹³ Kabas Tamást utóbb, mint erről már szó esett, bizonyonnyal a hat bíró szóban forgó döntése alapján marasztalta el István ifjabb király két társával együtt, mint közönséges gonosztevőket.

Egy év nélkül, a Duna menti Szentjánosban, szeptember 20-án kiadott levelében IV. Béla arról tudósít, hogy amikor a rokonaikat és az Ebed fiakat is képviselő Andi Gergely és Sokoródi Izsép bemutatta előtte Hahót nembeli Panyit ispán ellen „a tisztelendő atyák, Fülöp esztergomi érsek és Smaragd kalocsai érsek és más báróink és István király úr, legdrágább fiunk báróinak, a mi és István király úr által küldött bírók függőpecsétjei alatt birtokaik dolgában szerkesztett levelét”, mert ezzel szemben Panyit ugyancsak a báróknak egy másik levelét kívánta felmutatni, Szent Mihály ünnepének tizenötödét (október 13.) jelölte meg határnapul.¹⁴

A Szent Mária szigeti levelek alapján biztosra vehető, hogy Türje nembeli Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai érsek mellett Rátót nembeli Lóránd szlavón bán, Pok nembeli Móric királyi tárnokmester, valamint Kán nembeli (ifjabb) László erdélyi vajda és Csák nembeli Bás mester, az ifjabb király udvarának bírója voltak a király, valamint az ifjabb király delegáltjai. A IV. Béla év nélküli levele által hivatkozott levelüket pedig akkor vagy valamikor az idő tájt adhatták, amikor a Szent Mária szigeti ülést. Bizonyonnyal Szentpétery Imre csek ismertében tette magának az év nélküli levélnek a keltét is 1263–1264-re.¹⁵

E hat bíró törvényszékéről más, röviddel működésük után keletkezett források is beszámoltak.

1266. november 20-án kelt IV. Bélának az az ítéletlevele, amely egyrészt Pál veszprémi püspök, másrészt Kaplony nembeli Zlandus [Zeland] egykori veszprémi püspök fivérének, Márton ispánnak és fiainak perét zárta le.

Pál püspök Márton és három fiát, Jánost, Márton és Mikét azzal panasolta, hogy a két Tátika várat, amit még Zeland épített, elfoglalták, kifosztották, és az ott őrzött kincsek mellett számos, a veszprémi egyház számára adott levelet is elvittek. Miután Pál intése az elorzott szent dolgok közül valami keveset adtak csak vissza, és királyi felszólítására sem voltak hajlandók elégtételt adni, IV. Béla jelenlétére idézte Mártont és fiait. Ők viszont több határnapon sem voltak hajlandók megjelenni a király előtt, végül pedig István ifjabb király földjére menekültek. Újabb idézésük, „végső határnapra”, a király levelének szóhasználatával „*generale regni nostri iudicium*”-ra, illetve „*generale regni iudicium*”-ra, „országunk”, az ország „köz(ös)” törvényszékére, „*coram sex baronibus regni*”, vagyis az ország hat, az előzőekben már megismert bárója elé szolt.¹⁶

Pál veszprémi püspök Márton ispán és fiai ellen indított pere a *generale iudicium* előtt nem fejeződött be: „[...] miután Márton ispán és fiai perbe bocsátkoztak, [...] a hat báró ugyanennek a püspöknek törvény szerint [...] a mondott várak és minden előrebocsátottak felől bizonyítást rendelt, [...] és a bizonyítás így megjelöl napján e Márton ispán és fiai a megszokott családsággal kihívókat keresve, ugyanennek a püspöknek a részéről állított tanik kihallgatására és bizonyítására nem jöttek, és küldtek”. Pál ezek után a királyhoz és fiához fordult: „[...] nálunk és előbb mondott legdrágább funknál, István királynál és országunk báróinál ismét azt kérte, hogy előbb mondott Márton ispánt és fiait e püspök tanúinak állítására és meghallgatására és tanúinak bizonyágtételeire a mi és István király úr tekintélyével még mindig bizonyos napra és végső határnapra idézzék”.

Ez az idézés 1266. január 13-ára, a király által a Somogy vármegyei Kazsokon tartott törvényszékre szolt, ahol IV. Béla bírótársai, Fülöp esztergomi érsek, Pok Mór királyi tárnokmester, István ifjabb király részéről pedig Fülöp váci püspök és Tohi Demeter ispán voltak. Mivel ezen a napon sem jelentek meg Pál püspök ellenfelei, őket most már a Duna melletti Kömlöd falunál, 1266. szeptember 15-én tartott törvényszékre idézték. A király elnökletével összeült, Pok Mór királyi tárnokmester, Farkas fehervári prépost, királyi alkancellár, Osl nembeli Osl fia Herbord ispán, valamint István ifjabb király részéről Fülöp váci püspök, Tohi Demeter és Bece-Gergely nembeli János fia Apa ispán alkotta bíróság előtt Márton és fiai igazolásaik, bizonyítékaik bemutatására végső határnapot kértek. A terminuson, 1266. november 1-jén Márton és

Fülöp esztergomi érsek pecsétje IV. Béla Hricsó vár adományozásáról szóló levelén (1265)

fiai távol maradtak, és képviselőt sem küldtek. Bár a jelen lévő Pál püspök tanúkkal és oklevelekkel felkészült a bizonyításra, a király, mielőtt ezt engedélyezte volna, felhívást tett az ellenfelek védelmére: „[...] egész udvarunkban közhirrre tettük és ki is kiáltattuk, hogy ha volna valaki képviselő, védő, verrokon vagy barát, aki védeni akarná előbb említett Márton ispánt és fiait, vagy valami szót kívánna szólni értettük, három napon belül álljon elő, és mi készek leszünk őt meghallgatni ezeknek védelmében, miképpen a jog rendje megkívánja”. Mivel nem jelentkezett senki érdekükben, sem három nap alatt, sem további tíz napig, a király bárói tanácsából Pál javára ítélt, és visszaadta a két, Márton és fiai által elfoglalt Tátika várat, valamint az általuk okozott, 5400 ezüstmárkára becsült, a marasztaltak összes birtokainak értékét meghaladó kár jóvátételére ezek három faluját, a Zala vármegyei Szántót, Erradot és Szócót is átengedte a püspöknek és a veszprémi egyháznak.

IV. Béla ekkor bírótársaival egy másik, Mártont és fiait a veszprémi káptalannal szemben marasztaló ítéletet is hozott egy a káptalantól elvett aranykelyh és 140 márka ügyében, amit Zeland püspök alamizsnául hagyott rájuk. Az erről szóló 1266. november 23-i ítéletlevélből, amivel kárpótlásképpen a veszprémi káptalannak adta Márton ispánnak a Zala megyei Egerszeg nevű birtokát a Mandeu földdel együtt, az is kiderül, hogy fia, István kérésének tett eleget a király, amikor védelmező fellépésére adott lehetőséget a *iudicium generale* előtt, akire mások mellett Márk mester, a veszprémi káptalan képviselője ugyancsak várazokozott.¹⁷

Egy újabb, 1267. szeptember 15-e után adott ítéletlevele szerint IV. Béla, miután Fülöp esztergomi érsek, Rátót Lóránd, Pok Mór, valamint Smaragd kalocsai érsek, Kán László és Csák Bós törvényszéke Ják nembeli Ebed fiaival, Keménnyel, Rejnálldal és Jákkal szemben patvarzkodásban, valamint a Nick földből illető része elvesztésében marasztalta Hahót Panyitot, a patvarzkodás büntetése alól kegyelmet adott, azzal, hogy „[...] Kázmért, Rejnoldot és Jákot a már mondott föld miatt soha ne merje zaklatni, ha viszont meg merné tenni, akkor, mint közönséges patvarkodó minden irgalom nélkül bűnhődjék”. Panyit nem nyugodott bele birtokrésze elvesztésébe, és a király intését semmibe véve, az Ebed fiaakat „egyszer és kétszer csalárd módon kiütte” Nickből. A király ezért Panyitot, „aki már az előbb mondott hat bíró előtt egyszer, másodszor és harmadszor előttünk a bevégzett pert felújítva, a patvar bűnébe nyilvánvalóan és többször esett”, törvé-

nyes büntetéssel sújtotta, ugyanakkor Panyit „fivére”, Csák bán, zalai ispán közbenjárására újból maga elé is idézte. Mivel a személyes megjelenésre kötelezett Panyit nem ment el, Kázmér, Rejnáld és Ják kívánatára 1267. szeptember 15-én a király Héder nembeli Kőszegi Henrik szlávón bán, Lőrinc nádor, somogyi ispán, Pál veszprémi püspök, a királyné kancellárja, Akos nembeli Emyc bán országbíró, vasvári ispán, Csák bán zalai ispán, István pozsonyi ispán, a királyné udvarának bírója tanácsából Panyitot minden jószága elvesztésére ítélte, és kihirdettette az egész országban, hogy büntetés végett kerítsék kézre: „[...] bárhol megtalálhatják vagy felismerik, udvarunkba hozzák, hogy a patvar gaztettéért és bűnéért érdeme szerint arcán megbélyegezzék, amit az ország kipróbált szokásjoga szerint a nyilvánvaló patvarkodókra szoktak rátenni és rásütni”.¹⁸

A jószágvesztés ítélet értelmében Panyit minden öröklött és más módon szerzett birtokait a Ják nembe tartozó ellenfelci, Ebed fiai, valamint Andi Gergely és Márton, Sokorói Izsóp, illetve Kenéz kapták örök birtoklásra. Az ítélet végrehajtásáról és Panyit felkutatásáról a király minden megyésispánt, falunagyot és más bírót Lórén, év nélkül, szeptember 29-én adott levelében értesített.¹⁹

IV. Bélának egy másik, Lipcsén (Zólyomlipcse), év nélkül, július 13-án adott leveléből az is kiderült, hogy a király az Ebed fiak és Panyit perének elintézését előbb Pál veszprémi püspökre és Hahót Csák zalai ispánra bízta, de a két báró nem tudta azt befejezni, és miután Panyit képviselője, Ollári Miklós július 1-jén elment a király jelenlétére, Panyitot szeptember 15-ére idézték személyes megjelenésre. Egy ugyancsak év nélkül, július 29-én, szintén Lipcsén kelt királyi levél szerint IV. Béla szeptember 15-ét tűzte ki hatámapul Ebed fiai és a rokonai nevében is eljáró Izsóp kérésére, mert a Panyit ellen évek óta húzódó percek sok fáradozással és költséggel jártak, aminek már véget kívántak vetni. Mivel a királynak Panyitot marasztaló törvényszéke 1267. szeptember 15-én ült össze, a Lórén kelt mellett, a zólyomlipcsei év nélküli levelek is 1267-ben íródtak.²⁰

Ami czek után az ügy utóéletét illeti, a király, miután országa báróitól és nemeseitől megtudta, hogy ellenségei vádaskodásának esett áldozatul Panyit, 1268-ban kegyelmebe fogadta, és elrendelte összes birtokának, köztük a Somogy vármegyei Szentháromság, Kakonya, valamint Rakatya visszaadását, mindazokat az oklevelet pedig, amit ellene állítottak ki, érvénytelennek nyilvánított.²¹

A „közös” törvényszék, a generale iudicium

A Pozsonynál kötött egyezményt megerősítő poroszloi levél bíraskodásról szóló 6. pontja delegált bírókat nem említett. Abban István ifjabb király csak tisztességes eljárást garantált bírói részéről apja lekötelezettjeivel szemben: „[...] megigérjük, hogy ha nádorispánunkat vagy udvarunk bíróját vagy más bírónkat hihető okból panaszozzák, hogy legdrágább atyánk báróinak vagy szervienseinek ne-

hézséget okoznak birtokpereken vagy más ügyekben, a tisztelendő atya Sm[aragd] kalocsai érsek intésére és tudakozására az előbb mondott bírók ítéletei és eljárásait meg fogjuk hallgatni és felülvizsgáljuk [...]”. Delegált bírókról a szakáli vállalás is hallgat az igazságszolgáltatást érintő rendelkezésében: „[...] bárkik, miután lopásokat és rablásokat vagy más gaztetteket valósítottak meg és dúltak az országban, legdrágább atyánk területéről hozzánk menekülhének, és ez atyánk számára világosan hebizonyosodott, és hite alatt levéllel tudatja velünk és kinyilatkozza, hogy bűnösök, a büntett súlya szerint ugyanezekről elégtételt fogunk venni. És ellenkezőleg, legdrágább atyánk adjon elégtételt az ártók miatt az előbb tárgyalt módon és rendben. A nyilvánvaló tolvajok és rablók felől, miként a jog rendje megköveteli, legyen elégtétel”.

Ha nem a Pozsony melletti megállapodásban tértek ki a felek a delegált bírókból álló törvényszék létrehozására, márpedig a poroszloi megerősítésből az derül ki, hogy ilyen határozat nem született, ahogy a szakáli kötelezettségvállalás sem említett efféle bíróságot, akkor az ismertek mellett erről más alkalommal, valamikor 1262. december 5-e után, legkésőbb 1264. május 28-a előtt egyezett meg a király és az ifjabb király.

A hat báróból álló törvényszék felállításához hasonlóan az átszervezett generale iudicium létrehozásának sem lehet kideríteni a pontos idejét. Az viszont nyilvánvaló, hogy 1266. január 13-án a Somogy vármegyei Kazsokon tartott generale iudicium a Nyulak szigeti békében rögzített szervezeti rendnek megfelelően ült össze: „[...] közös akarattal elrendeljük, hogy minden, ügy magánjogi, mint büntető pert, melyeket a hozzánk tartozó emberek István király úr, legdrágább fiunk emberei ellen indítanak, vagy az István királyhoz tartozók indítanak a mieink ellen, mi magunk vizsgáljuk ki és ítéljük, és nem más bíróink vagy báróink, velünk együtt ülve ennek az István királynak bárója, akit kifejezetten erre küld. Hasonlóképpen István király, legdrágább fiunk pedig minden, a maga kormányzata alatt keletkezett ügy büntető, mint magánjogi pert, melyeket vagy a hozzá tartozó emberek indítanak a mieink ellen, vagy ellenkezőleg, a mieink indítanak az övéi ellen, ugyanez az István király maga vizsgálja ki és ítélje, és ne más bírói vagy bárói, együtt ülve vele kifejezetten emiatt küldött bárónk”.

Mivel a kazsoki széklet a Nyulak szigeti egyezmény rögzítése előtt tartották, minden bizonnyal az átalakított, a király vagy ifjabb király elnökletével eljáró generale iudicium felállításáról már abban a megállapodásban határozott IV. Béla és István ifjabb király, amiről a király 1265. március 28-án a Komárom vármegyei Füzitőn kelt levelében értesítette az új pápát. Megszervezésével tehát már 1265 elején lehet számolni, ami, feltéve, hogy 1264. május 31-e után egyáltalán összeültek, egyben kijelöli a hat báróból álló generale iudicium működésének még szóba jöhető legkésőbbi időpontját is. Arra nincs bizonyíték, hogy az 1266. november 1-jei ülés után is összehívták volna a megváltozott szervezettü generale iudiciumot. Mivel 1267. szeptember 15-én IV. Béla az ifjabb király által delegáltak nélkül, „saját” báróival és előkelőivel tartott törvényszékén fejezte be Ják Ebed fiai és Panyit perét,

vagyis akkor, amikor az 1266. március 23-i egyezmény szerint *generale iudicium* volt esedékes, e különös törvényszék már megszűnt. Utoljára, ha követték az egyezmény rendjét, legfeljebb még 1267 tavaszán hirdethettek *generale iudiciumot*.

A Nyulak szigeti béke a király vagy ifjabb király elnöklétével összehívott törvényszékek tartására három határnapot jelölt meg: „Figyelemmel lévén alávetettjeink érdekeire is, elrendeltük, hogy minden mostantól támadt ügyet csak három határnapon és nem többön, tudniillik böjtközepén, a Szent Szűz születése ünnepén és Szent Miklós ünnepén tárgyaljuk, ítéljünk és döntsünk el a fentebb kifejtett módon mi és István király, legdrágább fiunk, a büntetésekre, melyekben a felek marasztalódnak, a maguk rendjén igényt tartván”. A szóban forgó szék tartó napok közül az első, böjtközepe, változó ünnep lévén, legkorábban február 25-ére, legkésőbb március 31-ére esik, 1266-ban március 3-án, 1267-ben

pedig március 23-án volt, a második alkalom Kisasszony napja, szeptember 8-a, a harmadik pedig december 6-a. 1266-ban a szék tartási rendnek megfelelően három alkalommal ült össze *generale iudicium*. Mivel az első még az egyezmény előtt tartották, magától értetődően a másik kettő esetében indokolt összevetni a meghirdetés napját az egyezményben meghatározott szék tartó napokkal. A Kisasszony nyolcadára (szeptember 15.) tett *generale iudicium* voltaképpen a szabott időpontban ült össze, a mindenszenteki (november 1.) ellenben több mint egy hónappal korábban. Meghirdetését erre a napra minden bizonnyal az előző széken is megjelent felek érdekei diktálták, és ennek megfelelően újabb határmaptűzések indokolták.

Az előbbiekkal szemben, a Szent Mária szigeti levelek alapján, a hat báró törvényszékéről annyit lehet biztosan tudni hogy röviddel 1264. május 28-a előtt ült össze és május 31-én még tevékenykedett. A levéladó hat delegált bíró működése szempontjából a helyszínek különös jelentősége volt. A Szent Mária sziget megválasztása, ahol azután 1266. március 23-án a király és az ifjabb király újabb egyezményt írt alá, foglalták, nem lehetett véletlen. A Szent Mária sziget a két hatalmi terület határán fekvő, magát adó „semleges zóna” volt, és bármelyik bírót küldő fél kezdeményezésére is döntöttek emellett, azzal, hogy elfogadta, a másik fél nem tett tekintélyének a legcsekélyebb feladásával járó engedményt sem. A zavartalan működést biztosító helyszínre és különös tekintettel

arra, hogy a törvényszék minden tagját vagy meghatározó tagjait, az érseket azonosító források egy személyekben változatlan összetételű bíróságot mutatnak, egyáltalán nem zárható ki, sőt, nagyon valószínű, hogy a hat báró törvényszékre csak egy alkalommal ült össze, és tárgyalta mindazokat az ügyeket,

amelyekről az eljáró bírók 1264. május 28-i és 31-i, IV. Béla év nélkül, a Duna menti Szentjánosban, szeptember 20-án, majd 1266. november 20-án, s 1267. szeptember 15-e után adott leveli tudósítanak. Az pedig, hogy nemcsak egy, hanem több ügyben is eljáró delegált bírók törvényszékei, egyáltalán nem volt kivétel. Elég Kemény fia Lőrinc nádor, somogyi ispán, aki 1268-ban működő delegált bíróságát említeni, akik legálább hat ügyet tárgyaltak.²²

Mindent egybevetve a hat báróból álló, majd az ennek folytatásaként eljáró *generale iudicium* tényleges működése, az ismert ügyekre összpontosítva, 1264 és 1266 közé tehető.

A *generale iudicium* kétféle szervezeti formában tevékenykedő bíróság volt, ugyanis a hat bárónak a választott bíróságok felállítására módjában szervezett delegált bíróságából sajátos összetételű, részint delegált, részint a király, illetve ifjabb király által társul vettekkel álló, a király és az ifjabb király elnöklétével működő törvényszékek jöttek létre, hiszen az 1266. évi egyezményben parancsolt törvényszékek, ikerbíróságok szervezésében állapodott meg a király és az ifjabb király.

A hat báró közül Pok Mór királyi támokmester a király megreformált *generale iudicium*ának, ikerbíróságának állandó tagja volt. A hat báró bíróságának másik királyi delegáltja, Fülöp esztergomi érsek a kazsoki széken még részt vett, viszont a kömlődin helyét már Farkas fehérvári prépost vette át, és ekkor csatlakozott a bírótársakhoz, a király oldalán harnadikként, Osl Herbord. A király ikerbíróságának bírótársai a hat delegált báró törvényszékének királyi küldöttei és az ifjabb király czekekkel egyező számú delegáltjai voltak. Ezek szerint a hat báró *generale iudicium*ából a király és az ifjabb király a saját delegáltjait vette maga mellé ikerbíróságán, és ezekhez csatlakoztak az új tagok, akiket a királyhoz az ifjabb király küldött, és ellenkezőleg. Annak azonban, hogy István ifjabb király szervezett volna ikerbíróságot, semmi nyoma. Erre egyedül csak az engedélyt kellett, hogy István ifjabb király atyja törvényszékébe bírótársakat delegált, a kazsoki székre Fülöp váci püspököt és Tohi Demetert, a kömlődre harnadikként Becse-Gergely

Kemény fia Lőrinc nádor, somogyi ispán pecsétje a Bárdföld felől hozott ítéletlevelén (1268)

Apát. Ha felállt egyáltalán István ifjabb király ikertörvényszéke, arra IV. Béla nyilván nem a maga mellé vett egykori delegáltakat, a kazsoki és kömlödi széken résztvevő Pok Móricot, illetve a Kazsokon még közreműködő Fülöp érseket menesztette, hanem új küldötteket. A király ikertörvényszékén ezért felesleges Smaragd kalocsai érseket, Kán (ifjabb) Lászlót vagy Bás mestert keresni, mert ha István létrehozta a maga törvényszékét, jóllehet hatalmában állt bárkiket bírótársakul kiszemelni, minden bizonnyal, ahogy atyja, maga is elsősorban a hat báró bíróságába delegált kipróbált híveit vette maga mellé. A király ikerbíróságát a kömlödi széktartás idejére átszervezte, Fülöp esztergomi érsek helyett vagy helyén Farkas fehervéri prépostot és vele együtt Osl Herbordot vette maga mellé.

István ifjabb király egykori, a hat delegált bíró alkotott törvényszéken közreműködő két báróról, Kán (ifjabb) Lászlóról és Bás mesterről 1265 és 1267 között egy szót sem ejtenek a források. Smaragd kalocsai érsek 1266-ban elhunyt. Mivel 1266. március 23-án, a Nyulak szigetén nem volt jelen, amikor a király és ifjabb király esküvel erősítették meg egyezményüket Fülöp esztergomi érsek előtt, biztosra vehető, hogy halála ekkorra már bekövetkezett. Utódját, Istvánt 1266. december 6-a előtt választották meg IV. Kelemen pápa Viterbóban, 1266. december 11-én adott levelei alapján, amivel megerősítette a megválasztottat érseki székeben.²³

A *generale judiciumon* követett eljárási szabályok, legalábbis az 1266. évi egyezmény szerint, más (királyi) törvényszékek működési rendjénél szigorúbbak voltak: „[...] *sem mi nem küldünk, és előbb mondott fiunk, István király sem küld ügyvédeket vagy ügyvivőket, sem előadókat az ügyek vagy perek előterjesztésére és előmozdítására, hanem a főemberek terjesszék elő az ügyet és kövessék igazságát, és mi és legdrágább fiunk az előterjesztett ügyeket országunk megalapozott és kipróbált szokásjoga*

szerint ítéljük és zárjuk le ítélettel”. Ettől eltérni csak közös megállapodással lehetett. Ezt támasztja alá, hogy amikor Pál veszprémi püspök ellen Márton és fiai nem jelentek meg, a király fia, István kérésére szólított fel védő vagy szószóló jelentkezésére. A *generale judiciumon* be nem fejezett ügyet a királyhoz vagy az ifjabb királyhoz kellett áttenni, ahogyan ezt a Kaplony Márton és fiai, valamint Hahót Panyit, hasonlóképpen Kabas Tamás ellen folyó perek mutatják.

A Pál veszprémi püspökkel, illetve a veszprémi káptallannal szemben Márton ispánt és fiait marasztaló ítéleteket megörökítő 1266. november 20-án és 23-án kelt királyi okleveleket IV. Béla nevében Farkas fehervári prépost, alkancellár, a kömlödi törvényszék egyik tagja adta. Ő használta a hat báróból szervezett delegált, majd a király ikertörvényszékére a *generale judicium* megnevezést. A jelző arra utal, hogy ez a törvényszék „közös”, közösen szervezett bírósága a királynak és az ifjabb királynak, hogy a törvényszék a király és ifjabb király tekintélyével jár el.

A *generale judicium* megjelölés később ismét felbukkant, egy másik bíróság, a nádori közgyűlés azonosítására, amit ennek megfelelően „köztörvényszék” értelemben használtak.²⁴

Ez a „közös” vagy „vegyes”, hat delegált báróból szervezett, majd elvileg két törvényszékké átszervezett, de bizonyíthatóan csak a király elnökletével működő ikertörvényszék, a *generale judicium* kétséget kizáróan a hatalommegosztás terméke volt.²⁵

Az 1266. március 23-i egyezmény a hatalommegosztást a király és az ifjabb király között véglegessé tette, és a megteremtődött hatalmi egyensúly fenntartása érdekében rendezte viszonyukat. Ezért újabb *generale judicium* összehívására már nem volt szükség, mindenesetre ennek V. István trónra lépéséig a bemutatottakon kívül más nyoma nem maradt fenn.

BÉLL, GÁBOR

Die Tätigkeit eines besonderen Gerichtshofes, der generale judicium zwischen 1264 und 1266

(Zusammenfassung)

Am 5. Dezember 1262 haben Béla der IV. und sein älterer Sohn, István der jüngere König in Poroszló im Komitat Heves mit einem bestätigten Abkommen das Land untereinander aufgeteilt. In Folge dieser Machtteilung haben sie ein besonderes Gericht aufgestellt. Einmal zwischen dem 28. und 31. Mai 1264 hat dieser aus 3-3 delegierten Baronen des Königs und seinem Sohn bestehendem Gerichtshof in Margitsziget getagt. Weitere Einzelheiten deren Tätigkeit sind nicht bekannt. Dieser Gerichtshof wurde auch in zwei königlichen Briefen als generale judicium bezeichnet, wie auch das Gericht, das aus den Mitgliedern dieses Gerichtshofes entsprechend einem neuen Abkommen am 23. März 1266 vom König und seinem älterem Sohn organisiert wurde. Mit der Umgestaltung kamen

zwei Gerichtshöfe, Zwillingsgerichtshöfe aus den sechs Baronen bestehendem Gericht mit dem Vorsitz des Königs und des jüngeren Königs zustande. Von diesen blieben nur bezüglich der Tätigkeit mit dem Vorsitz des Königs aufgestellten Gerichtshofes Daten erhalten. Im Zwillingsgericht des Königs nahmen einerseits die im von sechs Baronen organisierten Gericht des Königs tätigen Baronen und andererseits die Botschafter des jüngeren Königs gleichermaßen teil. Im Jahr 1266 hat das Zwillingsgericht des Königs dreimal getagt, wie das Abkommen vom Jahre 1266 festgelegt hat. Im Jahre 1267 wurde generale judicium wegen der Besserung des Verhältnisses zwischen dem König und seinem älteren Sohn überflüssig und beendet.

Jegyzetek

- ¹ Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár: I–XII.* (Pest–Budapest, 1860–1874, XI. 440. p.; a továbbiakban: ÁÜO)
- ² Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső (szerk.): *A zichi és vásoneői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára* (Pest, 1871, I. 11. p.); Fejér, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI.* (Budae, 1829–1844, IV/3. 49. p.; továbbiakban: CD), ÁÜO VIII. 5. p., III. 4. p., III. 24. p.
- ³ Knauz, Ferdinandus (ed.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I.* (Strigonii, 1874, 476. p.; továbbiakban MS I.)
- ⁴ CD IV/3. 68. p. A csodatétel pedig nem volt más, mint az, hogy miután a királyné IV. Béla és fia összecsapásának elkerüléséért fohászkodott, megjelent előtte álmban János volt boszniai püspök Gerard [Gellért], a rend priorjának társágában, és János megjelölve őt a kereszti jellel, ekként nyilatkozott: „*íme, visszaadtuk néked fiad, ahogy kívántad*”. Aztán, hajnal hasadtával megérkezett a királynéhoz a király futára, és tudatta, hogy „*István király egészen megudta magát anyjának*”.
- ⁵ Ipolyi Arnold, Stummer Arnold, Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár: I–VII.* (Győr, 1865–1873, Budapest, 1876–1891, VIII. 93. p.; továbbiakban: HO); ÁÜO VIII. 33. p., XI. 516. p.; MS I. 471. p.; CD IV/3. 158. p.; ÁÜO VIII. 2., 69. p., XII. 692. p.; CD IV/3. 204., 297., 289. p., VII/5. 341. p. Pauler ezzel nagyjából egyezően Sáros, Újvár (Abauj), Gömör és Nógrád vármegyék északi felét jelölte meg határvonalul: Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II.* (Budapest, 1899, II. 250. p.)
- ⁶ MS I. 485. A levél adásának helyével, „*prope monasterium Zokol*” alapján, csak újabban azonosítják a Nógrád megyei Szakált, ezzel szemben korábban a Szabolcs megyei Szakolyt tartották a kiadás helyének. Pauler: i. m., 251. p.; Szentpétery Imre (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1.* (Budapest, 1923, 1943, II/1. (1801.) 14. p.; a továbbiakban: ÁKOKJ); Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok* (Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 170. p.); Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301* (Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 238. p.)
- ⁷ ÁÜO III. 34. p.
- ⁸ CD IV/3. 211., 210., 216. p.
- ⁹ Szűcs: i. m., 171–174. p.
- ¹⁰ CD IV/258. p.
- ¹¹ Szűcs: i. m., 164. p.
- ¹² CD V/1. 61.[62.] p.; HO VII. 84. p.; CD IV/3. 138. p.
- ¹³ CD IV/3. 239.; Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234–1536.* (Budapest, 1897, 41. p.). Május 12-i dátum-

- mal, és ugyanezzel közli a Kabas Tamással szembeni határozatot Gárdonyi Albert (szerk.): *Budapest történetének okleveles emlékei. Első kötet (1148–1301)* (Budapest, 1936, 76. p.). Mindkét levél dátumát az Úr mennybemeneteléhez kötve határozták meg, tudniillik az első „*in vigila ascensionis Domini*”, a másodikat „*sabbato post ascensionem Domini*”. Minthogy 1264-ben az Úr mennybemenetelének ünnepe május 29-ére, csütörtökre esett, az első levél adásának napja, május 28-a szerda, a másodiké május 31-e szombat volt. Helyes dátummal adja közre MS I. 504. p.
- ¹⁴ ÁÜO VIII. 47. p.
 - ¹⁵ ÁKOKJ I. (1393.) 426. p.
 - ¹⁶ CD IV/3. 322. p.
 - ¹⁷ Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula (szerk.): *Zala megye története. Oklevéltár. I.* (Budapest, 1886, 48. p.)
 - ¹⁸ CD IV/3. 384. Panyit és Csák rokonok voltak, de nem testvérek. Panyit Buzád fia Arnoldnak volt a fia. Első említése 1234-ből ismert a hahóti klostrom alapítása kapcsán kiállított levélből, ahol testvéreit, (II.) Arnoldot és Keledet is megnevezték. Csák annak az idősebb Buzád egykori bánnak volt a fia, aki 1233. február 14-e előtt belépett a prédikátorok rendjébe, és a mondott napon legidősebb fia, (II.) Buzád számára hagyta Zobor nevű birtokát. Az említett hahóti klostrom dolgában adott levél Buzád volt bán négy fiát (II.) Buzádot, Csákot, Lancertet és Trisztánt említette meg. ZO I. 7., CD III/2. 334. p.
 - ¹⁹ ÁÜO VIII. (180.) 264. p.
 - ²⁰ ÁÜO X. 463., VIII. (179.) 264. p.
 - ²¹ HO VII. 109. p. A király levele Panyitot Buzád nembelinc nevezte. Vö.: 18. l.
 - ²² ÁÜO III. 184., 186., 188., 192. p., VIII. 206. p.; HO VIII. 115. p. Vö.: Béli Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351.* (Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2008, 47–49. p.)
 - ²³ ÁÜO III. 148., 150. p.
 - ²⁴ 1464: 21., 1471: 5., 1478: 7., 1481: 14. 1486: 1. tc. Francisci Döry (coll.) Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Tekke (ed.): *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungars 1458–1490* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 147., 194., 240., 249., 168. p.); Hajnik Imre: *A magyar bírói szervezete és perjoga az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt* (Budapest, 1899, 66. p.)
 - ²⁵ Voltak, akik az átalakított generale iudiciumot nem ikertörvényszéknek, hanem olyan „vegyes bíróság”-nak tekintették, ami két főpapból és két báróból állt. Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történelme I–VII.* (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é. n., II. 164. p.)

A polgári jog anyagának kodifikációja Szerbiában hosszú múltra tekint vissza, s ez a folyamat még mindig tart. A kodifikáció-történet elemzését az is nehezíti, hogy egyfelől egy közel két évszázados folyamatot kell vizsgálni, amelynek kezdetei még a török hódoltság, majd később a 19. századi Szerb Fejedelemség Szerb Királysággá való alakulásának, másfelől pedig a feudális viszonyok alkonyának korába nyúlnak vissza, s a folyamat jelenleg még nem lezárt, végét pedig egy, a versenytársadalom és a piacgazdaság mai igényeinek megfelelni kívánó polgári törvénykönyv előkészítése fémjelzi. Ebben a folyamatban sajátos fordulatokat hozott mind a Trianon utáni „első”, mind pedig a II. világháború utáni „második” Jugoszlávia, melynek utolsó szakaszát, a többi szocialista országgal ellentétben, a liberalizmus és a szabadabb, piacorientáltabb társadalom egyes elemei jellemezték,

Dudás Atila

A polgári jog kodifikációjának történeti áttekintése Szerbiában*

azonban alapjában sohasem tudott teljesen elszakadni a szocialista jogalkotás vezérlő elveitől. A 20. század utolsó évtizede egybeesett a szocialista társadalmi rendszerről a

* E tanulmány a szerzőnek a DSZ/24/2012 sz. szerződés alapján, az MTA Domus 2012 szülőföldi kutatói ösztöndíja során megvalósult kutatásai eredményeit tartalmazza.

piacgazdaságra való áttéréssel és a közös délszláv államot alkotó tagállamok önállósulásával. Ebben az időszakban a polgári jog érdemi modernizációjáról és újrakodifikálásáról nem lehetett beszélni, attól eltekintve, hogy néhány, a polgári jog magvát alkotó törvény elfogadására ekkor került sor. Az elmúlt több mint másfél évszázadnyi polgári jogi fejlődést a változó ideológiai társadalmi háttér mellett az összetett államszerkezeti formák is lassították. A 20. század folyamán egyik közös délszláv államban sem létezett egységes törvényhozási hatáskör, amely az összes polgári jogot alkotó klasszikus jogterületet felölelte volna, sem a szövetségi állam, sem pedig a tagállamok szintjén. A 2003-ban létrejött utolsó közös délszláv államalakulat, Szerbia és Montenegró laza államszövetsége már egy olyan államszerkezetet jelentett, amelyben (tagállami szinten) létezett egységes hatáskör a polgári jog teljes anyagának kodifikálására. Ennek a kérdésnek azonban az államunió „tiszavirág” élete miatt nem sikerült napirendre kerülnie, hiszen 2006-ban Montenegró kiválásával megszűnt létezni. Hosszú idő után Szerbia újra unitárius típusú állammá vált (a tartományi hatáskörök még nem olyan jelentősek, hogy másfajta államszerkezeti modell felé való közelítést jelentenének), így az eddig fennálló törvényhozási hatáskörmegosztások eltűntek, lehetőséget biztosítván a polgári jog anyagának egységes kódexbe való foglalására. Az első lépések ebben az irányban nem sokkal az önállósulás után, 2006-ban, egy kodifikációs bizottság kinevezésével történtek.

Azon cél érdekében, hogy teljesebb képet kapjunk mindazon okokról, amelyek miatt a polgári jog (újra)kodifikálásához csak ilyen későn fogott hozzá Szerbia, egészen az 1844. évi szerb Polgári Törvénykönyvtől kezdődően kell bemutatni a polgári jog fejlődésének szakaszait.

Az 1844. évi Szerb Polgári Törvénykönyv

Az első kezdeményezések egy polgári törvénykönyv előkészítésére Szerbiában a 19. század elejéről származnak, az I. (1804–1813) és a II. szerb felkelés (1815–1830) idejéből, amelyek során a szerbség megkísérelt felszabadulni a török hódoltság alól. Ezek a kezdeményezések azonban nem tudtak a hivatalos törvénykönyvtervezet vagy -javaslat állapotába eljutni, elsősorban azért, mert a felkelések nem vezettek a szerb nép teljes függetlenségéhez (némi önállóságra az Oszmán Birodalmon belül a II. szerb felkelés után a szerbség ugyan szert tett, de a függetlenség elnyerésére nem került sor).¹ A II. szerb felkelés utáni önállóság, a Szerb Fejedelemség létrejötte azonban lehetővé tette, hogy az addigi, inkább elképzelésszerű és magánjellegű kodifikációs kezdeményezések most már hivatalos formát nyerjenek. Az új társadalmi környezet lehetővé tette Miloš Obrenović fejedelem számára, hogy átfogó törvényhozási tevékenységbe kezdjen, a célkitűzései között pedig egyértelműen prioritást élvezett egy polgári törvénykönyv kidolgozása és elfogadása. Az 1828 és 1835 közötti időszakot a kódextervezet előkészítésének

néhány sikertelen próbálkozása fémjelmezte, míg végül a fejedelem 1836-ban hivatalosan Bécshez fordult segítségért. Arra kérte a császárt, hogy képzett jogászokat küldjön ki Szerbiába, akik a segítségére lennének a szükséges törvénytervezetek előkészítésében.² Az osztrák udvar két, Dél-Magyarországon, a mai Vajdaság területén élő, kiemelkedő szakmai tekintéllyel rendelkező szerb nemzetiségű jogászt küldött ki Miloš Obrenović fejedelemhez: Jovan Hadžićot és Vasilije Lazarevićet. Hadžićot a polgári törvénykönyv, Lazarevićet pedig a büntető törvénykönyv tervezetének kidolgozásával bízta meg a fejedelem.³

Jovan Hadžić helyesen ítélte meg, hogy a polgári törvénykönyv meglévő tervezete nem felel meg a Szerb Fejedelemségben uralkodó társadalmi állapotoknak, mert az az 1804. évi francia *Code civil* mintájára készült. Hadžić úgy vélte, hogy egy másik kódexet kellene alapul venni a szerb polgári törvénykönyv tervezetének előkészítéséhez. Erre a célra az 1811. évi Osztrák Általános Polgári Törvénykönyvet (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*) találta legalkalmasabbnak⁴, mivel a 19. századi Szerbiának sokkal szorosabb szociális, kulturális és gazdasági kapcsolata volt Ausztriával, mint Franciaországgal.⁵

A Szerb Polgári Törvénykönyv elfogadására, a Jovan Hadžić-féle törvényjavaslat alapján végül is 1844-ben került sor. A javaslatot Miloš Obrenović utóda, Aleksandar fejedelem ebben az évben hirdette ki törvényként.⁶ A Törvénykönyv az OÁPtK. hármas, ún. institutionális szerkezetét követi, viszont helyenként az OÁPtK.-tól eltérő szabályozást tartalmaz és lényegesen rövidebb annál; amíg az OÁPtK. akkor 1502 §-ból állt, a szerb Ptk. mindössze 950 §-t tartalmazott.⁷ A kodifikáció a 19. században általánosan elfogadott dualista megoldást követte⁸; nem sokkal a szerb Ptk. elfogadása után, 1860-ban kihírdették a Kereskedelmi Törvénykönyvet, amely az 1807. évi *Code de commerce* alapul vételével készült.⁹

Az 1844. évi Ptk. elfogadása kétségkívül mérföldkőnek számított, mivel ezáltal a Szerb Fejedelemség az európai államok azon kisszámú csoportjába került, amelyek a 19. első felében rendelkeztek kodifikált polgári joggal.¹⁰ Ettől eltekintve azonban a Ptk. alkalmazása során számos hiányossága mutatkozott meg, s belső ellentmondásai az idő folyamán egyre nyilvánvalóbbá váltak. A Ptk. elfogadásának társadalmi jelentősége és a tartalmi hiányosságok közötti ellentmondást Miodrag Orlić professzor kitűnően összegezte. Az ő szavaival élve, az idő előrehaladtával a Ptk. kívülről megítélt minősége, a társadalom felé megnyilvánuló általános jelentősége rohamosan fakult, amivel egyenes arányban kerültek felszínre a kódex szinte elháríthatatlan belső tartalmi és szerkezeti hiányosságai.¹¹

A Montenegrói Fejedelemség 1888. évi Általános Vagyonjogi Törvénykönyve

Az 1888. évi montenegrói Általános Vagyonjogi Törvénykönyv (*Opšti imovinski Zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*) is a közös délszláv jogi kulturális örökség részét képezi – hozzájárulása a délszláv polgári jog és doktrína

fejlődéséhez jelentős. A montenegrói kódex megalkotója a nagy tekintélynek örvendő odesszai professzor, Valtazar Bogišić volt.¹² A történeti jogi iskola elkötelezett híveként Bogišić eredeti megközelítésben fogott hozzá a kódex tervezetének kidolgozásához. Úgy vélte, hogy nem szabad egy külföldi Ptk.-t közvetlenül a nemzeti jogba átültetni, tehát kerülni kell a recepciót, hanem a jogalkotónak inkább arra kell törekednie, hogy olyan jogszabályokat alkosson, amelyek összhangban vannak a nép szokásaival, mentalitásával és társadalmi értékrendjével.¹³ Ezért mielőtt még hozzáfogott volna a kódextervezet kidolgozásához, alaposan feltárta és elemezte a 19. századi Montenegróban uralkodó szokásokat, hogy olyan törvénykönyvet tudjon megalkotni, amely a legteljesebb mértékben lesz összhangban a népi szokásokkal és hagyományokkal.¹⁴

Ez a délszláv vidékeken eredetinek minősülő, a történeti jogi iskola tanait követő megközelítés lényegében meghatározta az 1888. évi Általános Vagyonjogi Törvénykönyv szerkezetét és normatív tartalmát. Szerkezetileg a polgári jognak sem az institutionális, sem pedig pandekta-rendszer szerinti felosztását nem követi – belső tagolódása teljesen egyedi. Tartalmi szempontból is sajátos, hiszen csak a személyek jogát, dologi jogot és kötelmi jogot öleli fel. Valtazar Bogišić úgy ítélte meg, hogy a családi jog és az öröklési jog még nem érték el azt a fejlettségi szintet, ami a történeti jogi iskola álláspontja szerint indokoltá tenné kodifikálásukat. Ezért inkább érvényben hagyta a családi jogot és öröklési jogot érintő szokásjogi normákat és nem emelte be őket a törvénykönyv normatív tartalmába.¹⁵ Ezt a megfontolást tükrözi a kódex elnevezése is (Általános Vagyonjogi Törvénykönyv). A törvénykönyv másik jellemző sajátossága az utolsó fejezetben foglalt jogi regulák gyűjteménye, amelyek hétköznapi nyelven fejezik ki a vagyonjog alapvető elveit és szabályait.

A montenegrói Általános Vagyonjogi Törvénykönyvet a szakirodalom a 19. század egyik legkiválóbb polgári jogi kodifikációjának tekinti.¹⁶ Minőségét nem csak a délszláv, hanem az európai doktrína is kiemeli.¹⁷

Egy új polgári törvénykönyv kidolgozására irányuló törekvések az 1844. évi szerb Ptk. elfogadása és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejötte közötti időszakban

A 19. század végére egyértelművé vált, hogy a Szerb Királyságnak, amely 1878-ban függetlenséget és teljes nemzetközi elismerést nyert, teljesen új polgári törvénykönyvre volt szüksége, függetlenül attól, hogy az 1844. évi Ptk. elfogadását követően több lényegi módosításon esett át. Ezeknek a módosításoknak azonban sem sikerült orvosolniuk az 1844. évi Ptk. belső szerkezeti ellentmondásait és az egyes jogintézményekkel kapcsolatos normatív szabályozás hiányosságait.¹⁸ Heves kritika tárgyává váltak mindenekelőtt a kódexnek az ún. házközösségekre (*porodična zadruga*)¹⁹, birtokra,²⁰ az ingatlan-nyilvántartásra²¹ vonat-

kozó rendelkezései. Az 1844. évi Ptk. legszókimondóbb kritikus a századforduló legjelentősebb polgári jogász professzora, Dragoljub Arandelović volt, aki a 19. század második felének polgári jogi fejlődését egyszerűen úgy értékelte, hogy szinte mindenre jutott idő a társadalomban, kivéve a Ptk. reformjára.²²

Arandelović professzor azonban nem állt meg pusztán az 1844. évi Ptk. kritikájánál, hanem észrevételeit igyekezett építő jellegű kontextusba helyezni – az ő nevéhez fűződik egy újabb Ptk.-tervezet kidolgozása, amelyhez az 1896. évi német Ptk.-t (*Bürgerliches Gesetzbuch*) használt fel. A német modellel ellentétben Arandelović professzor úgy vélte, hogy az új Ptk.-nak nem kell a polgári jog teljes, pandekta-rendszer szerinti anyagát felölnie, hanem az 1888. évi montenegrói Általános Vagyonjogi Törvénykönyvhöz hasonlóan csak általános részből, dologi jogból és kötelmi jogból kellene állnia.²³ A tervezet, amelyet az utókor hagyományosan csak „a Ptk. szerb projektjeként” emleget, 1914-ben, nem sokkal az I. világháború kitörése előtt nyert végleges tartalmat. Azonban a háború alatt értelemszerűen nem lehetett szó a tervezet Ptk.-ként való elfogadásáról, a háború után pedig az új közös délszláv államban már teljesen más módon társadalmi viszonyok uralkodtak, így Arandelović professzor kódextervezetének polgári törvénykönyvként való elfogadását a jogtudomány és a szakma többé már nem támogatta.²⁴

Jogi partikularizmus és a polgári jog kodifikálásának kérdése a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (SZHSZ) volt a három délszláv nép első közös államalakulata. Ennek az államnak azonban nem volt egységes polgári jogi szabályozása. A két világháború közötti időszakot az ún. jogi partikularizmus állapota jellemezte: a jogi kontinuitás elvével összhangban minden, az új államot létrehozó területrés jogrendje, amely az SZHSZ Királyság létrejötte előtt hatályban volt, továbbra is hatályban maradt. Ez azt jelentette, hogy a polgári jogi szabályozás tekintetében hat különböző jogrend volt hatályban. Az egykori Szerb Királyság területén (amely magában foglalta a mai Macedónia területét is) az 1844. évi Ptk. maradt hatályban, mert ez a kódex volt hatályos akkor, amikor az I. világháború után a Szerb Királyság megszűnt létezni, és létrejött az SZHSZ Királyság. A valamikori Montenegrói Fejedelemség (1910 után a Montenegrói Királyság) területén az 1888. évi Általános Vagyonjogi Törvénykönyv maradt hatályban, illetve a montenegrói szokásjog azokban a kérdésekben, amelyeket a kódex nem szabályozott. Szlovénia területén és Dalmáciában az 1811. évi OÁPTk. maradt hatályban, az I. világháború ideje alatt elfogadott résznovellákkal (*Teilnovelle*), míg Horvátország területén (Dalmácia, Isztria és Muraköz nélkül) szintén az OÁPTk. maradt hatályban, de a résznovellák nélkül, továbbá alkalmazásban volt még az autonóm horvát dologi jogi szabályozás és a kánonjog. Boszniában és Hercegovinában az OÁPTk. volt hatályban

vagyoni jogi kérdésekben, míg a családi és öröklési jog tekintetében a *Sharia*nak volt személyi hatálya a muzulmán vallású polgároknak, a kánonjognak pedig a keresztényeknek. A hatodik jogrend a mai Vajdaság (amely csak részben egyezik meg a történelmi Délvidék fogalmával), Muraköz és Murántul területén volt hatályban; ott a magyar szokás- és bírói jogot alkalmazták tovább, kivéve az ún. Határörvidéket (*Vojna Krajina*), amely közvetlenül a bécsi udvarnak volt alárendelve. A Határörvidéken az OÁPtk. mint *ius particulare*, azaz „részszervi jogszabályként” volt és maradt hatályban.²⁵

A jogi partikularizmus állapota komoly problémát jelentett a Királyságban, amelynek fokozatos megoldására külön minisztériumot hoztak létre.²⁶ A két világháború közötti időszakban sem lankadtak a polgári törvénykönyv kidolgozására vonatkozó törekvések, viszont erre a célra Arandelović professzor említett szerb Ptk.-projektje nem volt felhasználható. A kodifikációs törekvések azonban ebben az időszakban egy újabb célkitűzéssel bővültek. A polgári jog anyagának modernizációja mellett, amely igény folyamatosan jelen volt a 19. század végén és a 20. század elején, az új társadalmi környezetben egy új, a Királyság teljes területén hatályban lévő polgári törvénykönyvre úgy tekintettek, mint a fennálló jogi partikularizmus felszámolásának alapvető eszközére. Erre a célra az Igazságügyi Minisztérium 1930-ban kodifikációs bizottságot nevezett ki.²⁷ A bizottság 1934-ben fejezte be munkáját a kódextervezeten, amely a közvéleményben az *Előtervezet* (*Predosnova*) néven vált ismerté.²⁸ Az *Előtervezet* szerzői az OÁPtk.-t vették alapul. A kodifikációs bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az osztrák kódex áll legközelebb a Jugoszláv Királyságban (ekkor már így hívták a közös délszláv államot) párhuzamosan érvényben lévő polgári jogi jogforrások átlagához, amelyek egymáshoz képest komoly különbségeket mutattak fel.²⁹ Ez a megfontolás alapvetően helytálló volt, hiszen egyes területeken az OÁPtk.-t közvetlenül alkalmazták, míg a többi területen közvetett hatása mutatható ki, ugyanis vagy az OÁPtk.-t használták fel normatív modellként, vagy pedig annak jogi megoldásai beépültek a bírói gyakorlatba vagy a szokásjogba. Az *Előtervezet* a következő évben került közvitára, amelynek során számos kritikai észrevételt kapott.³⁰ Egyesek felrötták a kodifikációs bizottságnak, hogy az *Előtervezet* kidolgozásában éppen az OÁPtk.-t vették alapul, hiszen az egyértelműen azonos jogtörténeti háttér ellenére ebben az időben az OÁPtk.-nál már sokkal modernebb európai kódexek is rendelkezésre álltak a bizottságnak, elsősorban az 1896. évi német Ptk. és az 1911. évi svájci Ptk.³¹ Az *Előtervezet* azonban soha sem került törvényjavaslati szintre, mert az Aleksandar király ellen 1934-ben elkövetett merénylet után a Jugoszláv Királyságban megváltoztak a politikai viszonyok, és többé nem létezett politikai akarat egy új és egységesen alkalmazandó Ptk. elfogadására.³² Valójában a merénylet után minden további jogegységesítési törekvés megtorpant; 1938-ban még a Jogegységesítési Minisztérium is megszűnt létezni.³³

Közvetlenül azelőtt, hogy a II. világháború elérte volna a Jugoszláv Királyságot, 1941 márciusában a Belgrádi

Egyetem Jogtudományi Karának négy kiemelkedő professzora, Mihailo Konstantinović, Milivoje Marković, Božidar S. Marković és Mehmet Begović magánjellegű találkozásokot szerveztek, amelyeken egyetértés született közöttük arról, hogy a Királyságnak kétségkívül szüksége van egy közös és új polgári törvénykönyvre, de nem egy külföldi normatív modell teljes vagy részleges recepciójára, hanem egy eredeti kódexre, amelynek tartalma összhangban lenne a Királyság sajátos kulturális és jogi hagyományaival.³⁴ Megegyeztek abban is, hogy hamarosan hozzáfognak a kódex tervezetének kidolgozásához, viszont ez a magánjellegű kezdeményezés a II. világháború miatt nem tudott megvalósulni, amely a megbeszéléseket követően, kevesebb mint egy hónapon belül elérte a királyi Jugoszláviát is.³⁵

Jogi diszkontinuitás az előző jogrenddel a II. világháború után

A Jugoszláv Királyság a II. világháború során megszűnt létezni. A háború után az új szocialista délszláv állam a jogi diszkontinuitás elvét fogadta el, azaz megtagadta a jogfolytonosságot az előző állam jogrendjével. Az új hatalom álláspontja először az Elnökség 1945-ben elfogadott határozatában (kormányrendeletében) nyert jogi formát, amellyel hatályon kívül helyezte a háború előtti teljes jogrendet, illetve joghatás nélkülinek nyilvánította a háború alatt a tengelyhatalmak és szövetségeseik által hozott jogszabályokat.³⁶ A következő év folyamán, 1946-ban a jogalkotó törvénybe foglalta az 1945-ben elfogadott határozat tartalmát. Ezt a törvényt a szakirodalom röviden csak Hatálytalanítási törvényként szokta említeni (*Zakon o nevažnosti*).³⁷ A Hatálytalanítási törvény, az előző évi elnökségi határozattal megegyező módon, joghatás nélkülinek minősítette mindazokat a jogszabályokat, amelyeket a tengelyhatalmak és szövetségeseik (a törvény szóhasználatával élve a „megszállók”) hoztak meg az 1941. április 6. utáni időszakban,³⁸ illetve hatályon kívül helyezte az 1941. április 6-án hatályban lévő teljes jogrendet.³⁹ Ezt a merev, sőt akár radikálisnak is nevezhető megoldást az új hatalom azzal indokolta, hogy a semmisnek tekintett, illetve hatályon kívül helyezett jogszabályok teljesen másminyen szociális és gazdasági körülmények között kerültek elfogadásra.⁴⁰ A teljes és kivételt nem ismerő diszkontinuitás az előző állam jogrendjével, azaz a teljes hatályos jogrend azonnali megszüntetése azonban jogi anarchiába vezethette volna a társadalmat. Ez nyilván világos volt a jogalkotó számára is, mert a Hatálytalanítási törvény előírja, hogy az Elnökség határozatával elrendelhetette, hogy az előző jogrendet alkotó egyes jogszabályokat ne sújtja a Hatálytalanítási törvény hatálya (ez a lehetőség nem vonatkozott a tengelyhatalmak és szövetségeseik által a háború alatt hozott jogszabályokra).⁴¹ Ezzel a lehetőséggel a törvényhozó gyakorlatilag sohasem élt. A régi, már hatályon kívül helyezett jogszabályok alkalmazására volt azonban még egy út, amely az egyes eljárásokban eljáró bíróságok számára állt rendelkezésre, és amely a gyakor-

latban igen elterjedt volt a háború utáni években. Egyes jogi normákat az 1941. április 6. előtti jogszabályokból (tehát nem az egész jogszabályokat mint jogforrásokat) a konkrét esetekben eljáró bíróságok alkalmazhattak, amennyiben az új állam az adott kérdést nem szabályozta, ha a régi jogszabályban található jogi norma még mindig relevánsnak bizonyult az adott kérdésre és amennyiben alkalmazása nincs ellentétben az új állam közrendjével.⁴² Ez volt az ún. régi „jogi normák” (*stara „pravna pravila”*) elve, amely az egyes esetekben eljáró bíróságoknak széleskörű jogalkalmazási, szinte már jogalkotási szabadságot biztosított, hiszen szabad megítélésük szerint döntöttek arról, hogy egy adott jogi kérdésre, amelyet az új állam saját jogforrásaival még nem szabályozott, fellelhető-e a régi jogforrásokban releváns jogi norma. A régi jogrend releváns jogi normáinak a bíróságok általi alkalmazása gyakori megoldást jelentett a joghézagok pótlására. Sőt, ez nem csupán lehetőség volt a bíróságok számára, hanem kötelezettség is, hiszen minden esetben kötelesek voltak a régi jogszabályokból egyes jogi normákat alkalmazni, ha nem létezett alkalmazható új jogszabály az adott kérdésre vonatkozólag.⁴³ A régi jogforrásokban található jogi normák alkalmazása még ma is lehetséges, igaz, alkalmazási területük már nagyon szűk, hiszen az egyenes arányban csökken az új jogszabályok számának növekedésével. Azonban a mai napig is pl. az ajándékozási szerződéssel kapcsolatos egyes kérdésekben még mindig az 1844. évi szerb Ptk., vagy az 1811. évi OAPtk. rendelkezései alkalmazandók,⁴⁴ mert az ajándékozási szerződést II. világháború utáni jogszabály nem szabályozza és mivel a két világháború között a királyi Jugoszlávia egyes részein, az akkor érvényes jogi kontinuitás elvével összhangban, ezek a kódexek hatályban voltak 1941. április 6-án.⁴⁵

A polgári jog részleges kodifikálása – előkészületek egy polgári törvénykönyv elfogadására (1946–1971)

A II. világháború előtti jogforrásokban található jogi normáknak a bíróságok általi alkalmazására csak átmeneti megoldásként tekintettek, amire csupán addig lett volna szükség, amíg az új állam saját jogforrásaival le nem fedti a joghézagokat. Ezért ezt az átmeneti rendszert az állam igyekezett minél előbb felszámolni, vagy a lehető legszűkebb alkalmazási területre visszaszorítani. Így már az 1950-es évek elején jelentős törvényhozási tevékenység kezdődött, amelynek az volt a célja, hogy törvényekkel szabályozzák a polgári jog egyes területeit. Ez azt jelentette, hogy a törvényhozó az egységes polgári törvénykönyv helyett a gyorsabb és egyszerűbb megoldást választotta: törvényekkel igyekezett a polgári jog egy-egy klasszikus ágát a teljesség igényével szabályozni, amelyeket jelentőségükönél fogva a mindennapi jogi nyelvhasználatban csupán „rendszerbeli törvényekként” (*sistemski zakoni*) szoktak emlegetni. Ebben a folyamatban döntő szerep jutott a már említett Mihailo Konstantinović professzornak,

akinek munkássága lényegében meghatározta a II. világháború utáni törvényhozást.⁴⁶

Az első ilyen törvénycsomag a családi jog területét fedte le; a törvények elfogadására 1947 és 1949 között került sor. Ezek voltak a Házasságról szóló alaptörvény, amelynek javaslatát Konstantinović professzor készítette el, a Gyámságról szóló alaptörvény, az Örökbefogadásról szóló alaptörvény és a Szülők és gyermekek viszonyairól szóló alaptörvény.⁴⁷ Konstantinović professzor elkészítette a Kártérítési törvény tervezetét is, de az sohasem került törvényhozási eljárás alá, valamint az Öröklési törvény tervezetét, amelynek elfogadására végül 1955-ben került sor.⁴⁸

A polgári jog kodifikációja ügyének kifejezett lendületet adott a jugoszláviai jogászok 1954-ben megtartott első kongresszusa. A résztvevők egyetértettek abban, hogy Jugoszláviának sürgősen szüksége van egy teljes kódexre a részleges kodifikációk helyett. Viszont a Hatálytalánítási törvény okozta óriási joghézagok minél előbbi pótlásának szükségessége miatt a kongresszus arra a következtetésre jutott, hogy a polgári jog parciális kodifikálását tovább kell folytatni, majd pedig, egy későbbi időpontban, ezek a részleges kodifikációk egységes szerkezetbe, polgári törvénykönyvbe foglalandók.⁴⁹ Ezzel az elvi állásfoglalással összhangban Konstantinović professzor 1960-ban elvállalta, hogy elkészíti a kötelmi törvény tervezetét. 1969-re befejezte a munkát, s egy teljes kötelmi jogi normatív tervezetet jelentetett meg, amelyet szerényen csak „A kötelmekről és szerződésekről szóló törvénykönyv vázlatát”-nak nevezett el (*Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*).⁵⁰ A Vázlat azonban olyan reputációra tett szert, hogy egészen az 1978. évi Kötelmi viszonyokról szóló törvény elfogadásáig a bírói gyakorlat szinte rendszeresen belőle merített joganyagot a határozatok indoklásához.⁵¹ A Vázlat, majd pedig az 1978. évi Kötelmi viszonyokról szóló törvény is a kötelmek egységes (monista) szabályozása mellett szállt síkra, feleslegessé téve külön kereskedelmi törvény elfogadását.⁵²

Egy másik kodifikációs bizottság a dologi jogi törvény tervezetének kidolgozását vállalta fel, amely 1964-ben készült el. 1969-re a polgári törvénykönyv általános részének tervezete is elkészült, tehát most már minden építőelem rendelkezésre állt egy egységes és teljes polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozásához.⁵³ A szövetségi és tagállami képviselőházak 1969-ben egy közös bizottságot is felállítottak, amelynek az volt feladata, hogy részben a már hatályban lévő részkodifikációkból, részben pedig az elkészült tervezetekből elkészítse a polgári törvénykönyv tervezetét.⁵⁴ Nem sokkal ezután azonban lényegi alkotmányjogi változások következtek be, amelyek ellehetlenítették az egységes polgári törvénykönyv elfogadását szövetségi szinten.⁵⁵

A törvényhozási hatáskör megosztása a szövetségi állam és a tagállamok között és ennek hatása a polgári jog kodifikálásának folyamatára (1971–1992)

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi Alkotmányát számos rendelkezésében módosították, viszont egy változtatás különös jelentőséggel bírt a polgári jog kodifikációjának folyamata szempontjából. Ez volt az 1971. évi XXX. sz. Alkotmánymódosítás,⁵⁶ amely egy teljesen új törvényhozási hatáskörmegosztást irányzott elő. Többek között előírta, hogy a szövetségi állam törvényhozási hatáskörrel rendelkezik a szerződési és más kötelmi viszonyok szabályozásában – amennyiben azok az egységes jugoszláv piacon megvalósuló áruforgalmat szolgálják –, továbbá az alapvető dologi jogi viszonyok és más alapvető jogi viszonyok szabályozásában.⁵⁷ Ezt a törvényhozási hatáskörmegosztást a szövetségi állam és a tagállamok között teljes mértékben átvette az 1974. évi új szövetségi Alkotmány.⁵⁸

Az új törvényhozási hatáskörmegosztás a szövetségi állam és a tagállamok között lehetetlenné tette egy teljes és egységes polgári törvénykönyv elfogadását szövetségi szinten. A várt egységesített polgári jogi szabályozás helyett újra a jogi partikularizmus került előtérbe. Összesen nyolc különböző jogterület létezett: a hat tagköztársaság és a két autonóm tartomány (a Vajdaság, valamint Koszovó és Metohija).⁵⁹ Néhány szövetségi törvényt nem számítva, amelyek értelemszerűen a szövetségi állam egész területén hatályban voltak, a polgári jog szabályozása zömében tagállami, illetve tartományi hatáskörbe került át. Viszont a két legjelentősebb, a polgári jog egy-egy klasszikus ágát csaknem teljesen lefedő törvény, az 1978. évi kötelmi viszonyokról szóló törvény és az 1980. évi az alapvető dologi jogviszonyokról szóló törvény (1996-ban a törvény elnevezése a Dologi jogviszonyok alapjairól szóló törvényre módosult), szövetségi törvények, amelyek még ma is, kisebb módosításokkal, hatályban vannak Szerbiában.

A szövetségi államtól az unitárius államig (1992–2006)

Négy tagállam kiválásával a 20. század kilencvenes éveinek elején a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság megszűnt létezni. Szerbia (Vajdaság, valamint Koszovó és Metohija Autonóm Tartományokkal) és Montenegró új szövetségi államot hoztak létre, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot, amely jogkontinuitást hirdetett meg az előző szövetségi állam jogrendjével. Az új szövetségi államszerkezet az 1992. évi szövetségi Alkotmányban nyert jogalapot.⁶⁰ Az új Alkotmány elvben megtartotta az 1974. évi Alkotmány törvényhozási hatáskörmegosztását. Egyedül a szövetségi és tagállami törvényhozási hatáskör-

megosztás egyik kritériuma változott meg az „alapvető” (*osnovni*) jogviszonyokról a jogviszonyok „alapjaira” (*osnove*), miközben erősen vitatható, vajon az új mérce világosabb volt-e a réginél.⁶¹

A közös délszláv állam felbomlása tovább folytatódott a 21. század elején. A Szerbia és Montenegró alkotta szövetségi állam 2003-ban egy sokkal lazább, konföderális szerkezetté alakult át. Létrejött Szerbia és Montenegró Államközössége, amelyet a 2003-as Alkotmányos Okmány rögzített.⁶²

2006-ban Montenegró kivált az Államközösségből. Ezzel végérvényesen megszűnt létezni az utolsó közös délszláv államalakulat, és Szerbia újból unitárius állam lett, amit az ugyanabban az évben elfogadott új szerb Alkotmány formálisan is megerősített.⁶³

Hatályos polgári jogi szabályozás a Szerb Köztársaságban

A ma Szerbiában hatályban lévő, a polgári jog anyagát szabályozó törvények közül néhány még a 20. század hetvenes-nyolcvanas éveiben került elfogadásra. Ezek a valamikori szövetségi törvények, amelyek a jogfolytonosság elvének fényében nem veszítették el hatályukat, hanem most már a Szerb Köztársaság törvényeként alkalmazák, valamint azok a törvények, amelyeket Szerbia önálló hatáskörben, mint az egymást váltó jugoszláv szövetségi államok tagállama fogadott el.

A polgári jog klasszikus, a pandekta-rendszer szerinti jogterületeit egy-egy „rendszerbeli törvény” szabályozza:

- az 1978. évi kötelmi viszonyokról szóló törvény,⁶⁴
- az 1980. évi dologi jogviszonyok alapjairól szóló törvény,⁶⁵
- az 1995. évi öröklésről szóló törvény⁶⁶ és
- a 2005. évi Családtörvény.⁶⁷

Az említett „rendszerbeli törvények” mellett számos külön törvény van hatályban, amelyek szintén a polgári jog egyes intézményeit vagy intézménycsoportjait szabályozzák. Így külön törvények léteznek a jelzálogról, ingójelzálogról, társasági jogról, szellemi alkotások oltalmáról etc.

Előkészületek egy polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozásához (2006–2012)

Amikor Szerbia 2006-ban, szinte egy teljes évszázad után, újból unitárius állammá vált, minden feltétel teljesült, hogy megkezdődjenek a munkálatok egy egységes polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozásához, amely felölelné a polgári jog klasszikus jogágaihoz tartozó szabályokat. Többé már nem léteznek azok az alkotmányjogi, a szövetségi állam és a tagállamok közötti törvényhozási hatáskörmegosztásból eredő korlátozások, amelyek 1971

óta töretlenül jóformán lehetetlenné tették egy egységes polgári törvénykönyv elfogadását.

A Kormány 2006-ban egy tizenegy tagú bizottságot nevezett ki azzal a célkitűzéssel, hogy készítse el a polgári törvénykönyv tervezetét.⁶⁸ A kodifikációs bizottság 2007-ben részletes hivatalos jelentést tett közzé addigi munkája eredményeiről.⁶⁹ A bizottság megbízatásának első évében tizenkét alkalommal ült össze.⁷⁰ Ezeken a munkaüléseken a bizottság tagjai elvi megállapodásra jutottak a kódex tartalmáról, a kodifikáció legmegfelelőbb módszereiről és a polgári jog egyes jogterületeivel kapcsolatos különleges fontossággal bíró kérdésekről.

A kodifikációs bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozásában elért eredményeket fokozatosan, külön könyvekbe bontva teszi elérhetővé a nyilvánosság számára. Ennek a tanulmánynak nem az a célja, hogy részletesen elemezze a kodifikációs bizottság javaslatait az egyes jogintézményekkel kapcsolatban,⁷¹ hanem az, hogy áttekintse a polgári jogi kodifikálásának történetét Szerbiában, annak

kezdetétől a 19. század elejétől a 2006-ban megalakult kodifikációs bizottság munkájának 2012 végéig megvalósított eredményéig. A Ptk. tervezett könyves szerkezete a polgári jog pandekta-rendszer szerinti felosztását követné; ennek megfelelően minden könyvet a polgári jog egy-egy jogterületét alkotó általános jellegű szabályanyag képezné.

A bizottság 2009-ben tette közzé a Ptk. második könyvének előtervezetét, amely a kötelmi jog területét öleli fel, és vitát kezdeményezett annak tartalmáról. Két év elmúltával, 2011-ben tette közzé a Harmadik könyv előtervezetét, amely a családi jogra vonatkozik, valamint ugyanebben az évben a Negyedik könyv tervezetét is, amely az öröklési joggal kapcsolatos, javasolt normatív szöveget tartalmazza.⁷² A Harmadik és a Negyedik könyv tartalmáról a Kodifikációs Bizottság 2012-ben szintén vitát szervezett. Várhatóan 2013 első felében teszi közzé a Kodifikációs Bizottság az eddigi vitákon elhangzott javaslatokat, illetve az előtervezetek, a közvitán elhangzott javaslatokat figyelembe vevő, esetleg módosított változatait.

DUDÁS, ATTILA

Historischer Überblick der zivilrechtlichen Kodifikation in Serbien

(Zusammenfassung)

Im Königreich Serbien stammen die ersten Initiativen zur Vorbereitung eines Zivilgesetzbuches aus der Zeit des I. (1804–1813) und II. (1815–1830) serbischen Aufstandes. Zwischen 1828–1835 wurde die Ausarbeitung eines Zivilgesetzbuches erfolglos versucht. Das an der Struktur des ABGB angelehnte, durch Jovan Hadžić ausgearbeitete Serbische Bürgerliche Gesetzbuch wurde schließlich 1844 verabschiedet. Der Schöpfer des montenegrinischen Allgemeinen Vermögensrechtlichen Gesetzbuches aus dem Jahre 1888 war Valtazar Bogišić. Der Entwurf des völlig neuen Zivilgesetzbuches des 1878 unabhängig gewordenen Königreiches Serbien wurde von Dragoljub Arandelović ausgearbeitet. Das nach dem I. Weltkrieg zustande gekommene Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen wurde durch den Zustand des so genannten Rechtspartikularismus gekennzeichnet: in der zivilrechtlichen Regelung waren sechs verschiedene Rechtsordnungen in Kraft. Obwohl der neue, so genannte Vorentwurf des Kodifikationsausschusses 1934 fertig wurde, kamen nach dem Attentat gegen König Alexander im Jahre 1934 alle Bestrebungen zur Rechtsvereinheitlichung zum Erliegen. Das Königreich Jugoslawien löste sich während des II. Weltkrieges auf, der neue sozialistische südslawische Staat lehnte die Rechtskontinuität mit der Rechtsordnung des Vorgängerstaates ab (das so genannte Unwirksamkeitsgesetz 1946). Es wurde versucht, die Rechtslücke durch das Prinzip der so genannten alten „rechtlichen Normen“ zu überbrücken. Ab Anfang

der 1950-er Jahre war man bestrebt, anstatt eines einheitlichen Zivilgesetzbuches einzelne klassische Zweige des bürgerlichen Rechts zu regeln (Grundgesetz über die Ehe, die Vormundschaft, die Adoption, das Verhältnis von Eltern und Kinder etc.). 1969 wurde ein kompletter normativer Entwurf des Schuldrechts fertig, 1964 der Entwurf des Gesetzes über Sachenrecht, 1949 der Entwurf des allgemeinen Teils des Bürgerlichen Gesetzbuches, das einheitliche Zivilgesetzbuch auf föderativem Ebene konnte jedoch nicht zustande kommen, weil nach der Verfassungsänderung Nr. XXX. im Jahre 1971 wieder der Rechtspartikularismus ins Vordergrund gedrückt wurde, die Regelung des Zivilrechts übergang in die Kompetenz der Gliedstaaten bzw. der Provinzen. In Serbien, das nach der Auflösung der Sozialistische Föderative Republik Jugoslawien im Jahre 2006 ein unabhängiger Staat wurde, regelt je ein „Systemgesetz“ die klassischen rechtsgebieten des Zivilrechts, bzw. es sind zahlreiche Sondergesetze in Kraft. Als Ergebnis der Arbeiten, die mit dem Ziel der Ausarbeitung des Entwurfs des einheitlichen Zivilgesetzbuches 2006 angefangen wurden, veröffentlichte der Kodifikationsausschuss 2011 die Entwürfe des das Schuldrecht umfassenden zweiten Buches, des auf das Familienrecht beziehenden dritten Buches, sowie des das Erbrecht umfassenden vierten Buches des Zivilgesetzbuches. Für 2013 ist die Erscheinung der eventuell veränderten Versionen anhand der hervorgebrachten Vorschläge zu erwarten.

- ¹ Ld. Nikolić, Dušan: *Uvod u sistem građanskog prava* [Bevezetés a polgári jogba] (Centar za izdavačku delatnost Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 9. kiadás, 2008, 87–88. p.)
- ² Nikolić: i. m., 91. p.
- ³ Nikolić: i. m., 91. p.
- ⁴ Ld. Szalma, József: *Der Einfluss des ABGB auf Serbien*. In: *Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*. Band III: *Das ABGB ausserhalb Österreichs* (Duncker & Humblot, Berlin, 2010, 399. p.)
- ⁵ Ld. Nikolić: i. m., 92. p.
- ⁶ A Polgári Törvénykönyv 1844. március 25-én került kihirdetésre.
- ⁷ Nikolić: i. m., 92. p.
- ⁸ Ld. Salma, Jožef: *Obligaciono pravo* [Kötelmi jog] (6 kiadás, Centar za izdavačku delatnost Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2005, 139. p.)
- ⁹ Nikolić: i. m., 96. p.
- ¹⁰ Ld. Orlić, Miodrag: *Istorija nastajanja građanskog zakonodavstva u Srbiji* [A polgári törvényhozás fejlődésének története Szerbiában] (Pravni život, Beograd, 2007. 11. sz., 37. p.)
- ¹¹ Uo.
- ¹² Nikolić: i. m., 96. p.
- ¹³ Nikolić: i. m., 96. p.
- ¹⁴ Nikolić: i. m., 96. p.
- ¹⁵ Nikolić: i. m., 97. p.
- ¹⁶ Nikolić: i. m., 97. p.
- ¹⁷ Ld. Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002, 212. p.)
- ¹⁸ Szalma: *Der Einfluss...*, i. m., 402. p.
- ¹⁹ Részletesebben ld.: Perić, Živojin: *Zadružno pravo po Građanskom zakoniku Kraljevine Srbije* [A házközösségekre vonatkozó jog a Szerb Királyság Polgári Törvénykönyve szerint] (Dositej Obradović, Beograd, 1912); Perić, Živojin: *Zadružno nasledno pravo po Građanskom zakoniku Kraljevine Srbije* [Házközösségi öröklési jog a Szerb Királyság Polgári Törvénykönyve szerint] (Geca Kon, Beograd, 1913)
- ²⁰ Ld. Marković, Lazar: *Građansko pravo* [Polgári Jog] (Slavija, Beograd, 1912, 312. p.)
- ²¹ Ld. Pavlović, Đorđe: *Hipotekarno pravo u Kneževini Srbiji* [Jelzálogjog a Szerb Knezségben] (Državna štamparija, Beograd, 1868, 312. p.); Marković: i. m., 389. p.
- ²² Ld. Arandelović, Dragoljub: *Rasprave iz privatnog prava* [Magánjogi értekezések] (Geca Kon, Beograd, 1913, 145. p.)
- ²³ Nikolić: i. m., 98. p.
- ²⁴ Nikolić: i. m., 98. p.
- ²⁵ Nikolić: i. m., 98. p.
- ²⁶ Nikolić: i. m., 101. p.
- ²⁷ Nikolić: i. m., 102. p.
- ²⁸ A „Predosnova” elnevezés magyarra rendkívül nehezen fordítható le. A magyar szakirodalomban e normatív tervezet megjelölésére az „Alapok” kifejezés is használatban van. Ld. Hamza: i. m., 214. p. Talán a nem szó szerinti fordítás jobban tükrözi a szerb kifejezés lényegét, így e munkában a „Predosnova” magyar fordításaként az „Előtervezet” szót szerepeltetjük.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Ld. részletesebben: Eisner, Bertold: *Mladen piverić. Mišljenja o predosnovi Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju* [Vélemények a Jugoszláv Királyság Polgári Törvénykönyvének Előtervezetéről] (Pravničko društvo, Beograd, 1937); Perić, Živojin: *Obrazloženje §1.-319. Predosnove Građanskog Zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju* [A Jugoszláv Királyság Polgári Törvénykönyve Előtervezete 1-319. §-ainak indokolása] (Ministarstvo pravde, Beograd, 1939).
- ³¹ Nikolić: i. m., 103. p.
- ³² Nikolić: i. m., 103. p.
- ³³ Nikolić: i. m., 103. p.
- ³⁴ Ld. Konstantinović, Mihailo: *Politika sporazuma: dnevničke beleške 1939-1941: Londonske beleške 1944-1945* [A megegyezés politikája: naplójegyzetek 1939–1941: Londoni jegyzetek 1944–1945]. Szerk.: Radomir Konstantinović (Prometej, Beograd, 1998, 306–307. p.)
- ³⁵ Orlić: i. m., 67. p.
- ³⁶ Nikolić: i. m., 104–105. p.
- ³⁷ Ld. *Zakon o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. godine i za vreme neprijateljske okupacije* [Az 1941. április 6-a előtt és az ellenséges megszállás alatt elfogadott jogszabályok hatályon kívül helyezéséről szóló törvény] (Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije [a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Hivatalos Lapja], 1946. 86. sz.)
- ³⁸ Ld. a Hatálytalánítási törvény 1. szakaszát.
- ³⁹ Ld. a Hatálytalánítási törvény 2. szakaszát.
- ⁴⁰ Ld. Srzentić, Nikola: *Povodom Zakona o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. godine i za vreme neprijateljske okupacije* [Az 1941. április 6-a előtt és az ellenséges megszállás alatt elfogadott jogszabályok hatályon kívül helyezéséről szóló törvény alkalmazásáról] (Arhiv za pravne i društvene nauke, 1946. 7–12 sz., 214. p.)
- ⁴¹ Ld. a Hatálytalánítási törvény 3. szakaszát.
- ⁴² Ld. a Hatálytalánítási törvény 4. szakaszát.
- ⁴³ Srzentić: i. m., 216. p.
- ⁴⁴ Ld. pl. a belgrádi Fellebbviteli Bíróság (Ítéltábla) Gž. 3762/2011 sz., 2011. november 21-én hozott másodfokú határozatát, amelyben az ajándékozás visszavonásának lehetőségére, az ajándékozó elszegényedése miatt, a bíróság az 1844. évi szerb Ptk. 567.§-t alkalmazta.
- ⁴⁵ A II. világháború előtti jogrendet alkotó jogszabályok a háború utáni alkalmazásának lehetőségéről és feltételeiről ld. részletesebben: Konstantinović, Mihailo: *Stara „pravna pravila” i jedinstvo prava* [A régi „jogi normák” és a jogegység] (Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1982. 3–4., 540–548. p.)
- ⁴⁶ Nikolić: i. m., 108. p.
- ⁴⁷ Osnovni Zakon o braku, Osnovni Zakon o starateljstvu, Zakon o usvojenju, Osnovni zakon o odnosima roditelja i dece. Ld. Orlić: i. m., 69. p. A szinte mindvégig (szorosabb vagy lazább) föderatív szerkezetű szocialista Jugoszláviában egy időben egy bizonyos típusú szövetségi törvény megnevezésére az „alap” jelzőt használták. Az alaptörvények az adott jogágot nem szabályozták kimerítően, hanem feltételezték, hogy a szövetségi tagállamok saját hatáskörben is törvényt fogadnak el, amelyekkel kiegészítik a szövetségi alaptörvényeket. Az ilyen értelemben használt „alaptörvény” (osnovni zakon) kifejezést érelemszerűen nem szabad azonosítani a német alkotmányjogi hagyományokból eredő „alaptörvény” kifejezéssel (Grundgesetz), ami valójában az alkotmány megjelölésére szolgál.
- ⁴⁸ Nikolić: i. m., 108. p.
- ⁴⁹ Nikolić: i. m., 108. p.
- ⁵⁰ Ld. részletesebben: Konstantinović, Mihailo: *Obligacije i ugovori: Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima* [Kötelmek és szerződések: A kötelmekről és szerződésekről szóló törvénykönyv vázlata] (Centar za dokumentaciju i publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1969).
- ⁵¹ Nikolić: i. m., 108. p.
- ⁵² Ld. Salma: *Obligaciono pravo*, i. m., 138. p.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Ld. Amandman br. XXX Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1963. godine [A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi Alkotmányának XXX. sz. Alkotmánymódosítása] (Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije [A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapja], 1971. 29. sz.)
- ⁵⁷ Ld. A XXX. sz. Alkotmánymódosítás 2. szak. 3. bek.
- ⁵⁸ Ld. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1974. godine [A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmá-

nya) [Službeni list SFRJ [A JSzSZK Hivatalos Lapja], 1974. 9. sz., 281. szak 1. bek. 4. pont.)

⁵⁹ Nikolić: i. m., 109. old.

⁶⁰ Ld. Ustav Savezne republike Jugoslavije [A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Alkotmánya] (Službeni list Savezne Republike Jugoslavije [A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapja], 1992. 1., 1992. 34. és 2000. 29. sz.)

⁶¹ Ld. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Alkotmányának 77. szak. 1. bek. 5. pontját.

⁶² Ld. Ustavna povelja državne zajednice Srbije i Crna Gora [Szerbia és Montenegró Államközösségének Alkotmányos Okmánya] (Službeni list Srbije i Crne Gore [Szerbia és Montenegró Államközösségének Hivatalos Lapja], 2003. 1. és 2005. 26. sz.)

⁶³ Ld. Ustav Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Alkotmánya] (Službeni glasnik Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye], 2006. 98. sz.)

⁶⁴ Ld. Zakon o obligacionim odnosima [Kötelmi viszonyokról szóló törvény] (Službeni list Savezne Federativne Republike Jugoslavije [A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye], 197. 29., 1985. 39., 1989. 45. [az Alkotmánybíróság határozata], 1989. 57. és Službeni list Savezne Republike Jugoslavije [A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye] 1993. 31. sz.)

⁶⁵ Ld. Zakon o osnovama svojinskopравnih odnosa [A dologi jogviszonyok alapszabályáról szóló törvény] (Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije [A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapja], 1980. 6., 1990. 36. sz. és Službeni list Savezne Republike Jugoslavije [A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapja], 1996. 29. sz.). A törvénynek egyes, a jelzálogra vonatkozó rendelkezéseit a 2005-ben elfogadott Jelzálogtörvény hatályon kívül helyezte. Ld.: Zakon o hipoteci [Jelzálog-törvény]

(Službeni glasnik Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye], 2005. 115. sz.)

⁶⁶ Ld. Zakon o nasleđivanju [Az öröklésről szóló törvény] (Službeni glasnik Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye], 1995. 46. sz. és 2003. 101. sz. [a Szerb Köztársaság Alkotmánybíróságának határozata]).

⁶⁷ Ld. Porodični zakon [Családtörvény] (Službeni glasnik Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye], 2005. 18. sz.). A „Családtörvény” magyar fordítása nem a legmegfelelőbb, de ez áll legközelebb a szerb „Porodični zakon” kifejezéshez.

⁶⁸ Ld. Odluka Vlade Republike Srbije o obrazovanju Komisije za izradu Gradanskog zakonika [A Szerb Köztársaság Kormányának határozata bizottság kinevezéséről a Polgári Törvénykönyv kidolgozására] (Službeni glasnik Republike Srbije [A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye], 2006. 104. és 2006. 110. sz.)

⁶⁹ Ld. Slobodan Perović, Rad na izradi Gradanskog zakonika Republike Srbije – Izveštaj Komisije sa otvorenim pitanjima [A Szerb Köztársaság Polgári Törvénykönyvének kidolgozásával kapcsolatos tevékenység – A Bizottság jelentése a nyitott kérdésekről] (Vlada Republike Srbije, Beograd, 2007).

⁷⁰ Perović: i. m., 20–29. p.

⁷¹ Ez egy külön tanulmány tárgya lesz.

⁷² A Polgári Törvénykönyv Előtervezetének Indokolása, Első, Második, Harmadik és Negyedik könyve elérhető az Igazságügyi Minisztérium honlapján: <http://www.mpravde.gov.rs/lt/articles/zakonodavna-aktivnost/gradjanski-zakonik/> (honlap megtekintve: 2012. december 30.). Az Első könyv cím alatt közzétett publikáció nem normatív tartalmú szöveg, hanem általános doktrináris áttekintést ad a polgári jog kodifikációjának jelentőségéről Szerbiában.

I.

Mesopotamia nevét a fekvésétől kapta. [A]z Euphratés és a Tigris között fekszik, mégpedig úgy, hogy a Tigris csak a keleti oldalát mossa, az Euphratés azonban a nyugatit és a délit.”¹ Itt emelkedtek fel a történelem hajnalán a máig tisztázatlan eredetű sumér nép városállamai. Ezek az olykor több települést és a környező földeket is magukba foglaló, nagy lélekszámú entitások a korabeli felfogás szerint egy isten vagy egy istennő és családjának lakóhelyei és birtokai voltak. Mivel a városállam valódi gazdája a helyi istenség volt, a tényleges uralkodó egyfajta helytartóként, az isten nevében, javára és utasításainak megfelelően látta el világi és vallási feladatait² – köztük a más városokhoz és népekhez fűződő kapcsolatok irányítását. Hasonlóképpen az istenek szolgálatára rendeltetett a gazdasági és kultikus funkciói révén különleges befolyással bíró papság, továbbá – az ember teremtéséről és sorsáról szóló tanítások értelmében – a társadalom minden egyes tagja. Ily módon, ha az uralkodó, a papok és a lakosság az istenek megelégedésére végezték teendőiket, a város virágzott és győzelmeket ért el, ám ha az istenek elégedetlenek vagy haragosak voltak, hanyatlásnak indult és vereségre ítéltetett.

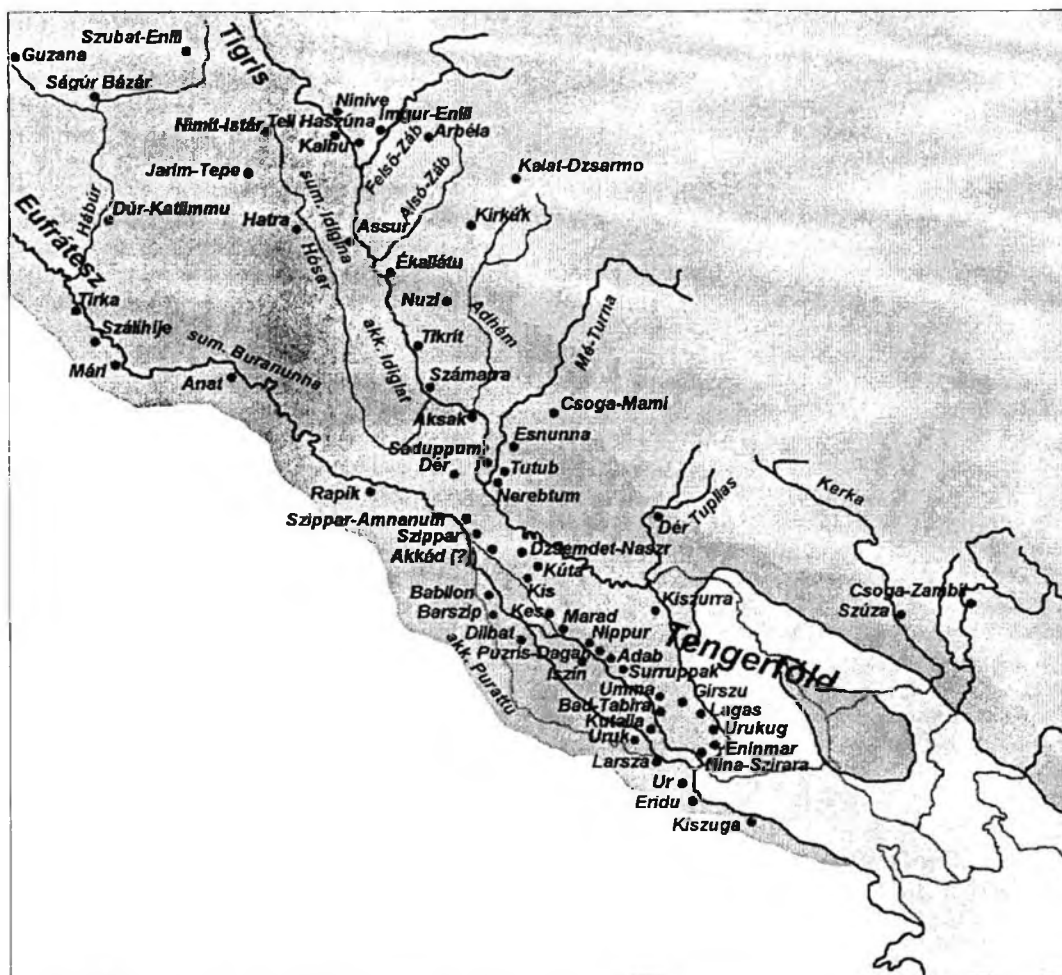
Ez az általános jellemzés ugyanakkor kiegészítésre szorul, hiszen a sumér városállamok politikai berendezkedése terén még fontos kérdések várnak megválaszolásra. Ide tartozik a királyság kialakulásának folyamata, vagy az

Sulyok Gábor

Lagas és Umma területi vitája

uralkodói címek – a király (*lugal*), a helytartó/kormányzó (*enszi*) és az úr/pap (*en*) – tartalma és egymáshoz való viszonya.³ Egyes nézetek szerint a helyi isten birtokaként működő városállamban a világi és a vallási hatalom elcinte egyetlen papkirály (*en*) kezében fonódott össze, és a királyság – a templomtól elkülönült palota „térhódításával” – ebből a tisztségből szakadt ki.⁴ Ezt a fejleményt gyakran a változó körülményekkel magyarázzák: a társadalmi-gazdasági fejlődés és a városállamok közötti összefonódások elterjedése miatt, a papkirályok mellett idővel szükségessé vált polgári kormányzók (*enszi*) és katonai vezetők (*lugal*) kinevezése is. Ez utóbbi tisztségek állandósulása és isteni legitimációjának elfogadtatása alapozta meg a királyság intézményét,⁵ amely – eredeténél és természeténél fogva – sokszor került ellentétbe a papsággal.

Mások szerint a királyság megjelenésének folyamata ennél bonyolultabb volt. A történelem előtti időkben a sumér közösségek politikai életét egyfajta primitív demokrácia jellemezte, melyben a hatalmat az öregek és a

Tigris és az Eufrátesz folyók vidéke (Folyóköz) a sumer korban (térkép, Wikipédia, Laszlovsky András nyomán)

nép gyűlése gyakorolta, és csak szükség esetén, határozott időre (*bala*) neveztek ki a belső és a külső veszélyek elhárítására hivatott adminisztratív tisztviselőt (*en*) és katonai vezetőt (*lugal*). Ezt a berendezkedést váltotta fel a városállamok rivalizálásának kezdetén a primitív monarchia, melyben az *en* és a *lugal* tisztsége állandósult, valamelyik elnevezés alatt összeolvadt, és az istenek általi kiválasztás fikciójából adódóan vallási legitimitációt nyert. Fokozatosan megszilárdult a királyság intézménye, és megindult az első uralkodói dinasztiák kialakulása. Ekkortájt honosodott meg a helytartó (*enszi*) cím használata is, amely – az *en* és a *lugal* regionális hatalmával szemben – egy kisebb független városállam uralkodójaként látta el feladatait.⁶

Megint mások szerint a történelem előtti idők primitív politikai berendezkedését közvetlenül nem a királyság kiteljesedése követte. E fejlődési fokok közé egy viszonylag rövid és főként a papságra épülő oligarchikus rendszer ékelődött, amelynek korlátozott hatáskörökkel bíró, határozott ideig szolgáló tisztviselői egy felsőbb, isteni hatalom által kinevezett helytartóként (*enszi-gar*) irányították a városállamot. Ez az oligarchia adta át helyét az írott történelem kezdetén egy – a primitív korszak vezetőjéhez (*en*) képest – már tisztán világi eredetű, saját erőforrásokra támaszkodó, számottevő erővel rendelkező, tartós királyi hatalomnak. Mindezek ellenére a sumér uralkodók

gyakran nem a *lugal*, hanem az istenfő fölbnyomást keltő *enszi* címet vették fel annak érzékeltetéséért, hogy a városállam igazi királya az istenség.⁷ (Létezik olyan feltételezés is, hogy az uralkodói címek, a fokozati különbségek helyett vagy mellett, helyi sajátosságokat fejeztek ki.⁸)

Látható, hogy a sumér királyság előzményei valószínűleg szekuláris jellegűek voltak, és csak később nyert teret az a felfogás, amely isteni eredetet tulajdonított az intézménynek. Egyes elméletek szerint a szemléletváltás sémi hatásra következett be.⁹ Ennek megfelelően a városállamok uralkodóit a helyi istenek választották ki, míg a térség, az „ország” (*kalam*) egészen átívelő hatalom végső forrásának a levegő, a szél és a vihar istenét, Enlilt tekintették. Noha a mitológiában Enlil An főisten fiaként jött a világra, jelentőségében messze túlszárnyalta apját, és a sumér panteon politikai téren legfontosabb istenévé emelkedett. Ezt bizonyítják a nevéhez kötődő olyan titulusok is, mint „az országok királya”, „az ég és a föld királya”, vagy „az istenek atyja”.¹⁰ Kultuszának központja Nippur városa volt, mely hosszú évszázadokon keresztül meghatározó szerepet játszott a befolyásért versengő uralkodói dinasztiák vallási legitimitációjában.¹¹

Kiválóan szemlélteti az uralkodói hatalom isteni eredetéről vallott elképzelést a mitológiai és történelmi elemeket egyaránt felvonultató sumér királylista, melynek első

mondata így hangzik: „Amikor a királyság alászállt az égből, Eridu városban volt a királyság.”¹² (Ezt követően a hatalom – az istenek akarátának megfelelően – bizonyos időközönként más városokba helyeződött át, újabb dinasztiák felemelkedését eredményezve.) Hangsúlyozandó azonban, hogy ebben az időszakban még sem a királyság isteni eredete és vallási legitimációja, sem a király istenekhez fűződő bensőséges viszonya nem jelentette az uralkodó isteni mivoltát: Mezopotámiában az istenkirályság intézménye legalább egy évszázaddal a tárgyalt konfliktust követően, az akkád birodalom fénykorában jelent meg. Ismereteink szerint az első istenként tisztelt mezopotámiai uralkodó az akkád dinasztia negyedik tagja, Narám-Szín volt.¹³

A vallás, a nyelv, az írás, a kultúra és az egyéb közös kötelékek ellenére a korai dinasztikus kor sumér városállamai szakadatlan küzdelmet folytattak egymással a befolyásért, az erőforrásokért és a túlélésért. Magatartásuk sokban emlékeztet az ugyancsak poliadikus rendszert alkotó későbbi hellén poliszok és a középkori észak-itáliai városállamok rivalizálására. Küzdelmük egyik legkorábbra datálható és legjobban dokumentált epizódjaként Lagas és Umma évszázadokon át húzódó területi vitája tekinthető.¹⁴ Noha a régészeti leletek töredékessége és a különböző kronológiák eltérései¹⁵ miatt a konfliktus kezdetét és végét nem lehet pontosan meghatározni, az alábbiakban ismertetett eseményekre az i. e. III. évezred folyamán, hozzávetőlegesen i. e. 2550 és 2350 között kerülhetett sor.

II.

Lagas és Umma viszálya a két szomszédos városállam határán elterülő, mezőgazdasági szempontból különösen értékes és leginkább a „Mező Széle” (*Guedin*) néven ismert föld kapcsán bontakozott ki. Bár a korabeli források viszonylag precíz iránymutatásokkal szolgálnak és a technológia fejlődésének köszönhetően új távlatok nyíltak meg a tudományos kutatások előtt, ennek elhelyezkedése – elsősorban az időközben lezajlott földrajzi változások miatt – minden kétséget kizáróan nem állapítható meg.¹⁶ A probléma eredetileg vallási kontextusban, a Lagas és Umma helyi istenei, Ningirsu és Sara által birtokolt területek elhatárolásának igényeként merült fel.¹⁷ Közvetve érzékelteti a kérdés súlyát, hogy Enlil – Ningirsu apja – személyesen hozott döntést a határ megállapítása tárgyában. Döntésének végrehajtásával Dér városállam istenét, Istarant bízta meg, aki a határkijelölés gyakorlati kivitelezésére Kis királyának, Meszylimnek adott utasítást. Erről egy későbbi felirat így számol be: „Enlil az országok királya, az istenek apja, szilárd szavával határt jelölt ki Ningirsu istennek és Sara istennek; Mesilim, Kis királya, Staran isten szavára kimérette azt; azon a helyen oszlopot állított fel.”¹⁸

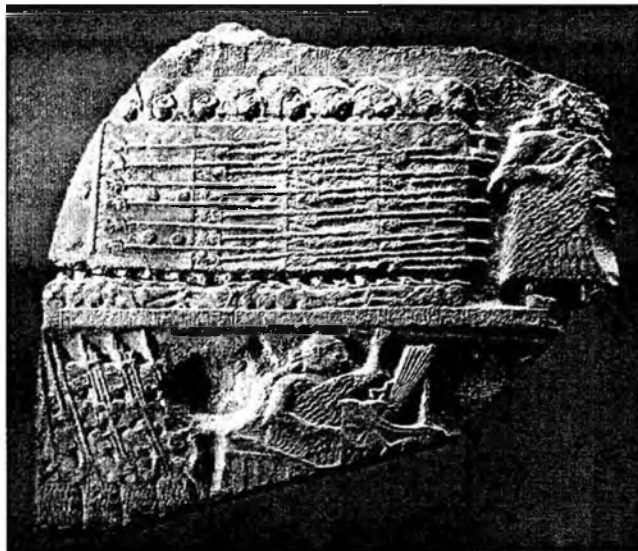
Meszylim intézkedését olykor a választottbíráskodás legkorábbi ismert példájaként tüntetik fel,¹⁹ ám ez a nézet felülvizsgálatra szorul. Tény, hogy a felirat meglehetősen kevés információval szolgál, és látszólag nem zárja ki egyfajta választottbíráskodás lehetőségét. Eltekintve azonban attól, hogy milyen gyakorlati – a politikai cselekvést mo-

tiváló és/vagy legitimáló – szerepet tulajdonítunk az isteni utasításra való hivatkozásnak, minden jel arra mutat, hogy Meszylim nem az érintett felek felkérése nyomán eljáró, független és pártatlan arbiterként működött közre a területi vita rendezésében. Kis királyaként valószínűleg nem egyenrangú partnere, hanem hegemon ura volt mindkét városállamnak. Erre a „Kis királya” (*lugal kisi*) titulus alkalmazásának körülményeiből következtethetünk. Jóllehet a konkrét részleteket homály fedi, ezt a kitüntetett címet szemlátomást azok az uralkodók vették fel, vagyis – a korabeli retorika szerint – az istenek azokra az uralkodókra ruházták, akik sikeres katonai hódításaik révén a térség egészére vagy jelentős részére képesek voltak kiterjeszteni befolyásukat. Ehhez nem volt szükséges, hogy az adott személy ténylegesen Kis szülöttje vagy királya legyen.²⁰ Meszylim nem szerepel a sumér királylistán, mégis tudni lehet, hogy i. e. 2550 körül uralkodott, és – Istaran közreműködésének fényében – talán Dérből származott.²¹ Ebben az időszakban Lagasnak bizonyosan volt saját uralkodója, mivel egy Meszylim által Girsu városában, Lagas kultikus központjában elhelyezett fogadalmi köjogar fején az alábbi szöveg olvasható: „Mesilim, Kis királya, Ningirsu templomának építője, Ningirsunak hozta. Lugalšagen-gur, Lagas ensi-je (idejében).”²²

Lagas és Umma fegyveres összecsapásáról Ur-Nanse lagasi király (i. e. 2480 körül) korából kerültek elő az első közvetlen bizonyítékok. Az építkezéseire és katonai sikereire egyaránt roppant büszke uralkodó egyik feliratán hírül adta, hogy „[Ur-Nanse,] Lagas [királya] hadba indult Ur vezére és Gisa (Umma) vezére ellen. Lagas vezére [legyőzte] és [fogságba ejtette] Ur vezérét. [...] Legyőzte Gisa (Umma) vezérét. [...] Fogságba ejtette Pabilgatu-kot, Gisa (Umma) [ur]alkodóját. [...] (és) halmokba temette (tisztességgel a saját halottait).”²³ Nem kizárt, hogy Ur és Umma szövetségesként viselt háborút Lagas ellen. Noha erre vonatkozó konkrét utalást itt nem találunk, a vizsály későbbi szakaszában előfordult, hogy Umma külső segítséget kapott a küzdelemhez.²⁴ Megfigyelhető továbbá, hogy Ur-Nanse beszámolója nem utal a régóta fennálló területi vitára, bár ez – a leletek töredékessége miatt – nem jelenti azt, hogy a határ kérdése nem játszhatott közre a háború kitörésében. Később keletkezett feliratok Ur-Nanse fia és utóda, Akurgal (i. e. 2450 körül) idejéből említenek egy kifejezetten a *Guedin* földjén bekövetkezett támadást, amelynek részét képezte a Meszylim által felállított oszlop ledöntése is: „Umma lakói egyként mondták; Lagas ellen emelték kezüket. Akurgal, Lagas királya, Umanše fia [...]”²⁵ uralkodása alatt – vélhetően – „Uš, Umma ensije, megsértette a szót, a »döntést«; az oszlopot eltávolította; Lagas területére betört.”²⁶ Más feliratok hasonló megfogalmazásban mutatják be az eseményt.²⁷ Érdemes, hogy Lagas számára ez a korszak egyéb téren is fontosnak bizonyult. Ekkortájt vette kezdetét az a közel egy évszázadon át tartó hagyomány, amelynek alapján a városállam uralkodói – néhány esettől eltekintve – nem a *lugal*, hanem az *ensi* címet használták tisztségük megjelöléseként.²⁸

Mivel Umma magatartása felbőszítette az isteneket, a harcban egyes feltételezések szerint életét vesztő Akurgal

fiát, Eannatumot nagy odaadással készítették fel „Ningirszu kedvelt földjének” visszaszerzésére. Lagas óriási természetű férfiként ábrázolt új uralkodóját – a híres Keselyű-sztélén olvasható történet alapján – Ningirszu helyezte el anyja méhében, Ninhurszag segítette világra, dajkálta térdén és szoptatta, s Innin adott neki hozzá méltó nevet. Eannatum nem okozott csalódást az isteneknek, megátkozta ellenfelét és harcba szállt a betolakodókkal. Miután Ningirszutól álmában biztosítékot kapott, hogy nem kell tartania más hatalmak – konkrétan Kis – beavatkozásától, az istenek segítségével diadalt fog aratni, sőt az ummai vezért a saját népcé a saját városában fogja megölni, rendkívüli pusztítást okozott az ellenség soraiban. Noha az ütközetben egy nyilvessző megsebesítette, feliratában elégedetten tudatta, hogy Ummában szélviharként, vízözönként pusztított, „Ningirszu kedvelt földjét” visszaszolgáltatta gazdájának, a határt kimérte és kijelölte, a terület egy részét a legyőzött fél ellenőrzése alatt hagyta, a holttesteket pedig húsz helyen halomba rakta. (A Keselyű-sztélé az elesett ellenséges harco-

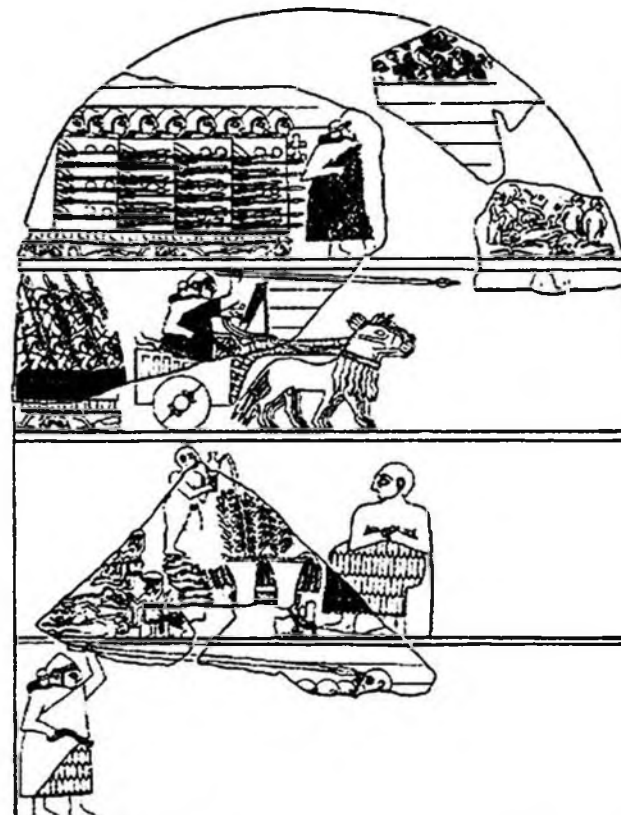

A Eannatum lagasi uralkodó Umma feletti győzelmét megörökítő, 1881-ben Girszuban megtalált ún. Keselyű-sztélé részlete (i. e. 2450 körül, Párizs, Louvre)

sokból táplálkozó madarak érzéketlen képi ábrázolásáról kapta a nevét.) Ezután a felirat – töredékesen – arról is beszámol, hogy Eannatum elpusztított több idegen országot, (ismét?) helyreállította Ningirszu Guedin feletti uralmát, cselekedeteinek megörökítésére emlékművet állított, majd tételesen felsorolja az istenség számára visszaszerzett földeket.²⁹

Lagas és Umma határának újbóli kijelölésére és a földhasználat rendezésére – egy későbbi uralkodó elbeszélése szerint – ekként került sor: „Ēannatum, Lagas ensije, Entemena, Lagas ensijének nagybátyja

(és) Enakalli, Umma ensije, a határt kijelölték: az Indur (csatornától) Guedinig árkot ástak, az ároknál feliratos oszlop(ok)at állítottak, Mesilim oszlopát a helyére állították; Umma területére nem hatoltak be. Ningirsu Imdubba (és) Namnundakigarra (nevű épületét), Enlil szentélyét, Ninhurszag szentélyét, Utu szentélyét építette fel. Nanšagabonáját, Ningirsu gabonáját, [Umma] lakói 1 »hordó (gur.) (mennységben) ették, fizetség (?) ellenében; addó vetett ki rájuk: [...]»³⁰

A Keselyű-sztélé rekonstrukciója (Elizabeth Simpson rajza)

Eannatum és Enakalli mind-
ezt egy ünnepélyes megállapo-
dásban szentesítette, melyre a
nemzetközi jogi szakirodalom
gyakran a nemzetközi szerző-
dések legkorábbi ismert pél-
dájaként vagy előképeként
hivatkozik.³¹ E megállapodás
egyes mozzanatai szintén a
Keselyű-sztéléről ismerhetők
meg. Elsőként Eannatum En-
lil hatalmas harci hálóját adta
át ellenfelének, hogy arra te-
gyen esküt. Esküjében Umma
uralkodója Enlil, az ég és a föld
királyának életére megígérte,
hogy a *Guedin*ből neki juttatott
részt „kamatozó kölcsönként”
műveli, az öntözésre szolgáló
csatornák és árok útvonalt
nem változtatja meg, a terüle-
ten elhelyezett oszlopokat nem
rombolja le, és soha többé nem
sérti meg Ningirsu területét.
Fogadalmát egy saját városára
kimondott átok tette teljessé:
ha az esküt valaha megszegi,
még azon a napon Enlil hatal-
mas hálója boruljon Ummára.

Eannatum lagasi ensi szobra (i. e. 2600–2430 körül)

összesen négy galambot indí-
tottak el, Utunál a larszai temp-
lomban feláldozott állatokról is
emlést tettek, Ninkinél pedig
nem – az esküből mellőzött –
harci háló kivételét, hanem
földből előbújó kigyók mará-
sát helyezték kilátásba bünte-
tésül.³⁶ Itt említendő meg to-
vábbá a szertartás egyik vallási
szempontból feltűnő sajátos-
sága. Jóllehet a városállamok
egymás közötti kapcsolatait
elvileg az istenek határozták
meg, a vállalt kötelezettségek
megsértésének negatív követ-
kezményei kizárólag az ummai
uralkodót és népét terheltek, a
helyi isten felelősségéről nem
esett szó.³⁷

Keletkezésének és megfo-
galmazásának ismeretében a
Keselyű-sztélé tárgyalt részle-
te inkább a két városállam kö-
zötti megállapodás rendkívüli
részletességű narratívájaként,
mintsem a tényleges megáll-
podásként kezelendő,³⁸ amely
persze mit sem von le annak

Eannatum ezután egy kissé homályos szertartást hajtott
végre két galambbal, amelynek során a szemüket korom-
mal festette ki, a fejüket cédrusgyantával kente meg, és
útnak indította őket Enlilhez Nippurba – nyilván azzal a
szimbolikus céllal, hogy az eskü tényét hírül vigyék az is-
tennek.³² Együttal ő is megismételte a megállapodás bár-
mely ummai uralkodó általi ellenzése, megkérdőjelezése
vagy megszegése esetére szóló átkot. Ugyancz az eljárás
aztán Ninhurszag, Enki, Szín (Enzu), Utu és Ninku istenek
előtt is megismétlődött.³³

A Keselyű-sztélé egy ismert fordításának tolmácsolá-
sában: „Eannatum Umma lakosaira Enlil hatalmas hálóját
vetette. Umma lakosaitól az esküt kivette; Umma lakosai
Eannatumnak letették az esküt Enlilnek, az ég és föld ki-
rályának életére. Ningirsu földje köré védő árkot ásott.
[...] [Ha valakinek a parancsára,] ha valakinek a kérésére
Umma lakói az adott szótól elfordulnak, amíg csak egy
nap is lesz; ha ezt a szót áthágják: Enlil hatalmas háló-
ja, amelynél az esküt letették, Ummára hulljon alá az ég-
ből.”³⁴ Noha ez az idézet csak az eljárás kezdetét és végét
ismerteti, a szöveg a további eskük alapján rekonstruálha-
tó. Például az Utu harci hálójára tett fogadalom leírása a
megállapodás tárgyát és a madarakkal végzett szertartást
is sejteti: „Ningirsu határterületét nem léphetik át, az ár-
kot nem változtathatják meg, az oszlopot nem távolíthat-
ják el. Ha átlépi, Utu, a fény királyának hatalmas hálója,
amelynél az esküt letették, Ummára hulljon alá az égből.
En, Eannatum, a nagy bölcsességű, két galamb szemébe
festéket dörzsöltem. ...ukat megnyitottam.”³⁵ Mindössze
néhány eltérés figyelhető meg az eljárásban: Színnél

kiemelkedő tudományos és kulturális értékéből. Közvet-
ve a sztélé a civilizáció és a jog fejlődésének egyik meg-
határozó fordulatáról tanúskodik, hiszen egyértelműen
bizonyítja a – történelmi léptékekkel mérve – nem sokkal
korábban kialakult írás hatalmát.³⁹ Elárulja, hogy a su-
mér városállamok „nemzetközi kapcsolatainak” isteni
determinációja és a megállapodások tiszteletben tartását
szolgáló félelmetes isteni garanciák ellenére, már ekkor
felmerült a legfontosabb kötelezettség-vállalások időtálló
formában való rögzítésének igénye. Még ha magát a szté-
lét nem is tekintjük a szó szoros értelmében vett megáll-
podásnak, a vállalt kötelezettségek, az eskük és az átok
köbe vésésének hátterében álló szándék lényegében azo-
nos azzal a meggyőződéssel, amely immár négy és fél ezer
éve arra sarkallja az államokat, hogy szerződéseik túlnyo-
mó többségét írásos formában készítsék el.⁴⁰

Megjegyzendő, hogy a Keselyű-sztélé egy lehetséges
olvasata szerint Eannatum két alkalommal is összecsapott
szomszédjával: először az uralkodásának elején, másod-
szor az uralkodásának végéhez közeledve. Ily módon
az ummai uralkodóval kötött megállapodásra és a sztélé
felállítására a második összecsapás nyomán kerülhetett
sor.⁴¹ Mások szerint azonban a megállapodás már az első
támadás visszaverése után létrejött, és ennek megsértésé-
vel vette kezdetét a második támadás.⁴² Bárhogyan is tör-
tént, Eannatum – Umma kísérleteinek elhárítása mellett
– látványos katonai sikereket ért el Mezopotámia és Elám
területén. Legyőzött ellenfeleinek hosszú listáján olyan
nevek szerepelnek, mint Aksak, Arua, Kis, Kiutu, Méri,
Misime, Szubartu, Szúza, Ur, Urua, Uruaz és Uruk. Ean-

natum ezeket az eredményeket természetesen az istenek segítségének és szerető gondoskodásának tulajdonította.⁴³ Hódításainak hatására Lagas egy időre a térség legfontosabb hatalmai közé emelkedett, ő maga pedig kiérdemelte a „Kis királya” címet: „Enannatumnak, Lagas ensijének In-nin, aki szereti őt, Lagas ensiségéhez Kiš ensiségét ajándékozta neki.”⁴⁴

III.

Lagas tiszteletet parancsoló politikai és katonai sikerei, és a határt biztosító isteni garanciák egyáltalán nem rettentették el kisebb szomszédját. Enannatumot testvére, I. Enannatum (i. e. 2440 körül) követte a trónon, akinak uralkodása idején a területi vita változatlan hévvel folytatódott. Noha a *Guedin*-ből neki juttatott részt „kamatozó kölcsönként” művelhette, Umma rendkívüli mennyiségű adósságot halmozott fel. Ennek inkább a nagyságrendjét, mintsem a pontos mértékét mutatja, hogy egy későbbi felirat – az Enannatum és Enakalli által kötött megállapodásban engedélyezett egy „hordó” (kupac) mennyiséghez viszonyítva – száznegyvennégyezer „nagy hordó” (nagy kupac) hátralékról beszélt, amelyet a legyőzött fél képtelen volt teljesíteni.⁴⁵ Minden jel arra mutat, hogy ez nem is állt szándékában. Umma új uralkodója, Enakalli fia, Urlumma csak tovább súlyosbította a helyzetet azzal, hogy a határcsatornáknál elterelte a vizet, és azt saját öntözési rendszerének ellátására használta. Lagas küldöttei hasztalan követelték tőle az adósság kifizetését, és Ningirsu is hiába „figyelmeztette”, hogy ne folyamodjon erőszakhoz, az új uralkodó gögősen közölte területi követeléseit. Idegen fegyveresek támogatásával behatolt Lagas földjére, a határ mentén épített szentélyeket lerombolta, a határoszlopokat kidöntötte és elégette. Elkerülhetetlenné vált az újabb katonai konfrontáció.

Lagas az ütközetben, amelynek helyszínét a források ellentmondásosan jelölik meg,⁴⁶ szemlátomást elsöprő győzelmet aratott. Enannatum sikeresen visszaverte a betolakodókat, és a *Lummagirnunta* csatamáig üldözte az ummai vezért. Hogy ezen a helyen mi történt, sajnos csak találgatni lehet – az uralkodó felirata egy nehezen értelmezhető cselekményre (letépés? ráborítás?) utal valamilyen ruhadarab kapcsán.⁴⁷ Egy későbbi beszámoló ráadásul egészen más képet fest az eseményekről: „Enannatum, Lagas ensije, Ganaugiggán, Ningirsu megművelt földjén csatába bocsátkozott vele. Entemena, Enannatum kedvelt fia, vereséget mért reá. Urlumma megfutamodott; [...]”⁴⁸ Lényegét tekintve hasonlóan foglalta össze az ütközetet a sorban harmadik elbeszélés is, ámbar a győzelmet közvetlenül Ningirsunak tulajdonította.⁴⁹ Függetlenül tehát attól, hogy mit takar a ruhadarabra tett rejtélyes utalás, az ummai uralkodó túlélte az összecsapást, és embereit – konkrétan egy hatvan egységből álló szamaras csapatot – a *Lummagirnunta* csatorna partjánál hátrahagyva, visszamenekült a fővárosba. Ám hiába menekült el a csatáról, az istenek haragja gyorsan utolérte, ugyanis hazatérése után megölték.⁵⁰ Katonáinak a mezőn szétszórta holttesteit a győztesek öt helyen halomba rakták.

Mindezek ismeretében felmerül a kérdés, hogy valójában ki aratott győzelmet – Enannatum vagy Entemena? Egyes nézetek szerint Enannatum súlyosan, talán végzetesen megsebesült az ütközetben, amelyet így az oldalán harcoló fiának és utódának, Entemenának (i. e. 2400 körül) kellett befejeznie.⁵¹ Mások szerint az uralkodó mindössze döntetlent ért el,⁵² vagy egyenesen vereséget szenvedett, amelyet utóbb a fia bosszult meg, vagy előrehaladott kora miatt eleve nem vett részt az összecsapásban.⁵³ Megint mások szerint a források két különböző időben elért győzelemről adnak hírt: először Enannatum, másodszor Entemena verte vissza – a mindkét alkalommal elmenekülő – Urlumma támadásait.⁵⁴ Ennek azonban ellentmondani látszik az a körülmény, hogy Entemena az idézett feliraton nem Lagas uralkodójaként, hanem „Enannatum kedvelt fiaként” vitte sikerre városának ügyét.⁵⁵

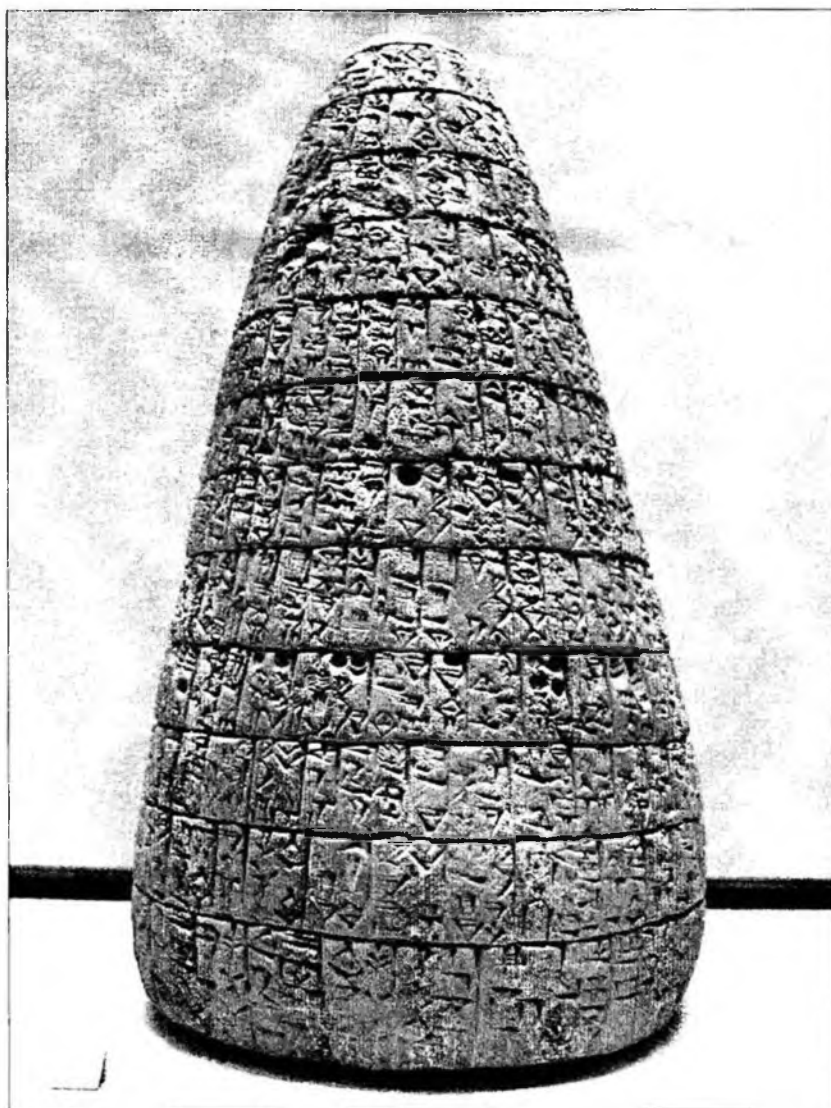
Entemenának hamarosan új ellenféllel kellett szembenéznie. Ummában Eandamua fia és Urlumma unokaöccse – a városállam kultikus központja, Zabalam város főpapja (*sangu*) –, II. került hatalomra, aki folytatta elődeinek erőszakos politikáját: a határcsatornáknál elterelte a vizet, a felhalmozott adósságnak pedig csak elenyészően csekély hányadát fizetette ki. Meglepő módon Lagas diplomáciai eszközök igénybevételével reagált az egykori megállapodás ismételt megsértésére. Entemena követeket küldött tiltakozásul a feliratán egyszerűen „földtolvajnak” minősített ummai uralkodóhoz,⁵⁶ ám ő – tartalmában és stílusában is nagybátyjához hasonló választ adva – megerősítette városának területi követeléseit. Ezen a ponton az elbeszélés egy homályos mondattal zárul: „Enlil (és) Ninhursag nem engedték meg ezt neki.”⁵⁷ Ez a sajátos megfogalmazás alighanem azt jelzi, hogy az egyik fél visszakozott, és nem került sor újabb összecsapásra.⁵⁸ Entemena ezáltal egyéb kérdésekre – például a csatornák helyreállítására és meghosszabbítására,⁵⁹ vagy a más városállamokhoz fűződő kapcsolatokra⁶⁰ – fordíthatta a figyelmét. A *Guedin* helyzetének biztosítása érdekében viszont átkot mondott a határ megsértőire: „Bárki Umma városában Ningirsu határ menti csatornáját, Nanše határ menti csatornáját – hogy a megművelt földet erővel magához ragadja – ha át lépné: legyen az bárki Ummabeli, legyen az bárki idegen országbeli: Enlil pusztítsa őt el, Ningirsu vesse rá hatalmas hálóját, tiporja fenséges keze, fenséges lába alá, városának lakói keljenek fel ellene (és) városának közepén öljk meg őt.”⁶¹

Entemena uralkodását követően, legalább két évtizeden át nem állnak rendelkezésre a területi vitára vonatkozó érdemi bizonyítékok. Mindazonáltal okkal feltételezhető, hogy a két városállam viszonya a következő három uralkodó – II. Enannatum, Enentarzi és Lugalandu – alatt sem volt súrlódásoktól mentes. Lagas és Umma viszáljának végső felvonására az első lagasi dinasztia utolsó tagja, Uruinimgina (i. e. 2350 körül) idején került sor.⁶² Uralkodása több szempontból is mérőföldkönek bizonyult: a társadalmi és gazdasági igazságtalanságokból fakadó általános kiábrándultság kihasználásával hatalomra jutott vezető a visszasságok enyhítésére átfogó átalakításokat hirdetett meg, amellyel ő vált az emberiség történetének első ismert szociális reformerévé. Ezeket a reformokat rá-

adásul egy istenséggel kötött ünnepélyes szerződéssel szentesítette, melynek híres megfogalmazása így szól: „Hogy az özvegyet és árvát az »erős« (= hatalmas) ember ne bántalmazza: Ningirsuval ezt a megállapodást kötötte.”⁶³ Uruinimgina ezen kívül szakított a közel egy évszázados lagasi hagyománnyal, és egy idő után már nem az *enszi*, hanem a *lugal* címet használta tisztségének megjelöléseként. Nagyszabású elképzelései azonban jelentős mértékben meggyengítették a belső támogatottságát, ezért már nem rendelkezett elegendő hatalommal a kitartó szomszéd újabb támadásának elhárításához.

Lugalzageszi, Umma uralkodója, sikerrel vitte véghez azt, amellyel elődei nemzedékeken át hiába próbálkoztak: legyőzte a régi ellenséget, elűzte az uralkodóját, lemészárolta a lakosságát, felégette a templomait, elhurcolta a kincseit és terményeit, majd minden bizonnyal újrarajzolta a határt.⁶⁴ Egyes nézetek szerint a jelentős ummai győzelemben az esetleges uruki segítség is fontos szerepet játszott.⁶⁵ Az események által okozott megrázkódtatást hűen tükrözi egy korabeli beszámoló, mely részletesen ismerteti Lagas bukását.⁶⁶ Uruinimgina egyébiránt túlélte a katasztrófát, és a pusztítást valahogyan elkerülő Girszu városába menekült. Uralkodásának hátralévő részében innen irányíthatta a fennhatósága alatt maradt területeket. „Girszu királyának” minőségében tűnteti fel egy az ummai uralkodónak címzett átok is: „Umma lakói, mivel Lagašt megsemmisítették, bűnt követtek el Ningirsu ellen. A hatalom, amely hozzájuk került, el fog vétetni. Uruinimgina, Girsu királya részéről nincs semmi bűn. Lugalzageszi, Umma ensije – istene, Nisaba, bűnét hárítsa a fejére!”⁶⁷

E szavak beteljesedésére meglehetősen sokat kellett várni. Lugalzageszi ugyanis folytatta sikeres hódításait, amelyek nyomán egy kiterjedt birodalmat hozott létre, és felvette az „Uruk és az ország királya” címet. Erről egy feliratában így számolt be: „[...] midőn Enlil, az országok királya, Lugalzagesinek ajándékozta az ország királyságát, az ország szeme előtt igazságot cselekedett: az országokat az ereje leigázta; napkeletől napnyuga-

Uruinimgina (Urukagina) reformjait (törvényeit) megőrző ékírásos agyagoszlop (i. e. 2350 körül, Párizs, Louvre)

Umma templom- és palotaegváltásának romjai (i. e. 2100 k.)

tig adót vetett ki rájuk. [...]; napkelettől napnyugatig Enlil [...] birtok [...] adta neki. Az országok biztonságáról gondoskodott. Az országot az öröm vízával öntözte. [...] Ummát, Šara kedvelt városát, magas hatalommal látta el. Zabalam (várost) mint juhot az itatóvályúnál meghízalta.”⁶⁸ De a végzetét ő sem kerülhette el. Uralkodásának az akkád birodalom megalapítója és első királya, Sarrukín vetett véget: „Šarrukín, Agade város királya, Innin isten(nő) »helytartó«-ja, Kiš királya, Anu isten *paššu*-(pap) ja, az ország királya, Enlil isten *iššiakku*-ja (ensi): Uruk várost leverte, és falát lerombolta. Az Uruk melletti csatában győzött. (A šumer változatban: Az Uruk-beli emberrel harcolt, és megverte.) Lugalzagesit, Uruk királyát, a csatában foglyul ejtette, nyakbilincsben Enlil kapujához hurcolta. [...] Umma várost csatában legyőzte, a várost leverte, és falát lerombolta.”⁶⁹ Ugyanez a sumér királylista tárgyilagos megfogalmazásban: „Uruk városában Lugalzagesi volt a király, 25 évig uralkodott: 1 király, 25 évig uralkodott ott. Uruk város fegyverrel leveretett. Királysága Agade városba ragadtatott el.”⁷⁰ Lagas az akkád birodalom bukását követően, a második lagasi dinasztia uralkodóinak (i. e. 22. század) köszönhetően, még egy időre felemelkedett, majd a III. Ur-i dinasztia befolyása alá kerülve eltűnt a történelem színpadáról.

Záró gondolatok

Ez Lagas és Umma több évszázadon át tartó területi vitájának rövid krónikája. Korántsem bizonyos azonban, hogy az eseményekre az itt ismertetett formában került sor. Ily módon az elbeszélés sokkal inkább a konfliktus valószínűsíthető meneteként, mintsem hű rekonstrukció-

jaként értékelendő.⁷¹ Körülmények sokasága int fokozott óvatosságra a fordulatokban bővelkedő történet csaknem minden mozzanatának vizsgálata során. Ilyen például az időbeli és a földrajzi elhelyezés bizonytalansága, a rendelkezésre álló források szórványos és töredékes jellege, az ékírással írt szövegek átírásának, fordításának és értelmezésének nehézsége, a lagasi eredetű beszámolók túlsúlya és egyoldalúsága, az uralkodói feliratok sajátos funkciójából és propagandisztikus megfogalmazásából adódó ferdtések gyanúja, a segédeszközként felhasznált irodalmi emlékek kétes történelmi értéke, a politikai berendezkedés számos tisztázatlan kérdése, vagy a korabeli vallás és valóságosság természetének és szerepének korlátozott ismerete.

Mindezek ellenére, Lagas és Umma hosszú és elkésredett harcának történetéből olyan kategóriák körvonalai bontakoznak ki, melyek értékes adalékokkal szolgálhatnak a kortárs jogtudomány művelői számára. E kategóriák közül a választottbíráskodás, a nemzetközi szerződés és a hadüzenet már korábban és kifejezetten említésre került. Ám méltán kér és kap helyet a konfliktus a határok megállapítását, a nemzetközi felelősséget, a követek küldését és fogadását, az elesett katonák eltemetésének kötelezettségét, a visszerhes földhasználatot, a vízkészletek birtoklásáért folytatott küzdelmet, a nép uralkodó elleni felkelését, a szociális reformokat, az egyén és az istenség megállapodását, a jog és a vallás kapcsolatát, vagy akár a szabadság fogalmát középpontba állító tudományos művek történelmi visszatekintéseiben is.⁷² Függetlenül attól, hogy a két városállam területi vitájának egyes elemeire a különböző jogintézmények első konkrét előfordulásaként, vagy távoli előképeként tekintünk, az általuk megszerezhető tudás egyértelműen jelzi a jogtörténelmi kutatások fontosságát.

SÜLYÖK, GÁBOR

Die Gebietsstreitigkeit zwischen Lagas und Umma (Zusammenfassung)

Der Aufsatz rekonstruiert den Verlauf der mehrere Jahrhunderte andauernden Gebietsstreitigkeit zwischen Lagas und Umma. Die Unsicherheit der zeitlichen und geographischen Ortung, die zerstreute und fragmentierte Natur der zur Verfügung stehenden Quellen, die Schwierigkeit der Auslegung der Keilschrifttexte, das Mehrgewicht und Einseitigkeit der Berichte Lagaser Ursprungs, der Verdacht der Beugungen, die sich aus der besonderen Funktion und propagandistische Formulierung der Herrscherinschriften ergeben, die vielen ungeklärten Fragen der politischen Ordnung, das eingeschränkte Wissen der Natur und Funktion der damaligen Religion und Religiosität machen eine genaue Rekonstruktion unmöglich. Aus der Geschichte des langen und erbitterten Kampfes von Lagas und Umma entfalten sich jedoch die Kontu-

ren von Kategorien, die wertvollen Beiträge für die zeitgenössische Rechtswissenschaft bieten können: so die Schiedsgerichtsbarkeit, der völkerrechtlicher Vertrag und die Kriegserklärung, die Feststellung der Grenzen, die völkerrechtliche Verantwortlichkeit, die Entsendung und Empfang der Botschafter, der Pflicht zur Beisetzung der gefallenen Soldaten, die entgeltliche Bodennutzung, der Kampf um den Besitz der Wasservorräte, der Aufstand des Volkes gegen den Herrscher, die sozialen Reformen, das Verhältnis von Recht und Religion etc. Unabhängig davon, ob wir die einzelnen Elemente der Gebietsstreitigkeit der zwei Stadtstaaten als erstes konkretes Beispiel oder fernes Vorbild der verschiedenen Rechtsinstitute betrachten, das durch ihnen zu erlangendes Wissen zeigt die Wichtigkeit der rechtshistorischen Forschungen eindeutig.

Jegyzetek

- ¹ Strabón: *Geographika*. Ford. Földy József (Gondolat, Budapest, 1977, 773. p.)
- ² Az uralkodó számos irodalmi emlék fontos szereplője. Az Adapa-eposz a király erényeinek magasztalásán keresztül megvilágítja néhány feladatát is: „Szent férfiú, Eridu bölcsé, Éa / vezére lenn az emberek között. [...] Szűz-tiszta kezű, szeplőtelen fölkel, / szent parancsok megtartója-tudója. / Hajnalban kél, pékekkel kenyeret süt, / Eriduban áldozati cipókat; / ételt-italt készít az isteneknek, / asztalt terít szeplőtelen kezével, / áldozati asztalt az égieknek...” Komoróczy Géza: *Gilgames – Agyagtáblák üzenete. Ékirásos akkád versek*. Ford. Rákos Sándor (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974, 70. p.)
- ³ Oppenheim, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*. Ford. Gödény Endre (2., jav. kiad. Gondolat, Budapest, 1982, 137. p.). Szó szerinti jelentésben a „luga” = „nagy ember”, az „ensz” = „az úr, aki alapot rak”. Lásd: Klima, Josef: *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufratész mentén*. (Gondolat, Budapest, 1983, 86. p.)
- ⁴ Klima: i. m., 86. p.
- ⁵ Bertman, Stephen: *Élet az ókori Mezopotámiában*. Ford. Kmilesik Ágnes (Gold Book, Debrecen, 2006, 92–93. p.)
- ⁶ Jacobsen, Thorkild: *Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia* (Journal of Near Eastern Studies, Vol. 2, No. 3, 1943, 165–172. p.); uő.: *Early Political Development in Mesopotamia* (Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie, Vol. 52, No. 1, 1957, 99–129. p.). Irodalmi emlékek is nagyban elősegítik a primitív demokrácia koncepciójának megértését. Ilyen például a babiloni teremtéstörténet (*Enúma elis*), vagy a *Gilgames* és az *Agga*-eposz. Lásd: Komoróczy: i. m., 34–36. p.; *Gilgamesh and Aga* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>)
- ⁷ Bailkey, Nels: *Early Mesopotamian Constitutional Development* (The American Historical Review, Vol. 72, No. 4, 1967, 1213, 1217–1220. p.)
- ⁸ Kuhrt, Amélie: *Az ókori Közel-Kelet*. Ford. Mohay Gergely (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2005, 33. p.); Wilcke, Claus: *Mesopotamia: Early Dynastic and Sargonic Periods*. In: Westbrook, Raymond (ed.): *A History of Ancient Near Eastern Law* (Vol. 1. Brill, Leiden–Boston, 2003, 146. p.)
- ⁹ Lutz, Henry F.: *Kingship in Babylonia, Assyria, and Egypt* (American Anthropologist, Vol. 26, No. 4, 1924, 442. p.)
- ¹⁰ Kramer, Samuel N.: *The Sumerians: Their History, Culture, and Character* (The University of Chicago Press, Chicago, 1963, 118–119. p.). Enlil hatalmát igazolja az is, hogy ő birtokolta a sorsok tábláját (*tup simati*). Ezek elragadását és visszaszerzését beszéli el a népszerű Zú-eposz. (Komoróczy: i. m., 64–68. p.) Enlil bízta továbbá Enkire a „me”-t, amelynek pontos jelentését rendkívül nehéz meghatározni: leginkább a különböző természeti és társadalmi jelenségeket – közöttük állapotokat, érzelmeket, tulajdonságokat, tevékenységeket, tárgyakat, intézményeket és történeket – örök időkre meghatározó és az emberi civilizáció működésének alapjait képező isteni szabályok gyűjteményeként írható körül. A sumérok ide sorolták például az en hivatalát, az istenséget, a koronát, a trónt, a jogart, a királyságot, a papi hivatalokat, a hősiességet, a hatalmat, az ellenségeskedést, a városok pusztulását, az imok mesterségét, a bölcsességet, a küzdelmet, a békét, a győzelmet, a megítélést és a döntést. (Kramer: i. m., 115–116. p.) A „me” történetének és katalógusának megismerésében nagy segítséget nyújt két irodalmi emlék: *Enki and the World Order*, és *Inana and Enki* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>)
- ¹¹ Moret, Alexandre–Davy, Georges: *From Tribe to Empire: Social Organization Among Primitives and in the Ancient East*. Transl. V. Gordon Childe (Routledge, London–New York, 1996, 205. p.)
- ¹² A „Sumer királylista”. In: Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia* (2., jav. és bőv. kiad. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 91. p.; Komoróczy Géza ford.) (Továbbiakban: ÖKTCh) (A kötetben olvasható személy- és helységnevek átírása többnyire eltér a jelen tanulmányban a könnyebb olvashatóság kedvéért – alkalmazott fonetikus változattól.) Érdekes módon a sumér királylista hiányos: történetünk szereplői nem találhatók meg benne. Jacobsen, Thorkild: *The Sumerian King List* (The University of Chicago Press, Chicago, 1939, 180–182. p.) Hasonlóan írja le a királyság kialakulását az *Etana*-eposz bevezetése, mely egyúttal a városok keletkezéséről is képet fest: „Akkoriban a jámbor emberek / nem emeltek maguk fölé királyt. [...] Majd a királyság leszállt az égből. / Az istenek tervezték el a várost, / ők rakták le köalapjait is. / Az istenek tervezték el a szentélyt, / ők rakták le köalapjait is. / Légyen a város az ember karámja, / légyen a város puha fészke! / Légyen a király népe örököje, / légyen a király derék gazda!” (Komoróczy: i. m., 76–77. p.)
- ¹³ Kalla Gábor: *Mezopotámiai uralkodók* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1993, 23. p.). Nem is annyira az uralkodó személyes hiúsága, mint a területi gyarapodással egyre sokszínűbbé váló birodalom népei közötti vallási és politikai egység megteremtésének szükségessége motiválta az istenkirályság bevezetését. Lásd: Moret–Davy: i. m., 211–212. p. Ez az intézmény nem vált általános gyakorlattá Mezopotámiában.
- ¹⁴ Mindkét városállam a mai Irak területén fekszik. Lagas Tell el-Hiba, Umma Tell-Dzsóha térségében található.
- ¹⁵ Bővebben lásd: Hahn István: *Naptári rendszerek és időszámítás* (Neumann Kht., Budapest, 2004).
- ¹⁶ Cooper, Jerrold S.: *Reconstructing History From Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict* (Udenna Publications, Malibu, 1983, 18–19. p.)
- ¹⁷ Van De Mieroop, Marc: *A History of the Ancient Near East, ca. 3000–323 BC* (Blackwell Publishing, Malden – Oxford – Carlton, 2004, 45. p.)
- ¹⁸ Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÖKTCh, 98. p. (Komoróczy Géza ford.) Entemena nevének helyes olvasata vitatott, másik változata: Enmetena. Itt a jelen tanulmány az ÖKTCh mintáját követi.
- ¹⁹ Például lásd: Korff, Serge A., Baron: *Introduction à l'histoire du droit international* (Recueil des Cours, Tome 1, 1923, 9. p.); és uő.: *An Introduction to the History of International Law* (American Journal of International Law, Vol. 18, No. 2, 1924, 249. p.); Rostovtseff, Michael I.: *International Relations in the Ancient World*. In: Walsh, Edmund A.: *The History and Nature of International Relations* (The Macmillan Company, New York, 1922, 40. p.) Újabbán lásd: Altman, Amnon: *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Early Dynastic Period in Southern Mesopotamia* (Journal of the History of International Law, Vol. 6, No. 2, 2004, 160. p.) Ha kortárs analógiával kívánunk élni, helyesebbnek tűnik azon álláspont, mely a határkijelölés írásbeli rögzítésére az egyoldalú diplomáciai emlékeztetők ősi előfordulásaként tekint. Kovács, Péter: *Relativities in Unilateralism and Bilateralism of the International Law of Antiquity* (Journal of the History of International Law, Vol. 6, No. 2, 2004, 181. p.)
- ²⁰ Hosszabb elemzést, többek között, lásd Jacobsen: *Early Political Development*, 129–136. p.; és uő.: *The Sumerian King List*, 155–156, 182. p.
- ²¹ Goetze, Albrecht: *Early Kings of Kish* (Journal of Cuneiform Studies, Vol. 15, No. 3, 1961, 109. p., 25. lábjegyzet.)
- ²² Mesilim, Kiš királyának felirata. In: ÖKTCh, 94. p. (Komoróczy Géza ford.)
- ²³ Frayne, Douglas R.: *The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods. Vol. 1. Presargonic Period (2700–2350 BC)* (University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 2007, 1.9.1.6b, 92–93. p.; a továbbiakban: RIME). Más fordításban az ummai uralkodó neve „Pabilgaltuk”, és a győztesek nem az elesett bajtársaikat, hanem a megölt ummaiakat rakták halomba. Lásd: Cooper: i. m., 44. p.; Zólyomi, Gábor: *Corrections and Notes to RIME 1* (6/13/12, 1. p., <http://oracc.museum.upenn.edu/etcsl>). A „Gisa” és „Umma” nevek kapcsán több elmélet létezik. Egyesek szerint két városról van szó, amelyek ugyanazon entitás részét képezték (RIME: 357–359. p.),

mások szerint a két név egyetlen várost jelölt, és az előbbi az idegenek, az utóbbit az ummaiak használták, vagy esetleg az ummai uralkodók két címet is viseltek (Zólyomi: *Corrections and Notes*, 5. p.). Mivel a különböző változatok összevetése közelebb vihet a többféle képpen értelmezhető szövegek tartalmának megismeréséhez, egyes esetekben kívánatosnak tűnik eltérő fordítások közlése. E célból, többek között, még lásd: *Cuneiform Digital Library Initiative* (<http://cdli.ucla.edu>; a továbbiakban: CDLI); Steible, Horst: *Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften*. Teil I–II. (Freiburger altorientalische Studien 5. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982); Zólyomi, Gábor–Tanos, Bálint–Sövegjártó, Szilvia: *The Electronic Text Corpus of Sumerian Royal Inscriptions* (<http://oracc.museum.upenn.edu/etsri>)

²⁴ Cooper: i. m., 23. p.

²⁵ Éannatum, Lagaš királyának felirata (A Keselyű-sztélé). In: ÓKTCh, 95. p. (Komoróczy Géza ford.). Más fordításban: „Gisa (Umma) vezére gögösen cselekedett vele, és ellenszegült Lagasnak. Akurgal, Lagas királya, Ur-Nanse [Lagas királya] fia [...]” In: RIME 1.9.3.1, 128–129. p. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁶ Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÓKTCh, 98. p. Más fordításban: „Us, Gisa (Umma) uralkodója, gögösen cselekedett; kidöntötte (vagy összezúzta) azt az emlékművet, és bevonult Lagas Eden körzetébe.” In: RIME 1.9.5.1, 195. p. Us támadásának kronológiai elhelyezése kapcsán megoszlanak a vélemények. Egyesek Akurgal uralkodása idejére (Cooper: i. m., 24. p.), mások Ur-Nanse uralkodása előtti időpontra teszik a betörést (Kramer: i. m., 54. p.).

²⁷ CDLI No. P222406, P222407; Cooper: i. m., 48. p.; RIME 1.9.3.2, 141. p.

²⁸ Delaporte, Louis: *Mesopotamia: The Babylonian and Assyrian Civilization*. Transl. V. Gordon Childe (Routledge, London–New York, 1996, 23. p.)

²⁹ Éannatum, Lagaš királyának felirata (A Keselyű-sztélé). In: ÓKTCh, 95–96. p.; RIME 1.9.3.1, 128–132. p. Egy másik fordításban – az ummai uralkodó elleni felkelés kapcsán – feltűnik az „Usurdu” név. Feltéve, hogy nem fordítási hibával állunk szemben, a név viselőjének kilétéről és szerepéről semmi biztosat nem tudunk (CDLI No. P222399). Éannatum egyik feliratából kiderül, hogy Umma uralkodója saját dicsőségére nevezte el az elfoglalt földeket, vagy az ott felállított új oszlopot. (Cooper: i. m., 48. p.; RIME 1.9.3.2, 142. p.)

³⁰ Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÓKTCh, 98. p. Más fordításban: „Éannatum, Lagas uralkodója, Entemena, Lagas uralkodójának nagybátyja, kijelölte a határt Enakkalival, Gisa (Umma) uralkodójával. Elvezette a (határ)csatormát a Nun-csatormától a Guedin körzetig. Ningirsu földjének egy 215 *nindan*-nyi (1290 m) (sávját) Gisa (Umma) ellenőrzése alatt hagyva, és ott senki földjét létesítve. Emlékműveket feliratozott (és állított) annál a határ(töltésnél), és helyreállította Meszilim emlékművét, de nem lépett át Gisa (Umma) Eden (körzetébe). Ningirsu isten Namnun-kigara (nevű) határtöltésén épített egy szentélyt Enlil istennek, egy szentélyt Ninhurszag istennőnek, egy szentélyt Ningirsu istennek és egy szentélyt Utu istennek. Gisa (Umma) vezére I *gur*-t (5184 hl) hasznosíthatott Nanse istennő árpájából és Ningirsu isten árpájából (kamatozó) kölcsönként.” In: RIME 1.9.5.1, 196. p. (Kiemelés az eredetiben. Néhány sorral később a határtöltés neve „Namnunda-kigara”.)

³¹ Például ld. Bederman, David J.: *International Law in Antiquity* (Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 139. p.); Nagy Károly: *A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története* (Antológia Kiadó és Nyomda, Lakitelek, 1995, 7. p.); Nussbaum, Arthur: *A Concise History of the Law of Nations* (The Macmillan Company, New York, 1950, 7–8. p.); Rostovtseff: i. m., 40. p. Egy ideig tévesen az „Entemena király által aláírt szerződést” tekintették elsőnek: Korff: *Introduction à l'histoire*, 8–9. p.; uő.: *An Introduction to the History*, 249. p.

³² Weeks, Noel: *Admonition and Curse: The Ancient Near Eastern Treaty/Covenant Form as a Problem in Inter-Cultural Relationships* (T&T Clark International, London–New York, 2004, 18. p.) Egyes nézetek szerint mindkét uralkodó esküt tett, de csak a legyőzött fél fogadalmát jegyezték fel: Wilcke, Claus: *Early Ancient Near Eastern*

Law: A History of Its Beginnings. The Early Dynastic and Sargonic Periods (Eisenbrauns, Winona Lake, 2007, 74. p.). Tulajdonképpen a Keselyű-sztélé szövege alapján nem dönthető el, hogy a lagasi uralkodó tett-e esküt, vagy nem (Weeks: i. m., 17. p., 6. lábjegyzet). Ha erre mégis sor került, a megállapodás reciprocitása aligha képezheti vita tárgyát.

³³ Egy régebbi elgondolás szerint, ha az Enlil előtt tett eskübe – Lagas helyi istenként – a fiát, Ningirsut is beleértjük, a megállapodás szentesítésére összesen nem hat, hanem hét isten felhívásával került sor. Ekkoriban a hetes állítólag az eskü számértékének felelt meg. Mercer, Samuel A. B.: *The Malediction in Cuneiform Inscriptions* (Journal of the American Oriental Society, Vol. 34, 1915, 287. p.)

³⁴ Éannatum, Lagaš királyának felirata (A Keselyű-sztélé). In: ÓKTCh, 96. p.

³⁵ Uo. 97. p. Más fordításban a rekonstruált szöveg: „Éannatum Enlil isten hatalmas harci hálóját adta Gis[a] (Umm[a]) vezérének, hogy arra tegyen neki esküt. Gisa (Umma) vezére megesküdött Éannatumnak: »Enlil isten, az és ég a föld királyának életére! Ningirsu isten földjét (kamatozó) kölcsönként hasznosíthatom. Töltést ástak (szó szerint: csináltak) a forrásig. S[oha többet nem sétem meg Ningirsu isten területét!] [Nem változtatom meg öntözőcsatormáinak és árkainak (útvonalt!) [Nem döntöm ki az emlékműveit!] [Ha ezt bármikor megsértem, Enlilnek, az ég és a föld királyának hatalmas harci hálójá, melyre az esküt tettem, hulljon Gisa-ra (Ummá-ra)] [Bizony Éannatum nagyon okos volt, és két galamb szemét korommal festette ki, és fejüket cédrus(gyántával) kente meg.] [Elereszlette őket Enlilhez, az ég és a föld királyához, a Nippurban lévő Ékurba (?).] [»Azután, amit kijelent[ett és megismételt [az uramnak, Enlil istennek], ha Gisa-ban (Ummában) bármely vezér visszakozik a megállapodástól, ha ellenzi vagy vitatja a megállapodást, ha bármikor megsérti ezt a megállapodást, Enlil hatalmas harci hálójá, melyre az esküt tette, hulljon Gisa-ra (Ummá-ra)!«] In: RIME 1.9.3.1, 132–133. p. Utu itt nem a „fény királyaként”, hanem a „növényzet uraként” jelenik meg (uo., 137. p.). Egyéb változatokban az ummai fél a töltések működtetésére vállalt kötelezettséget (CDLI No. P222399), illetőleg a galambok fejét cédruslevelekkel díszítették (Cooper: i. m., 46. p.).

³⁶ Éannatum, Lagaš királyának felirata (A Keselyű-sztélé). In: ÓKTCh, 96–97. p. Más fordítások további részletekkel szolgálnak: a Szinhez küldött négy galamb két különböző helyszín irányába kelt útra, az Utunak feláldozott állatok bikák lehettek, és a Ninkinél említett büntetések között talán a talaj Umma lába alóli kirántása is szerepelt (Cooper: i. m., 46–47. p.; RIME 1.9.3.1, 137–138. p.). Egy agyag-cédny feliratan újabb átkok vehetők ki. Így például, ha Umma uralkodója a földek elvételének szándékával átlép a határ-csatornán, Ningirsu haragos sárkányként sújt le rá, Enlil sóval borítja barázdáit, az istenek nem adnak neki életet, nem lesz képes belépni az istenek templomába, és a saját városában is fellázadnak ellene. (Cooper: i. m., 48. p.; RIME 1.9.3.3, 143–144. p.)

³⁷ Ez a tendencia a későbbi feliratokon is megfigyelhető. Elemzését és lehetséges magyarázatát lásd: Altman: i. m., 167–168. p.

³⁸ McCarthy, Dennis J.: *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament* (New edition, completely rewritten. Biblical Institute Press, Rome, 1978, 30. p.); Weeks: i. m., 17. p. Más megközelítésben: a Keselyű-sztélé még nem tükröz kiforrott szerződési formát. Magnetti, Donald L.: *The Function of the Oath in the Ancient Near Eastern International Treaty* (American Journal of International Law, Vol. 72, No. 4, 1978, 817. p.)

³⁹ McCarthy: i. m., 30. p. Mivel a Keselyű-sztélé kifejezetten nem említi, egyáltalán nem biztos, hogy a megállapodást bárhol – például más oszlopokon – írásos formában is rögzítették. Lásd: Weeks: i. m., 18. p. Ez aligha érinti az írás hatalma kapcsán elmondottak érvényét.

⁴⁰ Ugyanez a szándék a magánjogban – tulajdon-átruházási és kölcsön-szerződések formájában – valamelyest korábban, már az i. e. III. évszázad elején megjelent. Zólyomi Gábor: *A sumer nyelv és írás. Ókori keleti nyelvek és írások. Oktatási segédanyag* (Elektronikus kiadás. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006, 429. p.)

- ⁴¹ Cooper: i. m., 25–26. p. Lásd még: Magid, Glenn: *Sumerian Early Dynastic Royal Inscriptions*. In: Chavalas, Mark W. (ed.): *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation* (Blackwell Publishing, Malden–Oxford–Carlton, 2006, 8. p.)
- ⁴² Hamblin, William J.: *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC. Holy Warriors at the Dawn of History* (Routledge, Abingdon–New York, 2006, 53–54. p.)
- ⁴³ Eannatum, Lagaš királyának felirata (A Keselyű-sztélé), Eannatum felirata hódításairól. In: ÓKTCh, 97–98. p. (Komoróczy Géza ford.); RIME 1.9.3.1, 139–140. p., 1.9.3.5, 146–149. p., 1.9.3.6, 150–152. p., 1.9.3.8, 154–156. p., 1.9.3.9, 157–158. p.
- ⁴⁴ Eannatum felirata hódításairól. In: ÓKTCh, 98. p. Más fordításban: „Eannatum(nak), akit Ningirszu isten bízott meg, Eannatumnak, Lagaš uralkodójának, Innin istennő, mert őt annyira szerette, Kis királyságát adta neki Lagaš uralkodósága mellé.” In: RIME 1.9.3.5, 148.
- ⁴⁵ CDLI No. P222532; Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÓKTCh, 98. p. Más fordításban a hátralék nyolcmillió-hatszáz-egyvenezer „hordóként” (kupaeként) jelenik meg. Ez átszámítva csaknem negyvenötmillió hektoliter gabonát tesz ki. Cooper: i. m., 28–29., 50. p.; Magid: i. m., 7–8., 14. p.; RIME 1.9.5.1, 196. p.
- ⁴⁶ Eannatum egy „Fekete Kutya” nevű dombról (*Du'uriga*): RIME 1.9.4.2, 172. p., míg utódai egy nevében hasonló csengésű mezőről (*Ugiga*) irtak: RIME 1.9.5.1, 197. p., 1.9.9.3, 274. p. Lásd még: Cooper: i. m., 30. p.
- ⁴⁷ CDLI No. P222496; Cooper: i. m., 49. p.; Magid: i. m., 13. p. Ezzel a mozzanattal nem mindenhol találkozhatunk. RIME 1.9.4.2, 173. p.
- ⁴⁸ Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÓKTCh, 98. p.
- ⁴⁹ RIME 1.9.9.3, 274. p. Az uralkodó vagy a városállam helyi isten általi megszemélyesítése bevett retorikai megoldás volt, mely más feliratokon is megfigyelhető. Például lásd: Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÓKTCh, 98. p.
- ⁵⁰ RIME 1.9.5.1, 197. p. Egy feltevés szerint a lagasi sereg a fővárosig üldözte az ummai uralkodót, ahol megadásra szólították fel. Ennek elutasítása miatt – egy „államesély” során – buktathatták és ölthették meg Urummát. Lásd: Hamblin: i. m., 62. p. Az állítólagos felszólítás töredékes szövege a következő: „»Tudd, hogy a városod teljesen el lesz pusztítva! Add meg magad!« Tu[dd], hogy a városod teljesen el lesz pusztítva! Add meg magad! [...]” In: RIME 1.9.10.1, 290. p. Ez a szöveg egyértelmű bizonyossággal nem köthető konkrét uralkodóhoz (uo., 289. p.). Egyes források az első ismert hadüzenetként tárgyalják (Altman: i. m., 163. p.). Megjegyzendő, hogy az ummai uralkodó bukását elbeszélő felirat más fordítása szerint Entemena személyesen végzett az ellenféllel (Magid: i. m., 14. p.)
- ⁵¹ Cooper: i. m., 30. p.; Magid: i. m., 8. p.
- ⁵² Delaporte: i. m., 25. p.
- ⁵³ Hamblin: i. m., 61. p.
- ⁵⁴ Starr, Jerald J.: *A History of the Wars Between Umma and Lagash* (<http://sumerianshakespeare.com>)
- ⁵⁵ Cooper: i. m., 30. p.
- ⁵⁶ RIME 1.9.5.1, 198. p.
- ⁵⁷ Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÓKTCh, 98–99. p.
- ⁵⁸ Néhány forrás valamilyen harmadik félnek tulajdonítja a békés rendezést. Egyesek egy nippuri vitarendező testület (Klima: i. m., 147. p.), mások egy északi hegemon uralkodó közbenjárását feltételezik (Kramer: i. m., 57. p.). Mindkét hivatkozott forrás egyetért abban, hogy Lagaš számára kedvező döntés született.
- ⁵⁹ Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÓKTCh, 99. p.; RIME 1.9.5.2, 200. p.
- ⁶⁰ Entemena uralkodása során valamikor „testvérséget” kötött Lugalki-ginedudu uruki uralkodóval. Ez az ókori keleti államok nemzetközi érintkezéseiben többnyire egyenrangú felek békés és baráti viszonyát, vagy szövetségét jelentette. Entemena kortársa Urukban. In: ÓKTCh, 99. p. (Komoróczy Géza ford.). Egyes nézetek szerint a szerződéses kötelék testvériséggént való ábrázolása sémi hatást tükröz. Lásd: Barton, George A.: *A New Inscription of Entemena* (Journal of the American Oriental Society, Vol. 51, No. 3, 1931, 264. p.). Mivel Eannatum korábban legyőzte Uruket, ez a testvériség a lagasi terjeszkedés megtorpanásának vagy a hegemonia gyengülésének jeleként is értelmezhető: Cooper: i. m., 31–32. p.; Hamblin: i. m., 62. p.
- ⁶¹ Entemena, Lagaš ensijének felirata. In: ÓKTCh, 99. p. Más fordításban: „Ha Gisa (Umma) vezére átlép Ningirszu isten határtöltésén és Nanse istennő határtöltésén, hogy erőszakkal elvegye a földet – legyen ő Gisa (Umma) vezére vagy bármilyen más vezér – Enlil isten pusztítsa el őt! Ningirszu isten azután, hogy rávetette hatalmas harci hálóját, sújtson le rá óriási kezeivel és lábaival! Saját városának népe, miután felkelt ellene, ölje meg őt ott, a (saját) városában!” In: RIME 1.9.5.1, 199. p. Lásd még: Zólyomi: *Corrections and Notes*, 3. p.
- ⁶² Uruinimgina nevének helyes olvasata vitatott, másik változata: Urukagina. Itt a jelen tanulmány az ÓKTCh mintáját követi.
- ⁶³ Uruinimgina reformjai. In: ÓKTCh, 101. p. (Komoróczy Géza ford.) Más fordításban: „Urukagina kötelező szóbeli megállapodást kötött Ningirszu istennel, hogy soha nem veti az árvát (vagy) az özvegyet a hatalmas alá.” In: RIME 1.9.9.1, 265. p.
- ⁶⁴ Ummából fennmaradt egy határmegállapításról szóló felirat, amelyet egyesek Lugalzageszinek (Cooper: i. m., 52–53. p.), mások egyik elődjének, Gisa-kidunak tulajdonítanak (RIME 1.12.6.2, 372–374. p.)
- ⁶⁵ Uruk feltételezett segítsége kapcsán két lehetőséget kell számításba venni: Lugalzageszi a támadás idején már az uruki trónt is elfoglalta, vagy ha erre még nem került sor, a két városállam egymás szövetségeseiként győzte le Lagast. Cooper: i. m., 34–35. p.
- ⁶⁶ Lagaš pusztulása. In: ÓKTCh, 102. p. (Komoróczy Géza ford.)
- ⁶⁷ Lagaš pusztulása. In: ÓKTCh, 102. p. Más fordításban: „[G]isa (Umma) vezére, L[ag]ast kifoszt[va], bünt követett el Ningirszu isten ellen. A kéz, melyet rá emelt, le lesz vágva! Ez nem Urukagina, Girszu királyának büne! Lugalzageszi, Gisa (Umma) uralkodójának istene, Niszaba varja (Gisa népének) nyakába ezt a bünt!” In: RIME 1.9.9.5, 279. p.
- ⁶⁸ Lugalzageszi, Uruk és az ország királyának felirata. In: ÓKTCh, 102–103. p. (Komoróczy Géza ford.) Más fordításban: „Mídon Enlil isten, minden országok királya, Lugalzageszinek adta az ország királyságát, (engedelmesen) felé irányította az ország (minden) szemét, minden országot a lábai elé helyezte, és azokat kelettől nyugatig alávetette neki [...] Kelettől nyugatig, Enlil nem engedett neki [ve]télytársat; alatta az országok elégedetten pihentek, a nép vigadozott. [...] Gisa (Umma), Sara kedvelt városa, felemelte hatalmas szarvait; Zabalam vidéke felsírt, mint a bárányával újra egyesített anyajuh; [...]” In: RIME 1.14.20.1, 436. p.
- ⁶⁹ Šarrukīn, Agade királyának felirataiból, 1. In: ÓKTCh, 104. p. (Komoróczy Géza ford.) Lásd még: Lugalzageszi és Šarrukīn. Uo., 107. p.
- ⁷⁰ A „Sumer királylista”. Uo. 93. p. (Kiemelés mellőzve.)
- ⁷¹ Cooper: i. m., 36. p.
- ⁷² Entemena és Uruinimgina feliratain találkozhatunk egy olyan fordulattal, amelyet gyakran a szabadsággal azonosítanak (*tama-gi*). A kifejezés szó szerinti jelentése „az anyához való visszatérés”, mely a szövegekben jobbra a kötelezettségek elengedésének kontextusában szerepel. RIME 1.9.5.4, 204. p., 1.9.9.1, 264. p., 1.9.9.2, 269. p.

Szoboszlai-Kiss Katalin

Szókratész – az elromlott athéni demokrácia áldozata

Ki volt Szókratész? Nos, a kérdés nem tekinthető túl nehéznek. A filozófia iránt cseppet sem érdeklődő átlagember is gondolkodás nélkül képes megválaszolni: a leghíresebb filozófus. Kétségtelenül kijelenthető, hogy népszerűsége és ismertsége soha el nem múló, személyisége és filozófiai elgondolásai túlzás nélkül máig hatnak. Az erényről, a bölcsességről, a fizikai világ bizonytalanságairól vallott elveit – s ez közismert tény – még saját élete árán sem változtatta meg. Szókratész mai fogalmaink szerint valódi sztár volt a Kr. e. 5. századi Athénban, s miként ez a hírességekkel lenni szokott, voltak, akik rajongva szerették, ugyanennyien, vagy talán még többen is ellenséges érzelmekkel viseltettek iránta.¹ Az itt következő rövid írás Szókratész halálának körülményeit próbálja tisztázni; terjedelmi okokból sajnos el kell tekintenem Szókratész filozófiájának ismertetésétől, s elsősorban a pert kívánom elemezni. Arra keresem a választ, hogy vajon a fényes demokrácia városállamában milyen politikai körülmények vezettek egy hetvenéves, köztestületnek örvendő filozófus halálra ítéletéhez.

A kor történelmi eseményeinek felidézésével próbálom tisztázni a böles perbefogásának valódi okait, ugyanis a mondvacsinált vád, miszerint megrontja az ifjúságot és új isteneket imád, csupán ürügyként szolgált az athéniak számára egy nagyszabású koncepciók eljárásához. Platón és Xenophón a pert hitelesen mesélik el, ám mégsem nevezik meg egyértelműen Szókratész halálra ítéletének reális okát, csupán utalásokat tesznek arra vonatkozóan, hogy a filozófus politikai leszámolás áldozata lett. A titokzatos eset háttéréről a peloponnészoszi háború utolsó szakaszának történeti és az athéni restituált demokrácia zűrés ügyei lebbentik fel a fátylat. A valódi vád nyomozása közben alkalmunk adódik a korabeli athéni bírósági eljárás történeti bemutatására is.

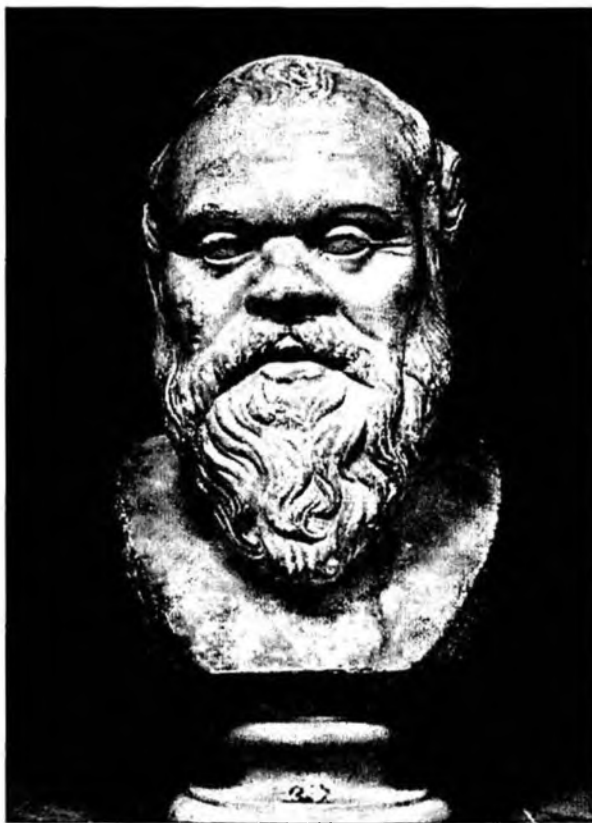
Szókratész, jóllehet nem hagyott hátra terjedelmes műveket, mégis sok értékelhető információ maradt ránk életéről és filozófiai elgondolásairól. Ennek egyértelmű magyarázata hihetetlen népszerűsége. A kortársak és a későbbi tisztelők mind gondoskodtak a mester soha el nem múló emlékének ápolásáról. Szókratész életmódja, de különösen halála hitelesítette egész életművét, az elvek melletti kiállás örök példájává vált. Szókratész személyiségének megítélése azonban nem volt egyöntetűen pozitív saját kortársai előtt, ennek nyilvánvaló oka a filozófiát gyakorló stílusában, az iróniában keresendő. Platón dialógusaiból körvonalazódik a beszélgetőtársait tudás tekintetében alaposan megválogató, ám közben saját és vitapartnerei állandó tudatlanságát hangoztató, mai szóhasználattal talán keckeckedőnek nevezhető filozófus. Külsejével nem törődő, alacsony, kidülledt szemű ember volt, ruházata elhanyagolt, de nyugalmból kizökkentethetetlen, indulatok nem jellemezték; a leghiggadtabb személy, akit a görögség történetéből ismerünk. Kissé megmagyaráz-

hatatlannak tűnik, hogy egy ilyen, mindig nyugodt, de a hibákra, a tévedésekre szüntelenül utaló magatartással kivívhatja maga ellen a sorsot egy hetvenéves aggastyán, mégpedig úgy, hogy halálra is ítélik. Tragikus halálának okait a Kr. e. 5. századi Athén zűrés viszonyaiban találhatjuk meg.

Az előzmények

A pert Kr. e. 399-ben, a peloponnészoszi háború után néhány évvel, a restituált demokrácia idején tartották. A vád ismertetése előtt fontosnak találom a kor hangulatának érzékeltetését, ugyanis ez a halálra ítélet valódi okainak megértése szempontjából lényeges elem. Athén Periklész halálát (Kr. e. 429) követően nem talált megoldást a városállam gondjaira és annak harmonikus irányítására.

A peloponnészoszi háború az athéniak bukásával ért véget (Kr. e. 404), de a vereség okát nem csupán a spártaiak katonai zsenialitásában kell keresnünk. Sajnos az athéniak saját maguk is okozták vesztüket. A 24 évig tartó háború utolsó éveiben egyszerűen maguk ellen fordultak, polgárháborús állapotok uralkodtak a polisz irányításának megszerzése miatt. Kr. e. 411-ben puccsal eltörölték a demokráciát, és egy oligarchikus baráti kör – a hetaireiak – vette át az irányítást. Ennek nyomán több csoport is kialakult, amelyek egyszerre versengtek a hataloméért, közben pedig akadtak olyanok, akik a demokráciát kívánták visszaállí-

Szókratész (Nápoly, Museo Nazionale)

tani.² A hetaireiák gyorsan kettészakadtak: a négyszázak tanácsára Anthiphón vezetésével, valamint az ötezrekre Théramenész irányításával, közben pedig a demokrácia rég hívei is szervezkedtek Szamosz szigetén, élükön a háború zseniális politikusával, Alkibiádésszel. Alkibiádész³ a nevető harmadik szerepére játszott, ő a háborús állapotokban megrészegült parancsnok típusa; nem Athénért, hanem saját katonai sikercéért és a vagyonért harcolt. Alkibiádész ugyan ifjú korában Szókratész köréhez tartozott, de nem minősült kitartó tanítványnak, korán elhagyta a filozófust. Kr. e. 411-ben gyakorlatilag csek a politikai crök egy időben érezték sajátjuknak a jogot, hogy a város ügyei felett döntést hozzanak. A három párt az cröszakot sem nélkülözte, sorra gyilkolták egymás pártfogóit. Végül Théramenész, aki az ötezrek élén állt, legyőzte a négyszázakat, majd szövetségre lépett Alkibiádésszel, aki így hazatérhetett Athénba. Természetesen nem állították helyre a demokráciát, a polisz a háború végéig az oligarchák kormányzása alatt állt.

Éppen tíz évvel járunk Szókratész pere előtt, amikor Athén háborút visel, de közben saját magával is konfliktusba kerül. Mi történik közben a filozófussal? Szókratész a háborús eseményekbe nem folyik bele, hanyagolja a politikai aktivitást, csupán egyetlenegy esetről tudunk, amikor az athéniakat óvatosságra inti éppen egy törvénytelen kivégzés miatt. Kr. e. 406-ban az Arginuszai-szigetek mellett vívott tengeri ütközetben az athéniak győzedelmeskedtek a spártaiak felett, de a népgyűlés a hazatérő parancsnokokat ahelyett, hogy ünnepelte volna, inkább halálra ítélte mondvasínált ürügyek alapján. Bűnük, hogy a csata hevében vízbe esett athéni matrözokat nem mentették ki. Egyedül Szókratész emelte fel szavát védelmükben.⁴ Vészsíjoló eset, a flotta legtehetségesebb parancsnokai nem csatában csúsznak el, hanem éppen polgártársaik mérsárolják le őket. Ettől kezdve Athén valójában katonai vezetők nélkül maradt. Nem lehet vitás, a poliszlakók maguk segítették győzelemhez a peloponnészosziakat.

Kr. e. 404-ben végül az athéniak feladták a harcot, Théramenész békét kötött a spártaiakkal. Athén elbukott, s a következő feltételekkel kellett letennie a fegyvert: védelmi falait le kellett rombolnia, fel kellett számolnia a flottát, birtokairól le kellett mondania, valamint vissza kellett hívnia azokat a száműzött arisztokratákat, akik 411-ben puccsal megbuktatták a demokráciát, vagyis a hetaireiák tagjait. Athén élére egy harminc tagból⁵ álló törvényhozó testületet állítottak, amelynek feladata egy, a demokráciánál egyszerűbb irányítás lett volna. A harmincak uralmukkal a zsarnok jelzöt is kiérdemelték. Élükön a leszerclést irányító Théramenész állt, aki a győzelmet elérő spártai hadvezér Lüsandrosz támogatását élvezte. Ám ez a helyzet sem hozott nyugalmat Athénban. Théramenésznek a harmincak testületében a hazahívott oligarchák között számos ellenfele akadt, elsősorban a radikális Kritiasz. Kritiasz ifjúként rövid ideig szintén Szókratész köréhez tartozott, de Alkibiádészhez hasonlóan ő sem bizonyult jó tanítványnak. Témánk szempontjából fontos megemlíteni, hogy a harminc zsarnok döntései valóban túlzóak voltak, például a filozófia oktatását is betiltották, ezzel elsősorban a demokrácia eszméinek a népszerűsítését kívánták

meggátolni.⁶ A harminc zsarnok valójában ott folytatta a polgárháborús vitát, ahol a Spártával kötött béke előtt abbahagyták. Kritiasz és Platón nagybátyja, Khariklész radikális tettekre ösztönözte a testületet, ők ketten a legvéresebb kezű zsarnokok voltak a harmincak közül, számos polgárt, elsősorban saját politikai ellenfeleiket kivégeztették, több esetben az is előfordult, hogy bírósági tárgyalás nélkül. Szókratész az eluralkodott állapotok elleni tiltakozása jeleként egyedül szállt szembe a harmincakkal, amikor azok egyik politikai ellenfelüket, Leónt Szamosz szigetről azért hurcoltattak haza, hogy később kivégezhessék. Szókratész pere szempontjából fontos információ viszont, hogy egyik vádlója, Melétosz éppen tagja volt annak a csapattestnek, amely León elfogásában részt vett. Szókratész hasztalan próbálta visszafogni a törvénytelenység elkövetésétől a harmincakat, Leónt végül kivégezték. A zsarnokok élén álló Théramenész szintén tiltakozott a túlkapások miatt, de őt is perbe fogták, majd kivégezték.

A korlátlan terrornak Pauszaniasz spártai király beavatkozása vetett véget Kr. e. 403-ban, aki az athéni demokráciát visszaállítani kívánó Thraszübulosz oldalára állt. A munükhiai csatában végső vereséget mértek a harmincakra.⁷ Athénban ezt követően látszólagos nyugalom honolt, ugyanis Spárta fegyverecinek segítségével helyreállították a demokráciát. Kr. e. 403-ban a népgyűlésben szintén Pauszaniasz király fogadtatta el az athéniakkal a történelem első amnesztiatörvényét, melynek értelmében a harmincak tizenegy fő poroszlján kívül senkit nem lehetett perbe idézni, sem korábbi tetteikért felelősségre vonni. Ezzel az eszközzel próbálták elejét venni az újabb belviszálynak.⁸ A népgyűlésben az amnesztiatörvényt pedig nem más, mint az az Anütosz terjesztette elő, aki néhány évvel később Szókratész egyik vádlójaként lépett fel.⁹ A restituált demokrácia szigorúan vette az amnesztiatörvény betartását, közben az athéniak csalódottak voltak, hiszen az elmúlt évek véres eseményei megtorlás nélkül maradtak. A közhangulat nem volt túl fényes, bűnbakra volt szükség, akinek kivégzése az athéniak csillapíthatatlan bosszúvágyát a harmincak törvénytelenégei miatt kielégíthette. A perbe idézhető áldozatot óvatosan kellett kiválasztani az amnesztiatörvény szigora miatt. A választ Szókratészre esett, pedig neki – a hatalomért folytatott harcokhoz, a polgárháborús afférokhoz, talán a parancsnokok mellett mondott védőbeszédét, illetve León megmentése mellett tett lépéseit leszámítva – semmi köze nem volt, és mégis, a felsorolt történések mind hozzájárultak későbbi elítéléséhez. Mielőtt a per részleteinek vázolására rátérnénk, érdemes pár szót szólni a Kr. e. 5. századi athéni pereskedés gyakorlatáról is.

Perjogtörténeti kitekintő

A közjogi vádaskodás intézményét már a korábbi századokban rögzítették Athénban. A görögök egy igazságossági, erkölcsi, természetjogi normarendszert tudtak magukénak, amelynek követését minden szabad polgártól elvárták. Megkülönböztették a személyi sérelem miatt indított eljárásokat (diké idia) a közérdek elleni sérelem

miatt indítottaktól (diké démoszia). A magánperben a sértett fél lépett fel vádlóként, de közügyben bármelyik athéni polgár kezdeményezhetett eljárást. A mai gyakorlathoz egyáltalán nem hasonlítható az athéni pereskedés, mai szemmel aligha tekinthetnénk törvényesnek. Az eljárás vádelvű, nyilvános és szóbeli volt. A vádlók általában a per előtti napokban írásban (graphé) vagy szóban terjeszthették a nép elé vádpontjaikat, ezt követően néhány napig tartó kivizsgálás következett, majd a kitűzött napon a feleket és a sorsolt bírakat berendelték.¹⁰ A vádiratot minden esetben megőrizték, elhelyezték azt az athéni levéltárban, a Metroónban.¹¹ Az elkövetett tétől függően a vádló előre javaslatot tehetett a büntetésre a csatolt indítványában, ám azzal szemben a vádlott is adhatott be kérvényt, ilyenkor a kettő között döntöttek a bírák. A pert nyilvánosan, Athén központi piacterén, az Agorán tartották, egyetlen nap leforgása alatt. A beszédek hosszát vízórával mérték. Megkülönböztették a szóbeli keresetet az írásbeli keresettől; a szóbeli kereset úgynevezett reparációs ítélettel, az írásos büntető, megtorló ítélettel járt. A felek saját magukat képviselték, de a Kr. e. 5. századtól hivatásos törvényszéki szónokokat is alkalmaztak. Az ítéletet a népbíróság, a hélaiá hozta meg, ennek Szolón óta minden 30 év feletti férfi tagja lehetett, később sorsolással választották őket. Periklész idején vezették be, hogy 2-3 obolosz fizetséget is kaptak egy ülésért a polgárok, mivel a hivatali munka miatt saját üzletüket voltak kénytelenek elhanyagolni. Az ítélethozatal a beszédek meghallgatása után következett kavicsszavazással, a többségi elv szerint, döntetlen esetben a vádlottat felmentették, a vádlónak pedig pénzbírságot kellett fizetnie. Amennyiben a vádló nem érte el a szavazatok 1/5-ét, vagy visszavonta panaszát, szintén pénzbírságot róttak ki rá. Az ügyek fontosságát tekintve változó volt a bíróságok létszáma, tudomásunk van 301, 501 vagy akár 1001 tagú esküdttörvényszégről is. Az ítéletet azonnal végrehajtották, halálbüntetés esetén is. A börtönbe zárás nem volt igazán gyakori, gyakorlatiasabb büntetéseket, pénzbírságot, száműzetést alkalmaztak, és csak főbenjáró bűn esetében volt az ítélet halál. A vádlók, a vádlott és a bíróság tagjai a per napjának reggelén esküt tettek az igazságosságra és a törvények betartására, ez szintén a periklészi demokrácia idején rögzült. A vádaskodást nagyon szigorúan vették, hiszen a bírósági eljárások gyakorisága elvette volna az időt a polgárok saját gazdaságának irányításától. A túlkapásokat úgy kerülhették el, hogy az igaztalan vádlókat azzal a büntetéssel

sújtották, amit az általuk bevádoltakra kértek. Érdekes volt tehát meggondolni a vádaskodást. Az elítélt a kapott büntetést kiválthatta pénzbüntetésre, de könyöröghetett a bíróság előtt enyhítésért, felmentésért is, főleg a családi állapot vagy korábbi katonai hőstettek nyomtak sokat a latban. A halálos ítélet végrehajtásának módja mai szemmel nagyon humanusnak tekinthető, ugyanis bűrökből nyert méreggel történt. Kissé furcsa, de a börtönzsolgák rabszolgák voltak, ők állították elő az idegmérget, amelyet az elítéltnak magának kellett kiinnia. A mérge lassú és fájdalmas halállal járt.

Szókratész perére Kr. e. 399-ben került sor.¹² Diogenész Laertiosz beszámolója szerint a filozófus nem fogadta el a kor leghíresebb törvényszéki szónokától, Lüsziasztól kapott segítségét,¹³ ami egyáltalán nem meglepő egy filozófustól. Természetesen Szókratésztől el is volt várható, hogy saját magát képviselje ügyében. Platón egykori mestere beszédét a *Szókratész védőbeszéde* című dialógusában adja elő,¹⁴ a beszámoló hitelességét nem kérdőjelezi meg az utókor.¹⁵ Fontos megemlíteni, hogy Platón mel-

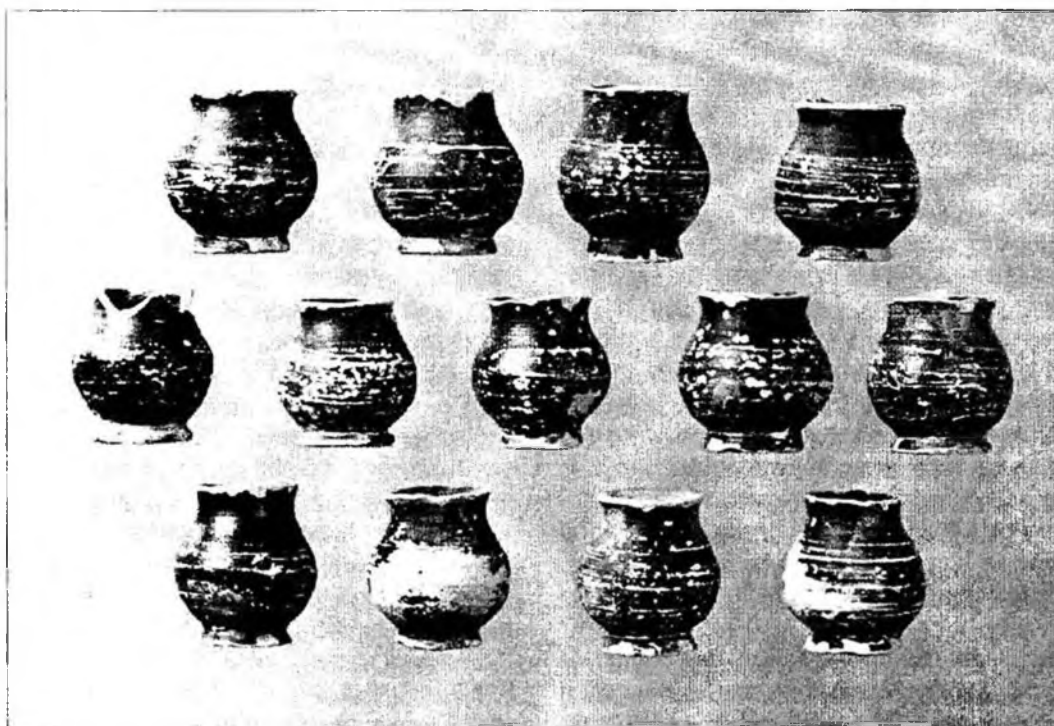

Szókratész cellájának romjai az athéni Agorán

lett Xenophón is leírta az eseményeket: *Emlékeim Szókratészről* című munkája szintén ezt a témát dolgozza fel. Szókratész apológiája csak részben nevezhető szabályosnak, ugyanis a vádpontok kivédését követően eltekintett a szokásos felmentésért való könyörgéstől,¹⁶ sőt inkább díjat kért az egész életében folytatott igaz tevékenységéért. Ironikusan válaszolva az egész eljárásra, az

ítélet kihirdetése után azt kérte a népbíróságtól, hogy a hősökkel a prütaneionban élkezzék.¹⁷ Ez nem meglepő, ha olyan személyiségről van szó, mint Szókratész. A bírák ez esetben is a beszéd meghallgatását követően szavaztak, és ha hihetünk Platónnak, csak igen kis számban billent a mérleg a bűnös oldalra.¹⁸

Szókratész az ítélet kimondását követően egy hónapot töltött az Agora börtönében,¹⁹ ennek oka az athéniak Apollón-ünnepe, amikor tilos volt emberi kéz által másikat ölni, vagyis halálbüntetést végrehajtani. Az Agorán végzett ásatások során feltárták a valószínűleg Szókratészt is őrző börtön alapköveit; egy átlagos méretű lakóházat képzelhetünk el börtönépületként. Eppen ezen a területen számos Szókratészt ábrázoló szoborportré is előkerült, nyilvánvalóan fogadalmi ajándékok lehettek a filozófus tiszteletére vagy az ártatlanul kivégzettek emlékére. Az Agora ásatásakor kerültek felszínre azok a kis gyógyszeres fiolák is, amelyekről azt feltételezik a tudósok, hogy a kivégzéseknél használt mérgegpoharak lehettek. Ha hi-

Az Agora feltárásakor talált méregpoharak (Kr. e. 4. század, Athén, Agora Museum)

hetünk a régészeknek, akkor a romantikus ábrázolásokon látható hatalmas kupák Szókratész kezében kissé túlzóak és megmosolyogtatóak, a feltárt fiolák ugyanis egy mai pálinkáspohár méretű kupicának felelnek meg.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a vádlók személyét, a vádat, Szókratész védekezésének főbb elemeit, végül pedig leplezzük le a zavaros vádpontok mögött meghúzódó valódi okokat.

Szókratész vádlói

Három vádló állt a népbírószám elé Szókratész ügyében: Melétosz, Anütosz és Lükón. Melétosz és Lükón jelentéktelen személyek, Anütosz lehetett a felbujtó, az értelmi szerző, aki egykor maga is Szókratész köréhez tartozott, ám ő sem bizonyult jeles tanítványnak, mint a korábban már említett Alkibiádész és Kritiasz. Meglátásom szerint negyedik vádlóként a legfélelmetesebbet is meg kell említenünk, magát az athéni népet, a csöcselékét, bizony ez utóbbi vádolta legfőképpen a filozófust.

Diogenész Laertiosz is említi, s Platón szövegéből is kiderül, hogy név szerint a vádiratot Melétosz adta be, aki, mondhatni, gyakorlatot csinált mások perbe idézésből, ugyanis nem Szókratész volt egyetlen áldozata. Hasonló vallástalansági váddal idézte perbe Andokidészt is.²⁰ Meglepő, de Szókratész másik vádlója, Anütosz a fent említett Andokidész-perben éppen a védelem oldalán állt, ott a vádlottat felmentették.²¹

Vegyük sorra Szókratész vádlóit, milyen viszonyban álltak a filozófussal, mi okuk lehetett a hetvenéves agastyán megvádolására. Első körben Anütoszt, az értelmi

szerzőt vizsgáljuk meg, majd pedig a két kevésbé jelentős figurát, Melétoszt és Lükónt.

Anütosz személye különösen érdekes, ugyanis éppen ő volt az a polgár, aki Kr. e. 403-ban a harminc zsarnok uralma utáni amnesztia törvényt előterjesztette, amely a zsarnokok minden korábbi elkövetett bűnének már csak a felidézését is szinte megtiltotta.²² Az említett tény kapcsán vigyáznunk kell, nehogy arra a téves következtetésre jussunk, hogy Szókratész perének nem lehet köze a harminc zsarnok uralmához. Éppen maga Anütosz szerepvállalása ad okot a gyanúra, hogy Szókratészt valójában a harmincak becsstelen tetteivel kapcsolatosan vonhatták felelősségre, persze az amnesztia törvény miatt nem direkt vádaskodással. Szókratész vádlói reális vádjukat nem is említhették a per folyamán, ha megtették volna, a saját vesztükbe rohannak. Miután Anütosz indítványozta az amnesztia törvényt, érthető, hogy nem idézhetett perbe senkit a harminccal összefüggésben, találnia kellett valakit, aki egy jól megszerkesztett, a harminc zsarnok bűneire egy szóval sem utaló vádiratot ad majd helyette. Nincs arról tudomásunk, hogy Melétosz önként vagy a politikus felkérésére vállalta volna a feladatot, de nagy valószínűséggel az Andokidész elleni perben tanúsított rátermettségével hívta fel magára Anütosz figyelmét. Szókratész és Anütosz esetleges kapcsolatáról az utókor nem őrzött meg információkat, ezért téves volna azt feltételeznünk, hogy Anütoszt a filozófus körében eltöltött rövid idő alatt bármilyen személyes sérelem érte volna Szókratész részéről és ezért perelné be. Ha ugyanis mégis sérelem érte volna, abban az esetben nyilván konkrét dologgal vádolta volna meg a filozófust, nem folyamodott volna mondva csinált ürügyekhez.

Melétosz és Szókratész kapcsolatáról már konkrétumok is maradtak ránk, szembekerültek egymással egy fontos ügy kapcsán. Ahogyan az már említésre került, Szókratész a harminc zsarnok ténykedése idején az egyedüli volt, aki nem támogatta a harmincak politikai ellenfelének, Leónnak Szamoszról Athénba hurcolását, majd kivégzését. Melétosz viszont tagja volt annak a testületnek, amely a törvénytelen letartóztatásban részt vett.²³ Melétosz egykori súlyos hibájára Szókratész egyetlen utalást sem tesz, jóllehet magára az esetre visszaemlékezik, az ügyben tanúsított szerepvállalását hangsúlyozza, illetve, hogy ezzel a döntésével a saját életét is veszélybe sodorja a terror idején.²⁴ Melétosz a filozófus perében Anütosz bábjaként járt el, erre maga Szókratész is utal, amikor a vádpontokról bebizonyítja egyszerű megcáfолhatóságukat, sőt ki is mondja, hogy valójában valami elhallgatott vádra gyanakszik. Az a tény, hogy Melétosz korábbi szerepvállalásáról nem tesz említést, sokat elárul Szókratész jeles jelleméről. Melétosz minden tekintetben alulmarad a mesterrel való összehasonlításban.

Lükón a harmadik név szerint megnevezett vádló, de az ő személyéről Szókratész perét leszámítva nem sokat tudunk, a Kr. e. 5. században tevékenykedő athéni népszónok volt.²⁵

Szókratész legfélelmetesebb vádlója viszont maga a nép volt, az athéni tömeg, a csöcselék. A rágalmak ellen védekezni lehetetlen, az ellenszenv régi és az előítélet helyreigazíthatatlan, amit a filozófus maga is hangsúlyoz: „Mert sok vádlóm lépett már elétek, és már régóta, sok éve vádaskodtak, és nem mondtak semmi igazat, s tőlük jobban félek, mint Anütosztól és társaitól, ámbar ezek is félelmetesek.”²⁶

A főszereplők ismertetését követően térjünk rá a vádpontok bemutatására.

A vád

Kijelenthetjük, hogy nincs ellentmondás a forrásaink között, Xenophón,²⁷ Platón és Diogenész Laertiosz is megegyező módon nyilatkoznak. Diogenész Laertiosztól azt is megtudjuk, hogy a Kr. u. 2. században alkotó római szofista, Favorinus még olvasta a Metroónban, az athéni levéltárban őrzött vádiratot.²⁸ Az elemzés során a Platónról származó szöveget idézem, amely a *Szókratész védőbeszédéből* való. A dialógusban két vád is említésre kerül, egy régi és egy újabb, csupán az utóbbi az, amely Melétosz vádiratában szerepelt. A régi vád felidézésével Szókratész maga igazolja, hogy a balga athéni polgárok tömege és nem néhány kiszemelt politikus lehetnek valódi vádlói. Vizsgáljuk meg tételesen a régi és az új vádat.

(1) A régi vád így hangzik: „Tekintsük úgy, mintha csak valóságos vádlók esküvel megerősített vádiratát olvasnánk föl: „Vétkszik Szókratész, és áthágja a törvényt, mert föld alatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tünteti föl, és másokat is erre tanít.” Ilyenformán hangzik.”²⁹

(2) Az új vádat Szókratész maga idézi Melétosz vádiratából: „Vétkszik Szókratész, – mondja – mert megrontja

az ifjúságot és nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hanem más új daimónok működésében.”³⁰

A filozófus első körben a régi vádra reagál, majd az újabb vádpontokat cáfolja meg, természetesen könnyedén. Fontos leszögeznünk, hogy sem a vádirat, sem a védőbeszéd nem utal a korábbi évek zűrés politikai eseményeire. Szókratész ezt törvénytiszteletből teszi, vádlói viszont gyávaságból. A vádpontok átlátszóak és már első olvasásra megmosolyogtatóak, rá kell döbbenünk, hogy egyéb dolognak kell meghúzódnia a háttérben, olyan esetnek, amelyről nemhogy hétköznapi módon, de főleg bírák előtt sem volt ildomos beszélni. Már utaltunk rá korábban, hogy nagy valószínűséggel a harminc zsarnok uralmával kapcsolatos dolog miatt kell Szókratésznek felelnie, de az ügy tisztázására később térünk ki; értelmezzük a vádpontokat és hátterüket. Kezdjük a régi váddal.

(1) Szókratész vétkes, mivel föld alatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tünteti föl, és másokat is erre tanít. Röviden ez a vád nem más, mint Szókratész filozófusi munkájának minősítése: Szókratész bűnös, mert természetfilozófus és szofista. Közhely, hogy a filozófus személyének megítélése minden korban negatívumoktól terhes. Magányos, meg nem értett, különc, elzárkózott és persze fölényeskedő is olykor, ez csupa olyan tulajdonság, ami az átlag polgárok körében nem nyerő. Szókratész pedig ízig-vérig filozófus volt. A konvenciókkal nem törődött, ironikus, cinikus stílusban beszélgetett, ráadásul igénytelen volt a külseje is, különbsége oly mértékű volt, hogy azt az athéniak már nem viselték el. Szókratész szofistaként való feltüntetése a perben nem meglepő, hiszen Arisztophanész komédiája óta ráragadt a filozófusra. Szókratész nem volt szofista, hogy mégis ezzel vádolták, az általános közhangulattal magyarázható, ami a szofistákkal és a filozófusokkal kapcsolatban uralkodott Athénban. A harmincak idején még a filozófiát is betiltották. Meglátásom szerint a régi vád Szókratész népszerűtlenségéről árulkodik, és ez az ő valódi tragédiája, mivel nem volt kedvelt személy, ezért könnyedén feláldozhatóvá vált, alkalmas bűnbaknak tűnt a harmincak megtorlás nélkül hagyott bűncinek kiegyenlítésére. Szókratész stílusosan és zseniálisan védi meg magát a régi váddal szemben, de ezt később érdemes ismertetnünk, most vizsgáljuk meg a koncepció per új vádként ismertetett tételét.

(2) Az új vád két elemet tartalmaz, ami nem véletlen, nagyon jól megkreált vádpontok, megértésük a halálra ítélt valódi okainak nyomozása szempontjából elengedhetetlen. (2.1) Az új vád első tétele szerint Szókratész bűnös, mert megrontja az ifjúságot. Zavarnosnak tűnik, de vajon mit is jelenthet. Első megközelítésben éppen arra gyanakodhatunk, amire szó szerint utal, hogy szexuális megrontásról lehet szó. Napjainkban egy ilyen vád ellen még védekezést se nagyon szívesen hallgatunk, de a korabeli Athénban, ha valóban erre utalt volna a vád, még akkor sem minősülne bűnnek, az athéniak ugyanis, ahogyan a görög városállamok polgárai, nyílt homoszexuális életet éltek akár fiatalokúakkal is. Ilyen jellegű megrontásért nem vádolták be egymást. Mászt kell jelentenie tehát a Kr. e. 5. században az ifjak megrontásának. Tulajdonképpen

a fiatalok félrevezetését, rosszra nevelését értette alatta a vádló. Szókratész pontosan ezzel vádolják. Ebben az esetben viszont nem értjük Szókratész meghurcolását, főleg megölését, hiszen a leghíresebb filozófus köréből csupa tehetséget kapott a város. Mi is tehát Szókratész valódi bűne? Konkrétan kit is ront meg, és milyen módon? A vádirat ezt nem teszi világossá, általánosságban beszél. Bárhogyan is nézzük, felfoghatatlannak tűnik egy hetven éves mester rossz munkavégzés miatti halálra ítéltése, aki ráadásul nyilvánvalóan és bizonyíthatóan sikeresen nevelt bölcsességre tanítványokat; csak egy nevet is elég megemlíteni a sikeresek közül, hogy felmentsék, Platón. Ez a vádpont ellentmondásos, ám megértjük, amint kiderül a valódi vád, amit a jelenlévő athéniak kimondatlanul is értettek, de az utókor már kevésbé. Mielőtt azonban lelepleznénk a valódi okot, a vádpont második elemét és Szókratész védekezését is meg kell vizsgálnunk.

(2.2) Az új vád második eleme Szókratész ateizmusát állítja, miszerint Szókratész nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hanem más, új daimónok működéséről beszél. Mai szemmel ezt a vádpontot nem is vennénk túl komolyan, hiszen manapság a spirituális életünk terén szabadsággal élünk, mért ne tehetnék volna ugyancsak a fényes demokráciát kitaláló athéniak is. A görög városállamokban azonban ősi törvény szerint a görög istenek imádásának nem gyakorlása, a körük épülő intézmények komolyan nem vétele főbenjáró bűnnek számított. Akit istentelenség vádjában bűnösnek véltek, azt vagy száműzték, vagy halálra ítélték. Az istentelenség, vagyis az aszebeia bűnnek megnevezésével azonnal megsejthető, hogy a vádló nyilvánvalóan Szókratész halálra ítéltetését kérte. Szókratész vádlóinak tehát pontosan tudniuk kellett, ha az athéni istenek iránti tiszteletlenséget a mesterre bizonyítják, akkor az ítélet halál lesz. Az új vád ezen második eleme pontosan ezzel a céllal szerepel a vádiratban. Megrontásért csupán pénzbírságot ítélt volna a bíróság, de a vallástalanságért már halál járt. Szókratész az ifjak megrontása miatt, és nem egyébként halállal fog felelni.

Szókratész világosan látja, nem az istentelenség az ő fő bűne, hanem saját személye. Az istentelenséggel szemben védekezni már csak azért is nehéz, mert azt szükséges előtte tisztázni, mit is jelent az istentelenség, de mivel ezt senki nem tudja, bizony könnyű azt bárkire ráütni. Szókratész nem is tesz nagy erőfeszítéseket Melétosz ezen vádpontja elleni védekezésekor, előre sejtí a per kimenetelét.

Az ok, amiért Szókratész halálát és nem megbüntetését ohajtották az athéniak, nyomozásunk végére ki is derül majd, most térjünk rá a filozófus beszédének rövid összefoglalására.

Szókratész védőbeszédének főbb mozzanatai

Már az apológia első soraiból érezhető, hogy Szókratész saját döntése alapján kíván részt venni a „színjátékban”. A vádpontok és azok megsemmisítése a szónoklás mestereinek nem okozott nehézséget. Lelkiismeretétől vezérel-

ve Szókratész komolyan veszi feladatát, teszi ezt annak ellenére, hogy tudja: az elhallgatott vád ellen kéne védekeznie. Szókratész azért is alkalmas bűnbak, mivel ugyan átlátja a per koncepciók jellegét, illetve hogy halálra fogják ítélni, mégsem tiltakozik vagy menekül el – erre az athéniak is számítottak, ezért is eshetett rá a választásuk. Védőbeszédéből kitűnik, hogy saját döntése alapján vállalja a bűnbak szerepét. Azt is mondhatnánk, makacsságból teszi, de nyilván egy hetvenéves, sokat tapasztalt agastyánnak ennél jóval komolyabb oka lehetett.

Szókratész józanságára utal a helyzet átlátása és annak felismerése, hogy bármilyen remekül is védekezik, elveszett. Előre tudását a végkifejletet illetően egyszerű kikövetkeztetni. Egyik megoldás az lehet, hogy bölcsességéből kifolyólag reálisan látja saját helyzetét, az athéniak már rég nem hoznak jó döntéseket, miért tennék ezt éppen az ő esetében. Egy másik egyértelmű magyarázat lehet Szókratész előre tudására az utcai szóbeszéd. Platón világosan kimondatja Szókratészszel, hogy az athéniak előtt hosszú ideje nem népszerű, és mivel nem kedvelt, nyilván könnyedén döntenek vesztéről. Ezek a hangok Szókratészhez is eljuthattak.³¹ A harmadik válasz Szókratész elősejtésére az a politikai affér, amiért ténylegesen perbe fogták, és amire ő maga is csupán rébuszokban utal a beszédében. Nagyon valószínű, hogy a bölcs Szókratész megértette: kimondatlanul éppen a harminc zsarnok féltelmes ténykedésért vonják felelősségre. Melétosz zavaros vádirata és könnyen megcáfolható vádpontjai is ezt támasztják alá.³² Szókratész mégis védőbeszédet mond, válaszol a mondvacsinált vádpontokra, megkérdőjelezhetetlenül készül utolsó nagy fellépésére, a mártírhálálra. Tudja, valójában Athén politikai kudarcai miatt kell felelnie, a háború utolsó éveiben megélt zűrös ügyekért, de legfőképpen a harminc zsarnok tettei miatt. Felismerését igazolja az a tény, hogy az ekkor már halott Khairephón barátságát idézi fel. Khairephón Szókratész kortársa volt, athéni demokrata, a restituált demokrácia egyik példaképe, minden athéni által tisztelt politikus. Véleményem szerint Khairephón barátságának emlegetésével finom és egyértelmű vallomást intéz az athéniak felé a filozófus, bizony ő már fiatalon a jó oldalon állt, a demokrácia oldalán. „*Khairephont ugye ismeritek? Ő nekem gyermekkorú barátom, és közületek is a legtöbbször barátja, veletek menekült ő is ama futás idején, és veletek együtt tért haza.*”³³ Erdemes a szövegben olvasható „nagy futás”-ról is pár szót szólnunk. Szókratész a harminc zsarnok uralmára célzott, jelleméről árulkodik, hogy beszédében csupán ebben az esetben utalt a tragikus időszakra, holott éppen a harminc miatt állt a bírák elé. Szókratész törvénytiszteletével magyarázható, hogy kénytelen a mondvacsinált ürügyek ellen védekezni, az amnesztia törvény miatt a valódi vád ellen nem védekezhet. Szókratész demokrata, jeles jellem és bölcs. A továbbiakban vizsgáljuk meg, miként reagált a fent ismertetett mondvacsinált vádpontokra.

(1) A régi vád így hangzott: Szókratész bűnös, mert filozófus, vagyis bölcs. Fő védelmi érve ezzel kapcsolatosan az athéniakról kiállított balgasági bizonyítvány. Szókratésznek egész életében, bár nem direkt módon, de sikerült igazolnia, hogy minden athéni polgár, aki vala-

milyen téren bölcsnek tartotta magát, valójában nem volt az, néhány egyszerű kérdést követően felfedte tudatlanságukat. Ezt a tevékenységét a mester már ifjú kora óta folytatta, ezért maga sem csodálkozik népszerűtlenségén. Adódik a kérdés, vajon miért vállalta Szókratész a gögös, magáról túl sokat gondoló hétköznapi athéni polgár folytonos leleplezését. A kérdés megválaszolásához a feljebb megemlített athéni demokratát, Khairephont kell segítségül hívnunk. Szókratész elmeséli, hogy kortársa, egykori barátja, fiatalon Delphoiba ment jóslatot kérni, a kérése pedig arra vonatkozott, hogy van-e Szókratésznel bölcsőbb férfi. A jósnő pedig azt felelte, hogy nincs. Annak igazolásaként, hogy ez nem légből kapott mese, Szókratész Khairéphón testvérét nevezi meg hitelesítőként, aki szintén jelen volt a peren.³⁴ Sem nekünk, sem pedig a bírácoknak nincs tehát okunk a történetben kételkedni. Ezt követően adja elő Szókratész apológiájának első tételét. Elmondja, hogy egész életét arra tette fel, hogy ezt a jóslatot cáfolja, ennek érdekében felkereste a mesterségükben legkiválóbb férfiakat, beleértve az államférfiakat is. Kérdéseivel minden vitapartnerét rendre leszerelte, kiderítette, hogy bár bölcsnek tartják magukat, valójában nem azok.³⁵ Szókratész, miközben azon fáradozott, hogy megcáfolja a Phütia jóslatát, kivívta az athéniak utálatát. Egész életében éppen azt próbálta bizonyítani, hogy a jóslat téved, és ő nem bölcs. Az igazolást csak úgy tudta elvégezni, hogy összemérte magát a tömegek által bölcsnek vélt személyekkel. A bölcsnek véltek pedig mind alulmaradtak hozzá képest, de ő mégsem tekintette magát bölcsnek. Csupán egyetlen dologban múlta felül polgártársait: képes volt felismerni, hogy legteltesebb tudással halandó ember nem rendelkezhet. Felismerte, hogy nem tud semmit. Az érvelés megértéséhez tudnunk kell, mit értett Szókratész a bölcsesség alatt. A bölcsesség szókratészi jelentése az abszolút tudás. Vajon ki képes megszerezni minden lehetséges tudást? Értelmes ember nem feltételezheti magáról, csupán a balga, vagyis az átlag athéni hihette, hogy a tökéletes tudás birtokosa lehet. Szókratész bölcs, mert belátta, egyedül csak az isten bírhat mindentudással. „De alighanem úgy áll a dolog, férfiak, hogy valójában egyedül az isten bölcs, és evvel a jósigével azt mondta, hogy az emberi bölcsesség keveset vagy éppenséggel semmit nem ér, és kitetszik az is, hogy nem Szókratészt értette, csak felhasználta az én nevemet, például állítva engem, mintha csak ezt mondaná: »az közületek a legbölcsőbb, emberek, aki, mint Szókratész, felismerte, hogy bölcsesség tekintetében valójában semmit sem ér.«”³⁶

Meglátásom szerint e régi vád ellen Szókratész nem kívánt hatékonyan védekezni. Megtette volna, hogy felsorolja kedves tanítványait, sorba beidézi a bírác elé, hogy igazolják e régi vád ellenkezőjét. Mégis röviden foglalkozott a kérdéssel, ez pedig arra enged következtetni, hogy Szókratész az athéniak negatív jellemzését kívánta hangsúlyozni, egyszerűen az utódok emlékeztetébe kívánta vésni a poliszlakók hibásan működő „szellemiségét.” Az új vád kapcsán elhangzó logikai fejtegetések kioktató, ironikus stílusa is ezt támasztja alá. Szókratész tudja, látja, minden érve hiábavaló, az ügye már rég eldőlt.

(2) Az új vád két elemből áll: (2.1) az ifjak megrontása és (2.2) új istenekben való hit, vagyis Athén ősi isteneinek

nem tisztelése. Szókratész szó szerint veszi a vádpontok tartalmát, nem utal azok valódi célzogtatására. (2.1) Az ifjak megrontásának vádját a szókratészi elenkhosz-módszerrel semmisíti meg. Röviden idézzük fel az érvelést. Ha Melétosz tudja, hogy ki rontja meg az ifjakat, akkor azt is tudnia kell, ki teszi őket jobbá. Melétosz válasza, hogy mindenki derekabbakká teszi őket, a tanács, a népgyűlés, az athéniak, és csak egyetlen egy férfi neveli őket rosszra, Szókratész. A mester erre egy hasonlattal válaszol. A lovak nevelésével is így áll-e vajon a helyzet, vajon a lovakat is tömegek teszik jóvá és csak egy rontja el. Ez nyilvánvaló képtelenség, hiszen ez éppen fordítva igaz. A tréner teszi kiválóká, a tömegek mit sem értenek a lovak neveléséhez. Melétosz vádiratának első pontja tehát nyilvánvalóan értelmetlenség. Melétosz sem lehet annyira buta, hogy a lóneveléssel kapcsolatos érvet ne fogadná el. Szókratész ezen a ponton egyszerűen kimondja, ez a vádpont csupán ürügy arra, hogy őt perbe idézzék valami egész más bűn miatt. „Mert hiszen nagy-nagy szerencséje volna az ifjaknak, ha csak egy ember rontaná őket, és a többi mind javítaná. Csakhogy, Melétosz, te eléggé hebizonyítod most, hogy soha nem is gondolkoztál az ifjúság felől, és világosan kimutatod azt a gondatlanságot, hogy soha nem törődél avval, amiért engem törvényszék elé vezetsz.”³⁷

A beszéd második, terjedelmesebb, Szókratész életfilozófiáját ismertető részében – amelyet terjedelmi okokból most nem ismertetünk – az ifjak megrontásának vádjára még visszatér a filozófus, fő érve védelmében az a logikus magyarázat, miszerint a mester a tanítványok későbbi működéséért nem vonható felelősségre, de nagyon meglepő módon a hitvány tanítványok névsorát nem adja elő, jöllehet a valódi vádpont megértéséhez ez nagy segítségünkre volna. „Hanem gazdagnak-szegénynek egvaránt kész vagyok felelni, ha kérdezni akar; annak is, aki válaszolgatva kívánja meghallgatni, amit mondok. Hogy azután ezek közül valaki derék emberré válik vagy sem, azért én, igazság szerint a felelősséget nem vállalhatom, hiszen soha senkinek tanítást nem ígértem, és nem is tanítottam.”³⁸ Olyan személyek miatt felel most a filozófus, akik egykor rossz tanítványoknak bizonyultak, akiknek tetteit az athéniak nem feledték el, de felelősségre sem vonhatják őket az amnesztia törvény miatt. Rossz tanítvány akadt jócskán, a vádló Anütosz, a politikai kalandor Alkibiádész, vagy a harmincak legvéresebb kezű zsarnoka, Kritiasz.³⁹

(2.2) Térjünk rá az új vád második eleme kapcsán elhangzott védekezésére, az istentelenség vádjára, amelyért Athénban halálbüntetés járt. Szókratész bűnös, mert nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hiszen új istenek, daimónok működéséről beszél. Első körben érte-sük meg az utóbbi elemet. A vádpont a daimón kifejezést használja a szókratészi isten megnevezésekor. Kérdés, hogy mennyire tekinthető a daimón istennek, vagy esetleg az athéniak által nem ismert istenségnak. A daimón kifejezést Szókratész saját lelkiismeretére használta, azt állítja, hogy élete során a benne működő daimónra hallgatva hozta meg minden döntését, ezt Xenophón⁴⁰ és Platon szövegei⁴¹ egyaránt alátámasztják. Nem kérdés, hogy az őt vádlók, illetve a jelen lévő bírác pontosan ismerték, milyen jelentéssel használta Szókratész a daimón kife-

jezést. A görög mitológia szerint a daimónok az istenek fattyú gyermekei.⁴² Semmiként sem nevezhetnénk nem görög eredetű isteneknek tehát a daimónokat. Melétosz mégis rájuk hivatkozva tekinti Szókratészt vallástalannak; problémája, hogy a filozófus elhanyagolja Athén vallási kultuszait, mivel szerinte csak a daimónt tiszteli. Ez ellen Szókratész szintén logikai érveléssel védekezik, de különösebben nem foglalkozik a kérdéssel, ez is alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy előretudása van a dolgok alakulásáról. Célja nem a védekezés, hanem önmagához és filozófiájához való hűség megőrzése. A logikai érv a következő. Szókratész az isteni eredetű daimón működésében hisz, de ha a daimón isteni eredetű, akkor az éppen azt jelenti, hogy Szókratész hisz az istenekben. „Ha tehát daimónokban hiszek, ahogyan mondd, és ha a daimónok valamiféle istenek, akkor úgy van, amint mondtam, hogy csak rejtvényt adsz fel és tréfálsz, mikor azt állítod, hogy nem hiszek az istenekben és megint csak hiszek bennük, minthogy hiszek a daimónokban.”⁴³ Lehetetlen, hogy valaki istenekben ne higgyen, de azok működésében igen. Ezen ellenérv Melétosz részéről történő be nem látása szintén lehetetlen. Szókratész ismét kimondja, hogy Melétosz vádirata nem a valódi vádat tartalmazza: „Tehát, Melétosz, nem lehet másképp, te ezt a vádiratot azért nyújtottad be, hogy bennünket próbára tégy; vagy pedig, mert zavarban voltál, hogy milyen valóságos vétekkel vádolj engem.”⁴⁴

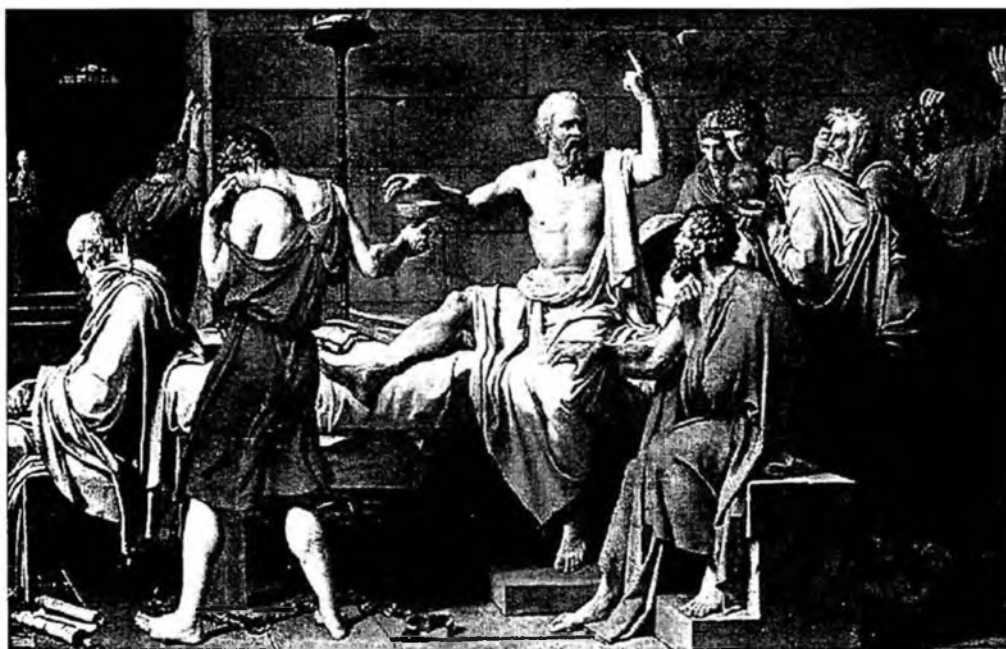
Szókratész végül lezárja a vádpontok elleni védekezését, kimondja, hogy nem vétkecs, és ilyen mondvasználta ürügyekkel szemben érvelni felesleges. Ősi ellenségei az athéni polgárok, ellenszenvüket már oly rég kivívta, hogy ez ellen már nincs értelme védekezni: „Tehát, athéni férfiak, annak bizonyítására, hogy a Melétosz vádirata értelmében nem vagyok vétkecs, azt hiszem, nincs szükség nagy védelemre, hanem ennyi is éppen elég. Amit azonban az előbb mondtam, hogy sokan nagyon meggyűlöltek engem, higgvátok el, hogy igaz. És ez az, ami engem elveszít, ha

elveszít, nem Melétosz, nem is Anütosz, hanem a sokaság rágalma és irigysége. Mert ez már sok más derék embert elveszített, és gondolom, fog is még elveszíteni; attól ugyan nem kell félnem, hogy énnálam megállapodik.”⁴⁵

A védőbeszéd remekmű, mégis hiányérzetünk van, hiszen nem érthető a halálba küldés háttere. Szókratész elegáns, lehangoló védekezését követően azt várnánk, hogy az athéniak magukba néznek, és bizony felmentik az idős férfit, a törvénytisztelő athénit. Szókratész viszont nem menekül meg. Halála Athén köznyugalmának elengedhetetlen feltétele, államérdek.

A halálos ítélet valódi okai

A vádiratban nem szereplő perbeidőzés valódi okairól könnyedén fellebbenthető a fátyol, ha figyelembe vesszük a per előzményeként felsorolt cselekményeket: a polgárháborús éveket, a spártaiak győzelmét, a harminc zsarnok uralmát, az amnesztiatörvényt és a restituált demokrácia intézkedéseit. A harminc zsarnok uralmát követően az athéniak csalódottak voltak, szüntelenül igényelték a bűnösök felelősségre vonását és elítélését, de a bűnösöket a törvény védelmezte. Az athéniak éppen Szókratészt találták alkalmasnak, hogy halálával bosszúvágyukat kielégíthessék. Nyíltan nem állíthattak bíróság elé egyetlen felelőst sem az amnesztiatörvény szigora miatt, így találniuk kellett egy bűnbakot, akit a harminc zsarnok ténykedésével direkt módon nem lehetett összefüggésbe hozni, de közvetve igen, akinek korábbi kapcsolataival mindenki tisztában volt. Szókratész kapóra jött, hiszen nem volt olyan politikusa Athénnek, akár pozitív, akár negatív, akit ő ne ismert volna. Az amnesztiatörvény által védettek között is jócskán akadtak Szókratész-ismerősök. Hogyan is szólt a vád? Szókratész bűnös, mert megrontja az ifjúságot. Valóban ez a legfőbb bűne a mestermek. A szavak

Jacques Louis David: Szókratész halála (1787, New York, Metropolitan Múzeum)

egyenes jelentésében megtaláljuk a konkrét okot, amiért a csöcselék a halálát kívánta. Szókratész köréhez ifjan olyan politikusok is csatlakoztak, akik később komoly károkat okoztak az athéniaknak. A peloponnészoszi háború két legnagyobb csalódást okozó főszereplője, Alkibiádész és Kritiasz is köztük volt.⁴⁶ Alkibiádész politikai kalandorként szerzett magának hírnevet, Kritiasz pedig tagja volt a harminc zsarnok testületének, sőt ő volt a legvéresebb kezű zsarnok. A hitvány tanítványok büneiért felelt tehát Szókratész. A vádban megfogalmazott ifjak megrontásának büne e két személy szókratészi megrontására utal, két olyan bűnösre, akinek ténykedése az athéniaknak komoly veszteségeket okozott. Direkt módon nem vádolhatták Szókratészt Alkibiádész és Kritiasz megrontásával, de az athéniak a háború utolsó évtizedében megélt, minden belső viszályukból fakadó fájdalomukért azonnali elégtételt kívántak, és azt meg is kapták. Szókratész megvádolása és elítélése jól megszerkesztett politikai fiasco volt, nem nehéz tehát kikövetkeztetni, hogy a háttérben az athéni nép állt. Athén polgárai a háborús évek alatt szép lassan dicső demokratákból balga csöcselékké változtak. Csak olyan bíróság ítélt el Szókratészt, a leghíresebb athéni filozófust, amelynek tagjai, bár demokraták voltak, mégsem voltak képesek racionális döntést hozni. Szókratész elíté-

lésével Athén végnapjai végérvényesen elkezdődtek, de az elromlott demokrácia áldozata mégis éppen mártírhallálával vált igazán halhatatlanná. Szókratésznek talán nem is az volt a célja a jól felépített és finom utalásokkal megszerkesztett beszédével, hogy ténylegesen védekezzen, ugyanígy Szókratész előretudással bírt pere végkifejletéről. Valószínűleg célja nem lehetett más, mint az utókorra bízott emlékeztet. A filozófus bölcsen átlátta, hogy a harminc zsarnok ténykedései miatt éppen az ő halála szolgálthat nyugalmat a polisznak, így végre a bosszúvágy is elcsitulhat. Egy szobrász egy remek alkotással állít örök emléket magának, egy filozófus, aki meglepő módon csak szóban adja elő elgondolásait, más eszközt nem is választhat tiszta művészetének örökül hagyására, mint a saját életét. Szókratész egész életével és különösen halálával tette hitelessé művészetét.

Nem állítok merészebbet, mint azt, hogy az elromlott demokrácia híres áldozata oly bölcs volt, hogy az athéniakat használta fel életműve megkoronázására. Szókratész valóban halhatatlanná vált. A pert követő években, századokban számos filozófiai mozgalom gondoskodott emléke ápolásáról. Platón iskoláját, az Akadémiát mestere iránti tiszteletéből hozta létre, de a hellenizmus korában népszerű filozófiai irányzatok is mind Szókratész tanításaira alapozták rendszerüket.⁴⁷

SZOBOSZLAI-KISS, KATALIN

Sokrates – das Opfer der zerstörten Demokratie aus Athen (Zusammenfassung)

Wer war Sokrates? Nun, die Frage ist nicht allzu schwer zu beantworten. Selbst diejenige Durchschnittsleute, die kein bisschen Interesse für die Philosophie zeigen, können diese Frage ohne nachzudenken leicht beantworten: der berühmteste Philosoph. Tatsächlich, es ist nicht daran zu rütteln, dass seine Popularität und Bekanntheit nie vergehen werden und seine Persönlichkeit und philosophische Auffassungen bis zum heutigen Tage Auswirkungen haben. Es ist ein allseits anerkannter Fakt, dass er seine Prinzipien über die Tugend und Weisheit sowie die Unbestimmtheit der physischen Welt nicht einmal um den Preis seines Lebens ändern wollte. Sokrates war nach unserer heutigen Auffassung in Athen des 5. Jahrhunderts ein echter Superstar, und wie es bei solchen Berühmtheiten gewöhnlich ist, hatte er Fans, die ihn liebten, aber auch vielleicht noch mehr Feinde, die ihn hassten. In der nachfolgenden kurzen Schrift wird es versucht, die Umstände zu klären, die den Tod des Sokrates betreffen. Auf das Beschreiben der Philosophie des Sokrates muss leider aus Platzgründen hier verzichtet werden, zuallererst möchte ich den Prozess analysieren. Vor allem möchte ich klä-

ren, welche politische Umstände in der damaligen prachtvollen Demokratie des Stadtstaates dazu geführt haben, dass ein siebzigjähriger, allseits respektierter Philosoph zu Tode verurteilt wurde. Die echten Gründe, warum der Weise angeklagt wurde, möchte ich durch die Ereignisse der damaligen Zeit beleuchten. Die sogenannten Beschuldigungen, nach welchen er die Jugend verdorben und neue, nicht griechische Götter geliebt haben sollte, waren nämlich für die Athener nur Vorwände, um gegen ihn einen Prozess in großen Ausmaßen zu beginnen. Platon und Xenophon erzählen den Prozess glaubhaft, sie nennen jedoch nicht eindeutig den wahren Grund, warum er zum Tode verurteilt wurde. Sie weisen lediglich darauf hin, dass der Philosoph das Opfer eines politischen Abrechnung wurde. Die diesbezüglichen Erklärungen können die im letzten Abschnitt des Krieges aus Peloponnes erfolgten Geschehnisse und die wirren Verhältnisse der restituierten Athener Demokratie liefern. Während der Spurensuche nach den echten Klagegründen werden wir auch die Gelegenheit bekommen, das gerichtliche Verfahren in der damaligen Athen vor unseren Augen zu führen.

Jegyzetek

¹ Arisztophanész *Felhők* című komédiája (magyarul in: *Arisztophanész vígjátékai*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988) remek paródiában mutatja be általában az athéni filozófusok külön alakját. Nem feltétlenül csak Szókratésznek tartott görbe tükröt ezzel a költő, de el kell ismernünk, hogy a komédia nem tett jót Szókratész hírne-

vének. A darabot Kr. e. 423-ban mutatták be és Szókratész maga is ott ült a bemutaton. A komédiában a filozófus, az elszegényedett athéninak, Sztrepsziaszésznek ad furfangos tanácsokat hitelezői ki-játszására. Az igazság retorikai eszközökkel hamisan történő feltüntetése a szofisták módszere volt, akik nem tartoztak Szókratész

- köréhez, sőt Szókratész minden eszközzel elhatárolódott tőlük, de Arisztophanész kissé összemossa a *Felhők* Szókratészában a szofista filozófus személyiségét a valódi Szókratészéval. Plátón a *Szókratész védőbeszédében* megemlíti a drámaköltő tévedését: „Láttatok ilyesmit magatok is Arisztophanész vígjátékában. Ott valami Szókratészt léptetnek föl, aki azt mondogatja, hogy a levegőben sétál, és sok más butaságot is összehalmoz, amiből én éppenséggel semmit sem értek. Ezt pedig nem azért mondom, mintha lenézném az ilyenfajta tudományt, ha valaki ilyen tekintetben valóban bölcs – nehogy Melétosz még ezért is perbe fogjon! –, hanem azért, athéni férfiak, mert semmi közöm sincs az egészhez.” (Plátón, *Szókratész védőbeszede*. Plátón, *Szókratész védőbeszede*, 19c. In: Plátón: *Összes művei*. Phaidón. Kritón, Euthüphrón. Európa, 1984.)
- ² Arisztotelész: *Az athéniak állama*. In: *Államéletrajzok* (Századvég Kiadó, Budapest, 1994, 29–33. p.); Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985, VIII. 48–98. p.)
- ³ Alkibiádész a peloponnészoszi háború egyik legfontosabb szereplője. Fiatalon Szókratész köréhez tartozott. Remek szónok és kitűnő hadvezér volt, Periklész saját utódjaként nevelte. A háborúban betöltött szerepe azonban felszínre hozta valódi jellemét. Politikai pályája számos ponton egyenesen hazafiatlannak minősíthető; athéni hadvezér létere egy számára kedvezőtlen pillanatban átalált a spártaiakhoz, majd azokat jó tanácsokkal látta el az athéniak ellen, aztán tőlük is elpártolt, a perzsákkal paktált le, majd mindezek után ismét Athén vezetéséről álmódzott. Az athéniak majdnem meg is bocsátottak neki. Lásd még Plutarkhosz *Alkibiádész* portréját. In: Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok* (Magyar Helikon, Budapest, 1965).
- ⁴ Xenophón, *Hellénika*, I, 7.
- ⁵ A teljes névsorukat lásd: Xenophón: i. m., II, 3, 2.
- ⁶ Németh György: *A harminc zsarnok*. In: Hegyi Dolóresz–Kertész István–Németh György–Sarkady János: *Görög történelem. A kezdetektől Kr. e. 30-ig* (Osiris, Budapest, 1986, 219. p.)
- ⁷ Xenophón: i. m., II, 4, 19.
- ⁸ „Az elmúltak miatt senkinek nem szabad vádaskodnia senki ellen, kivéve a hamincakat, a tizeket, a tízenegyeket és a Peiraieusz volt kormányzóit, de még ezek ellen sem, ha számot adnak tetteikről.” (Arisztotelész: *Az athéniak állama*, 39, 6.)
- ⁹ Taylor, Alfred Edward: *Plátón* (Osiris, Budapest, 1997, 226. p.)
- ¹⁰ Szókratész is napokkal korábban értesült a bevádolásról. Ezt örökíti meg Plátón *Euthüphrón* című dialógusában.
- ¹¹ Lásd bővebben: Horváth Barna: *A génius pere. Szókratész – Johanna* (Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003, 14–21. p.)
- ¹² A hasonló perek nem voltak ritkák. Istentelenség (aszebeia) vádjával ítélték el Protagorászt, Euripidészt és Damónt.
- ¹³ Diogenész Laertiosz II, 40. „Miután elolvasta Lüsziász védőbeszédét, ezt mondta: ‘Szép beszéd, Lüsziászom, de nem illik hozzám.’ Való igaz, inkább volt az törvényszéki beszéd, mint filozófiai.” (Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*. Jel Kiadó, Budapest, 2005)
- ¹⁴ A tanulmányban elsősorban erre a szövegre hagyatkozunk.
- ¹⁵ Plátón szövegéből kiderül, hogy ő maga is jelen volt Szókratész perén. Szókratész nevén nevezi tehetséges fiatal tanítványát a jelenlévők között. Plátón: i. m., 33c.
- ¹⁶ Plátón: i. m., 34c
- ¹⁷ „Mi illet hát meg egy szegény sorsú, jötevő férfiút, aki a közügyektől visszavonultan kénytelen élni, hogy benneteket buzdíthasson? Semmi más nem illetheti meg jobban, athéni férfiak, az ilyen embert, mint az, hogy a prütancionban étkezzék.” Plátón: i. m., 36d.
- ¹⁸ Plátón: i. m., 36a.
- ¹⁹ Ennek állít emléket Plátón a *Kritón* című dialógusban.
- ²⁰ Lüsziász (Kr. e. 445–380) athéni szónok *Andokidész ellen* című iratában szó szerint adja elő Melétosz vádiratát.

- ²¹ Andokidész megvédte magát a szintén Kr. e. 399-ben lezajlott perében. A lenyűgöző tehetségű szónok a misztériumokról szóló védőbeszédével mentette meg magát.
- ²² Taylor: i. m., 226. p.
- ²³ Taylor: i. m., 227. p. Lásd még: Burnet, John: *Greek Philosophy: Part I. Thales to Plato* (Macmillan and Co. Limited, London, 1928).
- ²⁴ „Ez még a nép uralma idején történt; mikor pedig megalakult az oligarchia, akkor az a harminc egyszer ötödmagammal a kerek épületbe hívatott, és elrendelte: hozzuk át Szalamiszból a szalamiszi Leónt, hogy kivégeztessék. Másoknak is adtak ők számos ilyen megbízást, mert igyekeztek mennél több embert bűntársukká tenni.... Engem az az uralom, akármilyen hatalmas volt, meg nem félemlített annyira, hogy igazságtalanságot kövessék el, hanem, miután az épületből kiléptünk, a többi négy elment Szalamiszba és elhozta Leónt, én pedig elváltam tőlük és hazamentem. És talán meg is halok emiatt, ha az az uralom akkor hirtelen meg nem bukik.” (Plátón: i. m., 32 d-e.)
- ²⁵ „Közülük lépett föl ellenem Melétosz is, Anütosz is, Lükón is. Melétosz a költőkért haragszik rám, Anütosz a kézművesekért és államférfiakért, Lükón a szónokokért. Így hát, mint ahogy már kezdetben mondtam, csodálkoznék, ha ilyen rövid idő alatt ki tudnám belőletek irtani azt az oly nagyra nőtt rágalmat.” (Plátón: i. m., 24a)
- ²⁶ Plátón: i. m., 18b1–4.
- ²⁷ Xenophón: *Emlékeim Szókratészről*, I, 2. (magyar ford.: Xenophón: *Emlékeim Szókratészről*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986)
- ²⁸ Diogenész Laertiosz: i. m., II, 40.
- ²⁹ Plátón: i. m., 19b.
- ³⁰ Plátón: i. m., 24c.
- ³¹ Plátón: i. m., 23d–24a.
- ³² Melétosz zavaros vádiratára utalva Szókratész nyíltan kimondja megérzését, Melétosz a valódi vádat: „Tehát, Melétosz, nem lehet másképp, te ezt a vádiratot azért nyújtottad be, hogy bennünket próbára tegy, vagy pedig, mert zavarban voltál, hogy milyen valóságos vétekkel vádolj engem.” (Plátón: i. m., 27e)
- ³³ Plátón: i. m., 21a 2–5.
- ³⁴ „Azt is tudjátok, milyen volt Khairephón, milyen buzgó mindabban, amibe csak belefogott. Többek között egyszer Delphoiba is elment, és ilyen jóslatot mert kérni – de, amint kérlek, ne zajongjatok, férfiak –, azt kérdezte tehát: van-e ember, aki nálam bölcsőbb. A Püthia pedig azt a választ adta, hogy nálam senki sem bölcsőbb. Erről az ő itt jelenlevő testvére tanúskodik előttem, mert ő maga már halott.” (Plátón: i. m., 21a5–11)
- ³⁵ Plátón: i. m., 21c–d5.
- ³⁶ Plátón: i. m., 23a–b.
- ³⁷ Plátón: i. m., 25c1–4.
- ³⁸ Plátón: i. m., 33b.
- ³⁹ Xenophón: *Emlékeim Szókratészről*, I, 2.
- ⁴⁰ Xenophón: i. m., I, 1.
- ⁴¹ Plátón: i. m., 40a.
- ⁴² Plátón: i. m., 27d.
- ⁴³ Plátón: i. m., 27d5–9.
- ⁴⁴ Plátón: i. m., 27e4–7.
- ⁴⁵ Plátón: i. m., 28a3–b2.
- ⁴⁶ „Amíg tehát Kritiasz és Alkibiádész együtt voltak Szókratészszel, segítségével képesek voltak uralkodni nem szép vágyaikon.” (Xenophón: *Emlékeim Szókratészről*, I, 2)
- ⁴⁷ A legismertebb szókratikus irányzatok a cinikusok, a kürénéiek és a megaraie köré. Közös jegyük, hogy az iskolalapítók Szókratész közvetlen tanítványi köréből kerültek ki. Lásd: Szoboszlai-Kiss Katalin: *A hellenizmus filozófiai mozgalmainak gyökereiről – A kisebb szókratikus iskolák* (Jog–Állam–Politika, III. évf., 2011. 4, 133–158. p.)

Falus Orsolya

Szent István esztergomi kereszteseinek rendje: a stefaniták

A történetírás az 1970-es évek elején „fedezte” fel a stefanitákat, Szent István király ispotályos kereszteseinek kanonokrendjét, amelyet II. Géza király alapított az 1150-es években Szent István király tiszteletére, az akkor már működő európai lovagrendek mintájára.

Archeológiai leletek a stefaniták nyomában

1959-ben, egy Duna-kanyari régészeti terepbejárás alkalmával, a Borjúmező melletti árvédelmi töltéstől D-i és DNY-i irányban, a táti út mindkét oldalán húzódó alacsony dombháton, mintegy 400-600 méter hosszúságban 11-15. századi edénytöredékeket gyűjtöttek, amelyek nagyobb kiterjedésű középkori település helyét jelezték.¹

A területen még 1913-ban egy ásatásnál sírok is előkerültek. Ezeket Sinka Ferenc Pál a Lázárlovagok temetőjével azonosította.² A kölapokkal fedett sírok valóban Árpád-kori templom körüli temetőre utalnak, azonban a Szent Lázár-konvent feltételezett helyétől mintegy 500 méter távolságra helyezkednek el, ezért valószínűleg nem tartozhattak annak temetőjéhez. A temetkezőhely, valamint a fent említett településnyomok az Árpád-kori Szentistván (*possessio seu villa sancti Stephani*) településsel azonosíthatók,³ amelyek írott emlékét csupán egyetlen, 1272. évi határbejáró oklevél tartalmából ismerhetjük.⁴ Az oklevél tanúsága szerint Szentistván a szentkirályi keresztetek birtoka volt, amely Szentistvánkirály és Szentpál között feküdt. Ezt az oklevelet maguk a szentkirályi keresztetek állították ki. Kiderül belőle az is, hogy abban az időben két Szentistván nevű helység létezett, amelyek közül az oklevélben jelzett

birtok az azonos tulajdonos és a földrajzi közelség miatt a későbbiekben egybeolvadt Szentkirállyal.⁵

A másik, nem a stefanita rend anyakonventjének helyként számon tartott Szentkirály község feltehetően a korábbi Széplak volt, amelyet II. Géza szintén a stefanitáknak adott. Ezt hívták azután Szentistvánnak. A dunai révnél, a folyó jobb partján feküdt. A faluval átellenben, a Duna É-i partján volt Szép (*Seep*), az érsek birtoka, amely nevét Széplakról kapta. II. Endre király 1215-ben elrendelte, hogy az érsek és a keresztetek közösen alkalmazzanak révésszket, és az ott átkelő kereskedőket kényszerítsék arra, hogy térjenek be a városba, és fizessenek vámat a káptalannak.⁶

Szentkirály (régí nevén: *Ahony*; *Obon*, *S. Rex*) eredetileg királyi birtok volt, amely egyházigazgatásilag a veszprémi püspökség területéhez tartozott. Templomát a 13-14. században többször említik.⁷ A falu II. Géza király (1141-1162) adományaként került a keresztetek tulajdonába. Ettől kezdve nevezték konventjük védőszentjéről Szent István király falvának, illetve Szentkirálynak (*villa Sancti Stephani Regis*; *villa Sancti regis*; *Zent Király*; *Zenth-Kyral*; *Szen Király*).⁸ A település a stefaniták dunai kikötője volt, ahol 1181-ben 12 hajót említenek. A Kis-Dunánál fekvő területet még ma is Szentkirályrétnek nevezik. Ezen a helyen állt a rend 1150 táján alapított és körülbelül 1440-ig birtokolt anyakonventje.⁹

A tatárjárásig Esztergom sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mint a mai város. Az egykori Szentkirály területe ma is lakatlan, nevét csak a Szentkirály-dűlő őrzi. E dűlőnek a Duna-parti részén kisebb domb emelkedett, amelyet a hagyomány templomhelynek tartott. 1895-1896-ban Némethy Lajos régész végzett ásatásokat ezen a romterületen. Beszámolói nyomán tudjuk, hogy az Árpád-korban egy előcsarnokkal, Ny-i homlokzatán két toronnyal ellátott, 20 méter széles, 36 méter hosszú, háromhajós bazilika állt itt.¹⁰ Ebben a templomban újtotta meg II. Endre 1233-ban a beregi egyezményt, amellyel részletesebben a későbbiekben foglalkozunk majd.

Ezeket a középkori romokat a történetírás sokáig a johannita lovagokkal azonosnak tartott Esztergom-szentkirályi keresztetek Szent István királyról elnevezett temploma, konventje és ispotálya (*conventus Cruciferum domus hospitalis Ecclesiae Sancti Stephani Regis de*

Strigonio) maradványainak tekintette. A 20. század második felének tudományos eredménye annak bebizonyítása, hogy az esztergomi „stefanita” ispotályos keresztetek nem azonosak a johannitákkal, hanem önálló kanonokrendként működtek II. Géza idejétől kezdődően. A magyar középkorral foglalkozó szakirodalomban az elkülönült stefanita rendről csak az 1970-es évek óta olvashatunk.¹¹ Györffy

Szent István király (miniatura a Képes Krónikából)

György kutatásai nyomán ekkortól eredeti oklevelek tartalma alapján megismerhető a rend története is.¹² Györffy az oklevelek intulációit elemezve mutatott rá arra a tényre, hogy – a johannitáktól eltérően – a *cruciferi sancti regis Stephani de Strigonio* okleveleiben soha nem szerepelt a Szent Jánosra vagy a Jeruzsálem városára történő utalás.

Az Esztergom-szentkirályi keresztesek különálló ispotályos kanonokrendi kongregációként jöttek létre és működtek egészen a 16. századig.¹³ Demjén a múlt századi városi kórház helyén, a Szent Tamás-hegy D-i lábánál ke-
reste,¹⁴ valódi fekvését azonban Knauz Nándor állapította meg.¹⁵

A stefanita rend alapítása

A konvent alapításának idejét Boltizsár Ágoston 1150 tájára,¹⁶ Reiszig Ede 1147–1151 körülre datálta.¹⁷ Az 1147-es kezdő időpont lényegében egybeesik a keresztes szerzetes- és lovagrendek magyarországi megjelenésével. 1147 nyarán a második keresztes háborúba induló hadak ugyanis hazánkban vonultak át VII. Lajos francia király (1137–1180) vezetése alatt, aki annyira megbarátkozott II. Géza királlyal, hogy gyermekének a keresztapja lett. Az átvonuló keresztesek között számos templomos és johannita lovag is volt, akik ekkor megismerték Magyarországot, majd rendtartományokat is létesítettek. Feltehetően az itt átvonuló keresztesek hatására és mintájára szervezte meg II. Géza a stefaniták rendjét. A Szent István Lovagrend eredeti neve tehát *Cruciferi Sancti Stephani Regis*, vagyis Szent István Király Keresztes Lovagjai. Az elnevezés visszavezet Szent István királyhoz, aki 1017 és 1018 folyamán Jeruzsálemben zárandokházakat, ispotályokat alapított, s ezeket birtokokkal is ellátta. 1135-ben egy Petronilla nevű magyar hölgy szintén vásárolt házat Jeruzsálemben ispotály céljára. „A házat, ami acquitániai Bernárdé volt, és a másikat, mely Drugomann Vilhelmé volt, az előbb mondott házhoz tartozót Petronella magyar asszonynak CCCXL bizantiusért adták el nemzete számára ispotályos házul, hogy ő ezeket, mint saját pénzén magának vásároltakat, mint mondta, és nemzetének vette mindörökké birtoklásra.” (ÁÜO I. 52.) Az ezen házak és II. Géza király alapítása közötti összefüggést a szakirodalom feltételezi ugyan, de nem látja bizonyítottnak.¹⁸

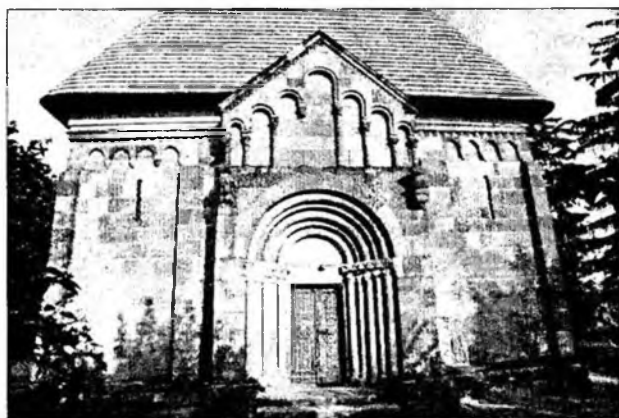
A rendet 1187. március 26-án – miután Jeruzsálem véglegesen elesett – Orbán pápa a *Religiosa loca* kezdetű bullájával megerősítette, és kiváltságokkal, mentességekkel (exemptio) látta el. Az oklevélből egyértelműen kiderül, hogy a rendet II. Géza király alapította: „*Geyza quondam rex Hungarorum Jerosolimis, sicut in eius scripto autentico continetur, ecclesiam in honorem sancti stephani regis fecisset de suis et suorum principum elemosinis pietatis intuitu construi et domum etiam Hospitalem, copiosam terram ad construendas domos et ad preparandas officinas necessarias strignij contulisset.*” A pápai bulla eredetije az Esztergomi Érseki Levéltárban található.¹⁹

A pápai bullával a stefaniták részére biztosított mentességek legfontosabbika, hogy közvetlenül a pápa alá tartoztak, tehát helyben mentesültek az egyházi tized megfizetése alól. A stefaniták a Szentszék részére fizettek évente adót. A csak a pápától függő egyházakat felsoroló *Liber Censuum*-ban²⁰ az 1192. évben Magyarországról a székesfehérvári johannita konvent, az esztergomi stefanita ispotály és a somogyvári francia apátság szerepel. Az adó mértéke évente egy bizánci arany volt.²¹

Adatok a stefanita rend történetéből

A stefaniták a Hippói Szent Ágoston-féle regulát követték. Rendfőnökük az esztergomi rendház vezetője, egyben az ispotály rektora és vezetője, valamint később a budafelhévi ház perjele is volt. Felhéviz (*Forum Geysa*, Héviz, Budafelhéviz, *Calida aqua*) Budán, a mai Margit híd budai hídfőjénél feküdt. Eredetileg vársárhely volt, amelyet valószínűleg I. Géza király alapított. Ezért nevezték először Gézavásáranak. A stefaniták rendházának alapítása után, *Calida aquae* néven 1245-ben már önálló perjelséggént tartották nyilván. Fennállása ebből a formából, az okleveli adatok alapján 1439-ig mutatható ki. A felhévi konvent elemi iskolát is tartott fenn. A budafelhévi ház legrégebbi, az Országos Levéltárban fennmaradt hiteleshelyi oklevele 1278-ban, az utolsó 1348-ban kelt.²²

A rend nemcsak Magyarországon, de a Szentföldön is tartott fenn ispotályt egészen 1291-ig. Akkor elesett. Jeruzsálem újbóli és immár végleges elvesztésével a többi ispotályos keresztes lovagrend

A karcasai egykori stefanita, ma református templom

anyaházához hasonlóan a jeruzsálemi magyar ispotály is elveszett.

A rend azonban a szentföldi ápoló-segítő tevékenység megszüntetése után is működött még. Míg a johanniták központjukat Rhodosra, majd Máltára helyezték át, a stefaniták anyaháza természetesen az esztergomi központi ház maradt. A rend virágzott, filiái szaporodtak. A budafelhévízi ház mellett a stefanitáké volt a bodroghévi Karesán a rend ottani – ma is álló – temploma is.

A rendhez tartozott Torda is, a mellette fekvő Keresztcs-mező a Cruciferiről kapta nevét. A rend feladata volt hosszú időn át az al-dunai flotta működtetése és a déli határ dunai felvigyázása.²³

Az esztergomi és a felhévízi házak történetét Knausz,²⁴ Némethy²⁵ és Reiszig²⁶ alaposan feldolgozták. Csupán abban az egyben tévedtek, hogy a stefanitákat a johannitákhoz sorolták, azonban forráskutatásaik eredményeként levont további következtetések helytállóak.²⁷ A stefaniták házai a 15. század közepén átalakultak világi káptalanokká, s már nem voltak kórházi funkcióik.²⁸

Az ispotályok működtetése mellett hiteleshelyként is fontos szerepet töltött be a stefaniták esztergomi és budafelhévízi konventje. Erről számtalan, itt kiállított oklevél tanúskodik.²⁹ Boroviczény Károly György 49 darab, a stefaniták hiteleshelyei – az esztergomi és a budafelhévízi házaik – által kiállított oklevél intulációinak és inscripcióinak elemzése alapján bizonyítja a rend szerepét és helyét a korabeli oklevélkiadás terén.³⁰

A hiteleshelyek kialakulása, szerepe³¹

Hiteleshelynek (*locus credibilis authenticus*) azokat az egyházi testületeket nevezték, amelyek közhitelű oklevél kiállításának jogával, vagyis hiteles pecséttel rendelkeztek. Hiteleshely volt a káptalan és a szerzetesi konvent. A hiteleshelyek hatásköre általában csak egy vármegye területére terjedt ki. Az egész országban – tehát országos hatáskörrel – csak a budai káptalan, a székesfehérvári káptalan és a johannita konvent, valamint a boszniai káptalan járhatott el.

A hiteleshelyek tevékenységének vizsgálata régóta közkedvelt témája a magyar történetkutatásnak, elsősorban talán azért, mert az írásbeliség kapcsán a szűkebb értelemben vett művelődéstörténet körébe tartozik, másrészt, mivel olyan intézményről van szó, mely hazai gyökerekből nőtt ki, és kétségtelenül a magyar jogfejlődés terméke. A középkor századaiban ugyanis Nyugat-Európában teljességgel ismeretlen volt az a jelenség, hogy egyházi testületek saját pecsétjük alatt mások ügyeiben bocsássanak ki olyan oklevelet, amely általános elismertségre tartott volna számot.

Az intézmény kialakulása és történeti háttere két szálon is a 12. század elejéig vezethető vissza. Az egyik a jogszolgáltatás különös, a középkorban azonban meglehetősen elterjedt formája, az istenítélet volt. Nehezen eldönthető eseteknél ugyanis az ítélkezők nem ritkán folya-

a bírák a peres ügy kapcsán a Mindenható állásfoglalását igyekeztek kikényszeríteni. Kálmán király 1100 körül hozott törvénye értelmében ilyen tüzesvas- és vízpróbákat ekkortól kezdve csak a püspöki székesegyházakban és a nagyobb társaskáptalanoknál, valamint Pozsonyban és Nyitrán lehetett tartani. Az istenítéletek lefolytatásánál a székesegyházak és társaskáptalanok kanonokjainak elsőleges feladata a szertartás liturgikus kereteinek biztosítása mellett a testületi tanúskodás volt. Ezen feladatuk megbízható ellátása miatt a Kálmán törvényében meghatározott egyházak papságát a 12. század végére általános tisztelet és megbecsülés övezte, a kanonokok élvezték az intézményük iránt megnyilatkozó tekintélyt és bizalmat.

A másik szál a magyarországi magánjogi írásbeliség fejlődése volt. Ismét csak Kálmán korától fogva vannak részletes forrásadatok arra nézve, hogy ekkorra az írásbeliségnek vidéken is központjai alakultak ki. A püspökségek székhelyén legkésőbb ekkortól kiterjedt egyházkormányzati írásbeliség folyt, a világi kormányzat tisztviselői írásban adminisztráltak az adóbeigytést, a vásárokon pedig a keresztények és zsidók közt létrejött, bizonyos értékhatárt meghaladó adásvételi ügyletekről pecsétes hátyát, „*chartula sigillatá*” kellett kiállítani. Emellett, ha valakinek magánjogi ügyben írásra volt szüksége, valamelyik vidéki írásbeliségi központban – legtöbbször magánál az egyházi oklevélnyerőnél – megíratta oklevelét, majd azzal felkereste a királyi udvart, vagy bevárta, amíg a király kíséretével arra a vidékre érkezik éves utazása során, s a király környezetében lévő, a királyi kápolnát képező papság élén álló, világi rangot viselő egyházi személlyel, a kápolnaispánnal megpecsételtette azt. Ha az eredeti fogalmazat hagyott netán némi kívánnivalót maga után, akkor az udvari káplánok a notarius irányításával átfogalmazták és lemasolták a szöveget, s csak ezt követően került a hátyára a királyi pecsét. A korszak írásbeliségének jellegzetessége volt, hogy a magánjogi írásbeliség többnyire a királyi pecsétet használta hitelesítő eszközként, aminek legfőbb oka abban keresendő, hogy Kálmán királynak az örökösödést megszorító intézkedései után a földbirtokadományokhoz, illetve az elidegenítésekhez szükséges volt kikérni az uralkodó beleegyezését, s megszerzésének legfontosabb jele a királyi pecsét volt.

Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet, amikor az 1180-as évek első felében III. Béla Párizsban iskolázott papjai segítségével megszervezte a kancelláriászerű oklevéladást, s a király nevében és pecsétjével folytatott írásbeliséget nem csak az esztergomi érsek felügyelete alatt álló királyi kápolnától függetlenítette, de egyszersmind a királyi udvarba összpontosította, méghozzá királyi dekrétum kiadásával. Ilyen dekrétumok közé tartozónak szükséges tekinteni III. Bélának azt a rendelkezését, amellyel a király jelenlétében végbement aktusok írásba foglalásáról határozott 1181-ben, a Froa úrasszony és Farkas nádor között létrejött szerződés kapcsán: „*Quum ex defectu nature humane in memoria rerum praeirritatum per tempus successus de facile surrepit obliuio, dignum et scripto supportari et confirmari, quod inter legitimas contractum est personas, quatinus et scripti confirmatione, et virorum idoneorum testificatione inviolabiliter constet inconcus-*

sum. Quod ego B[ela] illustrissimus rex Hungariae, considerans, et in futurum mee regie maiestati precauens, ne aliqua causa in mei presentia ventilata et definite in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis mee discussum, scripti testimonio confirmetur:” („Minthogy a feledés az elmúlt dolgok emlékeztetése az emberi természet fogyatékosságából az időnek múlásával lassan belopódzik, érdemes írással oltalmazni és megerősíteni azt, amit szerződő személyek kötöttek azért, hogy az írás erejével is, alkalmas férfiak tanúságtételével is sértetlenül és háborítatlanul fennmaradjon. Ennek okáért én, Béla, Magyarország legkiválóbb királya megfontolván és a jövőre nézve gondoskodván, nehogy bármely, a jelenlétemben megtárgyalt és befejezett ügy elenyésszen, mint szükségeset elrendelem, hogy akármely, a felségem jelenlétén megtárgyalt ügy írás bizonyosságával erősítsék meg.”)³²

Ispotályos lovag gyógyszeres edénnyel a 13. században, a budafelhévi rendház pecsétjén

Ezzel a vidéki magánjogi írásbeliség ellátásában ür keletkezett, ráadásul éppen abban a korban, amikortól az oklevél iránti igény mind fokozottabban nyilvánult meg a világi társadalom részéről is. A káptalani papságnak a közhitelű tanúskodás gyakorlatában kiformalódott tekintélye és az írásbeliség iránti igény megnövekedése ezen a ponton találkozott össze a hiteleshelyi intézményében. Az 1180-as évek első felétől fogva ugyanis egyre-másra jelentkeztek a káptalanoknál azok a felek, akik a köztük létrejött jogi ügyletekről tisztességes fizetség ellenében pecsétes írást kívántak szerezni. A kanonokok szerepe jogi tekintetben továbbra is elsősorban a jogügylet tanúsítása volt, mivel azonban tudtak írni, s a szükséges íróanyagokon kívül javarészt ekkoriban már általános közbizalmat élvező, közhitelű (autentikus) testületi pecséttel is rendelkeztek, az ügyletről mellesleg írást is állítottak ki.

Az Aranybulla néven ismert jogbiztosító kiváltságlevél 1231. évi, hasonló tartalmú párja mutatja, hogy a központi kormányzat is hamar felismerte az újonnan kialakult intézményben rejlő lehetőségeket, amikor elrendelte, hogy a jogszolgáltatásban fontos szerepet játszó, ekkoriban azonban tekintélybeli hanyatlásnak indult, közkeletűen poroszlonak, majd később királyi embernek nevezett hatósági megbízott perbeli és peren kívüli eljárásait a megyéspüspök vagy a káptalan, kisebb ügyekben pedig a szomszédos konvent bizonyossága tanúsítsa.

A 13. század közepétől poroszló helyett hiteleshelyi és bírói emberek végeztek a bíróságon kívüli pereslelményeket, ők szolgáltattak tanúbizonyosságot (*fidedignitas. testimonium*). Bizonyosságot a bírói ember mellé a káptalan csak a kanonokját, konvent csak a miséspapját küldhetette ki.³³ A királyi vagy nádori embert a bíró közvetlenül saját kúriájából küldte ki, vagy hiteleshelynek szóló bírói pa-

rancsban bízott meg megyebeli nemest vagy nemeseket. A királyi emberi szolgálat közkötelesség volt. A hiteleshelyi és a bírói emberek valamennyien hit (eskü) alatt jártak el. Mivel a közhitelesség bizonyító ereje a pecsét birtoklásában vagy annak hiányában rejtett, s a király is a pecsét érvényének kiterjesztésével

vagy korlátozásával befolyásolhatta egy-egy intézmény jogkörét, fontos szót ejteni arról, hogy kezdetben a pecsét a hitelesítésnek csak egyik, nem is a legnépszerűbb módja volt. Kezdetben ugyanis, amellett, hogy a jogügylet tanúit felsorolták az oklevélben, a szöveget egy hártýára – többnyire egymás alá – kétszer vagy háromszor leírták, majd közibük a szabadon hagyott helyre az ábécé több-kevesebb betűjét vagy más grafikus jelet írtak, s azokon keresztül hullámvonalban két vagy több darabra vágták a hártýát. A hitelességet a darabok összeillése jelentette. Nem volt azonban ritka eset, hogy a három példány egyikének őrzé-

séről maga a kiállító hiteleshely gondoskodott, sőt idővel más oklevéladók okleveleit is átvette megőrzésre, amivel megvetette a későbbi hiteleshelyi (vagy országos) levéltár alapjait. Az 1210-es évek után egyre gyakrabban meg is pecsételték a chirographált okleveleket a hiteleshelyi pecséttel, s ily módon a tanúk felsorolásával együtt háromféle hitelesítési eszközt alkalmaztak a jogérvény biztosítására. Egyes hiteleshelyeknél, nem sokkal a 13. század dereka előtt királyi rendelkezés vezette be a pecséthasználatot. A chirographumot a pecsét lassanként kiszorította, s annak ellenére, hogy alkalmanként még a 15. században is előfordult, a 13. század közepe után már egyre inkább pusztán díszítő szerep jutott számára az okleveleken.³⁴

A hiteleshelyek komoly jövedelmi forrást jelentettek. 1298-ban törvény határozta meg a hiteleshelyek díjszabását. A hiteleshelyi eljárásról kiállított oklevelekért 100, illetve 112 dénárt kérhettek el az ügyfelektől.³⁵

A rend fénykorának tulajdonítót 13. századból maradt fenn egy eredeti, bőrhártýára írt oklevél, amelyen IV. Béla pecsétjének töredéke vörös-sárga selyemzsinóron függ. Ez az okirat 1253-ban keletkezett, amikor IV. Béla király Szent Mihály nyúlzigeti monostora és az Apar nemzetségbeli Aba közt folyó birtokperben hozott ítéletet. Az oklevél tanúsága szerint Jakab testvérré, az esztergomi Szent Király ispotályos ház mesterére bízta a király az ügy kivizsgálását: „[...] sicut per litteras fratris Jacobi Magistri Domus Hospitalis Sancti Regis de Strigonio fidelis nostri, cui inspectionem eiusdem terre ac metarum commiseramus, nobis constitit, hoc ordine distinguuntur [...]” (ÁÜO VII. 244. [351.]).³⁶ A pecsétnyomó valószínűleg közvetlenül a tatárjárás után készült, körirata: S[IGILLVM] AT[E]R[NITAT] IS DOMVS HOSPITALIS S[AN]C[T]I: REGIS HVNGARIAE. Az 1290. évi oklevelet ma az Országos Levéltár őrzi.

Boroviczeny Károly György az általa feldolgozott és kiértékelte stefanita oklevelek időrendi eloszlása³⁷ alapján észlelte, hogy azok száma a 14. század közepe után alaposan megfogytakozott. Ennek – álláspontja szerint – elsősorban az lehet a magyarázata, hogy Nagy Lajos király (1342–1382) elvette hiteleshelyi pecsétjüket és nem állíthattak ki többé közhitelű okleveleket. A szerző álláspontja szerint ennek az intézkedésnek oka az 1347–1349-es nagy pestisjárvánnyal lehet összefüggésben, mivel ennek következtében néhány konvent és káptalan létszáma ennek következtében az előírt 8 fő alá csökkent.

A stefaniták tekintélye az Árpád-kori Magyarországon

A stefaniták történetének első évtizedeiről kevés információ áll a rendelkezésünkre, amelynek oka a kor írástudatlansága. Valószínűleg az esztergomi és a jeruzsálemi ismétlődő működtetése volt a fő tevékenységük, majd Jeruzsálem eleste után rendházuk Akkonba költöztetését kellett körülbírálniuk megszervezniük.

A 13. század volt a rend fénykora. Nagy tekintélyük ékes bizonyítéka, hogy az Aranybulla (1222) második példányát a 34. cikkely értelmében a szentkirályi kereszteseknél helyezték letétbe.

1230-ban a pannonthalmi apátság és a veszprémi káptalan közötti perben „*apud Hospitali sancti Regis in Strigonio in Capella s Alexii*” hoznak ítéletet.³⁸ Amikor II. Endre a Jakab pápai preláttal 1233. augusztus 20-án megkötött beregi egyezményt a fiaival együtt újból megismételte, írásba foglalta és arany pecsétjével ellátta, az országnagyok jelenlétében azt ünnepélyesen a stefaniták konventjében hirdette ki.³⁹ A stefaniták rendházában megújított egyezményt („[...] *Acta sunt hec in hospitali Cruciferorum sancti Regis de Strigonio* [...]”) az esztergomi Primási Levéltárban őrzik,⁴⁰ csakúgy, mint a beregi egyezmény eredeti példányát.⁴¹ 1238-ban IV. Béla király (1235–1270) oklevele említi, hogy a nagyanyja, Anna királyné parancsára épített esztergomi közfürdő az esztergomi keresztesek tulajdona.⁴²

A stefaniták a többi lovagrenddel együtt részt vettek az 1241. évi muhi csatában is, bizonyára súlyos veszteségeket szenvedve. A tatárjárást mégis sikeresen vészeltte át a rend, hiszen, amikor IV. Béla Budára tette át a székhelyét, a stefaniták az alapításuk óta meglévő felhívási templomuk mellé rendházat is építettek, valószínűleg politikai okból, hogy a királyi udvar szomszédságában legyen képvisletük. A rendházat először 1248-ban említi pápai bulla.⁴³

A stefaniták határozott fellépését bizonyítja egyik nevezetes perük is. 1294-ben a stefaniták lerombolták az egykori Abony Szent Andrásról elnevezett templomát Szentkirály községben. A rombolás azért történt, mert a rend tizedszedési jogvitába keveredett a veszprémi püspökséggel. Abony-Szentkirály ugyanis a veszprémi püspökség területén feküdt. Benedek veszprémi püspök kérésére VIII. Bonifác pápa a zirci apátot bízta meg az ügy

kivizsgálásával és az ítélet meghozatalával. 1328-ban a stefanitákat, fellebbezésük ellenére, kiközösítette az egyház a templom lerombolása miatt, amelyet az apát rendeltére az esztergomi plébános hirdetett ki. A peres felek végül 1329. augusztus 19-én egyeztek meg, amikor Henrik veszprémi püspök és királyi kancellár Jakab esztergomi stefanita mesterrel a csanádi püspök előtt békélt meg.⁴⁴ Az egyezségi oklevél a lerombolt templomot „[...] *ecclesia* [...] *sancti Andree circa eandem villam sancti regis Stephani quondam existencium, iam diruta et destructa*” említi.⁴⁵ A tizedszedés jogával a stefaniták azonban nem mentek sokra, hiszen a templom valószínűleg nem épült újjá. Ezt a feltételezést erősíti a tény, hogy temetőjéből a 12–13. századinál későbbi leletek nem kerültek elő az ásatások során.⁴⁶

A stefanita rend megszűnése és újjászervezése

Az esztergomi stefanita rendház utolsó ismert hiteleshelyi oklevélét 1353-ban adta ki. Az a legkésőbbi keltezésű ismert oklevél, amely a stefanitákat említi, 1439. január 13. napján kelt. Az okirat – amelyet Báthori István országbíró állított ki Budán – a kakati és a szentkirályi vám ügyeit rendezte a stefaniták és az esztergomi káptalan között.⁴⁷

A mohácsi csata után megszűnt a rend. Az érsekségnek sikerült Nagyszombatba menekítenie valamennyi esztergomi okiratot, köztük a stefanitákra vonatkozó dokumentumokat is. Ezért maradhatott fenn az érseki levéltárban a mai napig III. Orbán pápa eredeti bullája is, amely a tatárjárás során azonban kissé megsérült.

1764. május 6-án Mária Terézia magyar királynő megalapította a Magyar Királyi Szent István-rendet, amely 1918-ig a birodalom legmagasabb polgári kitüntetése volt, és amely 1946-ig létezett. Nincsen arra vonatkozó adatunk, hogy Mária Terézia mennyire ismerte a stefaniták történetét, valamint hogy a kitüntetés alapításával a rendet kívánta-e kifejezetten megújítani. A kérdésre nemleges választ ad Boroviczeny Károly György, amikor párhuzamot von tanulmányában a porosz király által adományozott johannita kereszt, valamint a Szent István-rend között, jelezvén, hogy a kitüntetés átvétele nyilvánvalóan nem jelenthette a rendbe történő felvételt.⁴⁸

A rendszerváltozás után, hosszú előkészítő munka eredményeként, 1993. augusztus 20-ával Paskai László bíboros, esztergomi érsek újra engedélyezte a Cruciferi Sancti Stephani Regis működését egyházi magántársulati formában, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében. Ő lett a rend fővédnöke, egyben egyházi előjárója is. A mai lovagrend alapvető feladatának az egyház védelmét, a kereszténység megsegítését, Isten dicsőségének szolgálatát tekinti. Az alapokmányukban foglalt 13 lovagi erény szerint igyekeznek élni, Hippói Szent Ágoston regulájához

igazodva. Az életviteli előírások a napi imákból és a lovagi erények gyakorlásából állnak. A rend tagjai évente lelkigyakorlaton és zárandókatokon vesznek részt. Címtemplomuk a Szent István-bazilika. A bazilika életében

szervesen vesznek részt, minden nagyobb ünnepen intézményesen is megjelennek. Fő ünnepük augusztus 20., Szent István király napja. Jelvényük a csúcsaiban kettényíló apostoli kettős kereszt.⁴⁹

FALUS, ORSÓLYA

Der Orden der Kreuzritter des Heiligen Stefans von Esztergom: die Stefaniten

(Zusammenfassung)

Der Chorherrenorden der hospitalischen Kreuzritter von König Stefan der Heiligen (Stefaniten) wurde von König Géza II. in den 1150-er Jahre zu Ehren des Königs Stefans des Heiligen nach dem Vorbild der damals schon funktionierenden europäischen Ritterorden gegründet. Der Orden wurde durch Papst Urban am 26. März 1187 bekräftigt und mit Privilegien ausgestattet. Sein gegen 1150 gegründeter und bis 1440 im Besitz befindender Mutterkonvent, Kirche und Spital befand sich im Dorf Szentkirály, das vom Schutzpatron des Konvents als Dorf von König Stefan der Heiligen, bzw. Szentkirály (*villa Sancti Stephani Regis; villa Sancti regis; Zent Király*) genannt wurde. Die Stefaniten, die die Regeln des Heiligen Augustinus von Hippo folgten, hatten selbständige Priorate in Budafelhévíz, Karcsa und Torda, sie besaßen Ordenshäuser in Jerusalem und später

auch in Akkon. Die Konvente in Esztergom und Felhévíz waren auch als loca credibilia (Beglaubigungsstelle) tätig. Die Häuser der Stefaniten wurden Mitte des 15. Jahrhunderts in weltlichen Kapiteln umgewandelt, sie nahmen keine Spitalfunktionen mehr wahr. König Ludwig der Große (1342-1382) entzog ihnen der Stempel als Beglaubigungsstelle und sie durften dadurch keine beglaubigten Urkunden mehr ausstellen. Die späteste Urkunde, die die Stefaniten erwähnt, entstand am 13. Januar 1439. Nach der Schlacht von Mohács löste sich der Orden auf. – Ab den 20. August 1993 erlaubte Kardinal László Paskai, Erzbischof von Esztergom die Tätigkeit der Cruciferi Sancti Stephani Regis in Form einer kirchlichen Privatgesellschaft wieder. Ihre Titularkirche ist die Heilige-Stefan-Basilika. Ihr Symbol ist ein an den Spitzen zweigeteiltes apostolisches Doppelkreuz.

Jegyzetek

- ¹ Komárom megye régészeti topográfiája: Esztergom és a dorogi járás. In: *Magyarország régészeti topográfiája*. V. kötet. Szerkesztette Torma István (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. V. köt., 182. p.)
- ² Sinka Ferenc Pál: *A jánoslovagok temploma és rendháza Esztergom mellett* (Esztergom Évlapjai, 1926. 25-39. p.)
- ³ *Komárom megye régészeti topográfiája*. V. köt., 182. p.
- ⁴ Az esztergomi Primási Levéltárból: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Szerk.: Knauz Nándor. I. II. kötet (1874-1882. I. kötet, 599-601. p.; a továbbiakban: Mon. Eccl. Strig.)
- ⁵ „[...]ab altera [...] parte [...] metis possessionum ecclesie nostre, videlicet sancti Stephani, prope villam sancti Pauli, ac Sancti Stephani regis et terre. Bye le vocate [...]” (Mon. Eccl. Strig. I. köt., 599. p.)
- ⁶ Mon. Eccl. Strig. I. p. 207. p.; Szentpétery Imre: *Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (Budapest, 1930. I. kötet, 102. regeszta); Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 1-3. (3. kiad., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 281., 311. p.)
- ⁷ A veszprémi püspökség okleveleinek gyűjteményéből: *Monumenta Romana episcopatus Vespriensis*. Szerk.: Fraknói Vilmos, Lukács József. I. IV. kötet (Budapest, 1896-1907; II. köt., 16., 20., 21., 49., 50., 379. p.; IV. kötet, 320-322. p.)
- ⁸ *Komárom megye régészeti topográfiája*. V. kötet, 183. p.
- ⁹ Boroviczény Károly-György: *Cruciferi Sancti Regis Stefani. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről* (Orvostörténeti Közlemények, 1991-92, 133-140., 26. p.); Györffy György, 1987: i. m., 2-211., 213-217., 277-282. p.
- ¹⁰ Némethy Lajos: *Egyházi vizsgálat Esztergom-vármegyében 1701-ben* (Esztergom, 1896, 32. p.); Némethy Lajos: *Tudományos czéli ásatás az esztergomi határban, a szentkirályi földeken*. In: *Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Első Évkönyve* (Esztergom, 1892, 33-54., 114-118. p.)
- ¹¹ Györffy György: *István király és műve* (Gondolat, Budapest, 1977, 303., 319., 382., 563. p.)
- ¹² Györffy György, 1987: i. m., 280-283. p.
- ¹³ Mezey László: *Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban*. In: *Székesfehérvár évszázadai*. II. (Székesfehérvár, 1972, 31. p.); Györffy György: *Budapest története az Árpád-korban*. In: *Budapest története*. I. köt. (Budapest, 1973, 272., 315., 345. p.)
- ¹⁴ *Komárom megye régészeti topográfiája*. V. köt., 186. p.
- ¹⁵ Knauz Nándor: *A jánoslovagok Esztergomban* (Magyar Sion, 1867. 3. szám, 641-665. p.)
- ¹⁶ Boltizsár Ágoston: *A kereszt lovagok regestái hazánkban az Árpád-korszak alatt* (Magyar Sion, 1863. 1., 58-62. p.)
- ¹⁷ Reiszig Ede: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon*. I. (Budapest, 1925, 42. p.)
- ¹⁸ Boroviczény Károly-György: i. m., 9. p.
- ¹⁹ Mon. Eccl. Strig. I., 132-133. p.; Szentpétery Imre: *Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (Budapest, 1930, I. köt., 100. reg.)
- ²⁰ *Libri Censuum Romanae Ecclesiae* – az Apostoli Kamara hivatalos adókönyve
- ²¹ Boroviczény Károly-György: i. m., 9. p.
- ²² Boroviczény Károly-György: i. m., 22-23. p.
- ²³ www.stefanitalovagrend.communio.hu
- ²⁴ Knauz Nándor: *Az esztergomi szerzetesek története*. In: *Pauli Szt. Vince leányai Esztergomban* (Esztergom, 1865, 23., 43-44., 49-59. p.)
- ²⁵ Némethy Lajos, 1982: i. m., 114-118. p.
- ²⁶ Reiszig Ede, 1925: i. m., 42. p.
- ²⁷ Boroviczény Károly-György: i. m., 28. p.
- ²⁸ Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon* (Budapest, 1999, 260. p.)
- ²⁹ Knauz Nándor, 1865: i. m., 23., 43-44., 49-59. p.
- ³⁰ Boroviczény Károly-György: i. m., 10-13. p.
- ³¹ Falus Orsolya: *Egy Árpád-kori oklevél és háttere*. In: *XII. RODOSZ Konferenciakötet. Társadalomtudományok*. Szerk. Székely Tünde (Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatalkutatók Szövetsége

- [IROSZ] – Editura Marineasa, Kolozsvár–Temesvár, 2011, 225–227. p.)
- ³² *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. II. Szerk. Fejér Georgius (Budae, 1829, 198–199. p.); Béli Gábor: *Árpád-kori törvényeink* (JURA, 6. évf., 2000. 1–2. szám, 37. p.)
- ³³ Béli Gábor: *Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog* (Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2009, 260. p.)
- ³⁴ Béli Gábor, 2009: i. m., 260. p.
- ³⁵ Balló István: *A hiteleshelyek néhány kérdése hazánk okleveles gyakorlatában. 13–14. század* (Turul, 1994, 123. p.); Borsa Iván: *A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés* (Levélári Közlemények, 1987, 39–44. p.); Miklósi Zoltán: *Hiteleshely és iskola a középkorban* (Levélári Közlemények, 1940–41, 80–96. p.)
- ³⁶ Szentpétery Imre: i. m., I. köt., 131. p.
- ³⁷ Boroviczény Károly-György: i. m., 28–30., 32. p.
- ³⁸ Nagy Gyula: *Az árpád-házi királyok alatt alkotott törvények (1000–1301)*. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Nagy Gyula. Magyaráza-

- tokkal és utalásokkal kíséri: Dr. Márkus Dezső. In: *Magyar Törvénytár 1000–1526. Törvénycikk* (Budapest, 1899, 142–143. p.)
- ³⁹ Mon. Eccl. Strig. I. köt., 272., 307. p.
- ⁴⁰ Boroviczény Károly-György: i. m., 29. p.
- ⁴¹ Mon. Eccl. Strig. I. köt., 297. p.
- ⁴² Mon. Eccl. Strig. I. köt., 282–297. p.
- ⁴³ Mon. Eccl. Strig. I. köt., 326. p.; Knauz Nándor, 1865: i. m., 37. p.
- ⁴⁴ Boroviczény Károly-György: i. m., 30. p.
- ⁴⁵ Boroviczény Károly-György: i. m., 36. p.
- ⁴⁶ Mon. Eccl. Strig. III. köt., 317–318. p.
- ⁴⁷ Esztergomi Balassa Bálint Múzeum Adattára, Horváth István terepbejárás, leletmentési jegyzetei, 2–24. füzet. 1963–1972. 1. sz. füzet: 3. p. Lásd: *Komárom megye régészeti topográfiája: Esztergom és a dorogi járás*. In: *Magyarország régészeti topográfiája*; i. m., V. köt., 185. p.
- ⁴⁸ Boroviczény Károly-György: i. m., 37. p.
- ⁴⁹ www.stefanitalovagrend.communio.hu

Rigó Kinga Viktória

Kuppis Anna fegyelmi ügyének ürügyén

Kuppis Anna, aki 1902. július 26-án Hatvanban, Kuppis Károly postamester római katolikus leányaként született, 1922. június 17-én leérettségizett az esztergomi Benedek-rendi Katolikus Főgimnáziumban, majd 1928. szeptember 13-án beiratkozott a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karának 1928/1929. tanév I. félévére, ahol alapvetően gyógyszerészeti tantárgyakat hallgatott. Beiratkozását nem sokkal követi az az 1928. november 9-én kelt rektori átirat, amely felszólította dr. Kétly László orvostudomány-kari dékánt a Kuppis Anna II. éves gyógyszerészet-hallgatójának ellen fegyelmi eljárás lefolytatására.¹ Az ügy háttérében egy bölcsészettudományi dékáni bejelentés állt. A fegyelmi eljárás lefolytatása során, az 1928. november 14-én felvett jegyzőkönyv értelmében a megállapított tényállás a következő:

1928. október 29-én „... amint társnőivel és társaival együtt az előadáson megjelent, látták, hogy a tanteremben két zsidó nő-hallgató is megjelent s minthogy nevezettek a hallgatóság köréből elhangzó felszólítás dacára nem akartak a tanteremből eltávozni, az egész hallgatóság kivomult a tanteremből a folyosóra, úgyhogy a tanteremben csak a két zsidó hallgató maradt. [...] folyosón a tömeg azt kívánta, hogy a nevezettek távozzanak el, mert velük együtt nem vesznek részt az előadáson, és a tömegből felszólítás hangzott el a jelenlevő colleginákhoz, hogy közülik valaki menjen be a tanterembe és szólítsa fel a két zsidó-hallgatót az eltávozásra. A felszólításnak engedve, spontán elhatározásból bement a tanterembe és a két hallgatóhoz a következő szavakat intette: »Kedves Colleginák! A hallgatóság szívesen venné, ha a teremből

eltávoznátok.« Erre az illetők kijelentették, hogy eltávoznak, de csak abban az esetben, ha megnevezem magam. Erre nem voltam hajlandó és visszamentem a folyosóra. A folyosón már ott volt Winkler professzor úr is, aki azt a kérdést intézte a hallgatósághoz: na, hát lesz-e előadás? – Midőn megtudta, miről van szó, talán azért, hogy a két zsidó hallgatót az esetleges kellemetlenségektől megóvja, beküldte Jenő nevű szolgáját a tanterembe és a két zsidó hallgatót lakásán át kivezettette a tanteremből.

Arra a kérdésre, hogy meg tudná-e nevezni azokat a társait, akiknek a felszólítására követte el a szabálysértést, kijelentette, hogy se név szerint nem tudná collegáit felsorolni, sem szembesítés esetén nem tudná határozottsággal megjelölni azokat, akik a két zsidó-hallgató eltávolítását kívánták, és akiknek felszólítására, meggondolatlanul a tanterembe bement és őket az eltávozásra szólította fel.

Nem volt szándékában semmi rendezőeljárást elkövetni és csak ösztönszerűen engedelmeskedett a tömegből elhangzó kívánságnak és felszólításnak.²

Az ügyet lezáró, 1928. november 15-i keltezésű dékáni átirat Kuppis Anna részére rektori megdorgálás büntetés kiszabását javasolta, figyelemmel arra, hogy a nevezett hallgató a tettét beismerte, az eltanácsolást spontán elhatározásból, előre meg nem fontolt szándékkal tette, s „... cselekményével semmiféle zavart nem idézett elő...”, hiszen a hallgatók csak később, Winkler tanár úr (Winkler Lajos, 1863–1939) felszólítására távoztak a teremből.

A fegyelmi eljárás elrendelése és lefolytatása – mint az egyetemeket hagyományosan megillető ítélkezési jog maradványa – egészen a mai napig szerves részét képezi az autonóm egyetem működésének. Az egyetem alapvető szabályaival nem azonosulni nem tudó, vagy az egyetemi létel együtt járó szabályokat szándékosan/gondatlanságból megsértő hallgató (vagy akár oktató) felelősségre vonása és megbüntetése a kora középkortól kezdve az egyetem joga és kötelessége. Ez a felelősségre vonás egészen a 19. század derekáig konkrét büntetőjogi következmények alkalmazását is jelenthette: az egyetemről száműzetés, kicsapás, néhány hétig terjedő

időre történő elzárás, vagy akár halálbüntetés kiszabása egyaránt az egyetemi kvázi bíróságok működési körébe tartozott.

Az első világi szabályok megjelenésének idejére, a 18. század második felére az egyetemi autonómia, önkormányzatiság ismérveként – a világi joghatóság alóli mentességgel összhangban – kialakult bíraskodás joga, s az azzal szorosan összefüggő pallosjog (*ius gladii*, a vértaloms jog) alapvetően a Szentszék atyai fennhatóságának volt köszönhető, hiszen az egyház maga nem tartozott a világi joghatóság alá, tagjai felett maga ítélkezett, s hajtotta végre kiszabott büntetéseit. Az egyetemet megillető mentesség az általános joghatóság alóli mentességet egyaránt jelentette: „...sind sie vor kirchliches oder weltliches Gericht nicht zu ziehen”.³ Az egyetemi igazságszolgáltatás kapcsán a pécsi egyetem történetének kutatója, Petrovich Ede valószínűsíti, hogy a 14–15. század fordulóján történt – sajnálatos módon halálos kimenetelű – diákincidens, a hozzá tartozó orvosi szakvéleménnyel együtt az egyetemi bíraskodásnak képezte tárgyát,⁴ s közismert továbbá, hogy a pozsonyi egyetemen (kb. 1465–1490) az egyetemi bíraskodás a kancellárián zajlott.⁵ A magyar egyetemtörténetben elszenvedett több, kisebb-nagyobb kényszerszünetet követően az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem élesztette újjá az egyetemi bíraskodás hagyományát, amelynek bírósága gyakran ténylegesen alkalmazta a hallgatókkal szemben pallosjogát,⁶ bár a halálbüntetés tényleges végrehajtása – az egyetem és a város közötti hatásköri összetűzés folyamánként megszületett 1641-es uralkodói döntés eredményeképpen – már a városi tanács (Nagyszombat) hatáskörébe tartozott.⁷

Az állami irányítás megjelenését követően a Ratio Educationis kimondta, hogy az – egyébként a Helytartótanács irányítása alá helyezett – egyetem elkülönült egyetemi hatósággal bír, amelynek hatáskörébe egyaránt beletartozott a jogesetek eldöntése, a rend és az erkölcsi fegyelem fenntartása, az akadémikusok vétségeinek kivizsgálása, az egyetem saját közrendjének fenntartása és szükség esetén a büntetés kiszabása.⁸ Az egyetem akadémiai hatósága az egyetem tagjaiból – rektor, titkár, a négy kar dékánja, szeniorok, szabad és nemes művészetek prorektora – állt. egyedül a titkárát nevezte ki az uralkodó. A Ratio Educationis az akadémiai hatóság hatáskörét alapvetően a komolyabb kihágások számára tartotta fenn; az erkölcsi fegyelemmel kapcsolatos ügyekben általában a dékán volt a bíróság, csak a bonyolult, komolyabb ügyeket tárgyalta maga az egyetemi hatóság, amelynek döntéseit az egyetemi hivatalszolga, a pedellus hajtotta végre.⁹

Az egyetemi bíraskodást II. József 1784-ben megszüntetni rendelte (végül azonban csak egy nem egészen egy évtizedes szünetelés lett belőle), amikor egyszerűen eltörölte az egyetemek törvénykezési jogát, és az egyetem tagjainak deliktumai feletti ítélkezési jogot a nemesek esetében a megyei igazságszolgáltatás, nem nemesek esetében pedig a városok hatáskörébe utalta.¹⁰ Kalapos királyunk halálával. 1792-ben került sor egy újabb rendelkezés kiadására, mely a jogi karnak tartotta fenn az egyetemi bíraskodás feladatát,¹¹ majd 1816-ban rendelet erősítette meg az egyetemi bíraskodás létét.

A 19. század első felében azonban már az Eötvös József nevével fémjelzett, és a magyar egyetemről szóló első törvényünk végrehajtási rendeletének szánt Alapszabály-tervezet is megszüntetni tervezte az egyetemek illetén büntető hatalmát, s jöllehet az elzárást (a szabadságvesztés-büntetés analógiáját) ismerte, azonban már csak korlátozott esetben és mértékben rendelte volna alkalmazni.

A neoabszolutizmus idején, majd az azt követő időkben az egyetemek középkori önállósága, vagy ahogy Weszely Ödön nevezi: *hagyományos önkormányzatisága* már a múlté. A forradalmakon megedződött államhatalom nem engedhette meg magának, hogy ellenőrzésén kívül is működni engedje az egyetemeket. Sajátos keveréke alakul ki így az autonóm működésnek: az autonómia hangzatos elismerésén túlmenően annak alapvető elemei felszámolódnak; valamennyi munkaerő kinevezéséhez miniszteri vagy uralkodói engedély szükségeltetik, a tanterveket a minisztériumban hagyják jóvá, az egyetemi tanácsi jegyzőkönyveket áttekintés végett be kell küldeni a miniszter részére. Az autonóm egyetem talán csak egyetlen területen bírt még némi autonómiával: ítélhetett saját tagjainak ügyei felett.

Egységes szabályok híján, a korábban létrejött jogintézmények működtek tovább a 20. században is, azonban az egyetemi lét minden egyes elemére – így a továbbélő fegyelmi rendre is – intézményenként különálló jogszabályok vonatkoztak,¹² és egyfajta hagyománnyá vált az intézmények életének mélységébe történő beavatkozás. E korban már komoly intézményrendszerrel lehet beszélni. Míg évszázadok teltek úgy el, hogy a magyar állam az egyetlen magyar egyeteméért küzdött, addig a 20. század (illetve a 19. század második fele) már nem egy intézmény, hanem egy komplett intézményrendszer kialakulásának kora, mely rendszer legalább olyan szétaprózott volt, mint amilyen erős centralizált irányítás alatt működött.

Ekkorra már az egyetemek belső szervezete is erősen differenciálódott, különösen a 19. század elejéhez képest (jöllehet már a Ratio Educationis is egy viszonylag bonyolult belső egyetemi struktúrát írt elő, melyben az egyetem és a kormányzat közötti összekötő kapocs az egyetem elnöke lett volna, mely státus azonban hamar kiüresedett, s miután Ürményi József meghalt, gyakorlatilag meg is szűnt).

A 20. század elejének egyetemi tanácsa egyszerre volt az egyetem közös ügyeinek intézője, a kultuszminiszter felé egyfajta javaslattevő, illetve tanácsadó testület, illetőleg – a bíraskodási jog továbbéléséért – az egyetem másodfokú fegyelmi hatósága.¹³ Autonóm döntéseit jogszűrőtlenség esetén a rektor volt köteles – a határozat végrehajtásának felfüggesztésével egyidejűleg – a kultuszminiszternek jelenteni, akihez egyébiránt az egyetem teljes igazgatási személyzete tartozott, kivéve a gazdasági részleget, mivel e felett nem az egyetem rektora, hanem a kultuszminiszter diszponált. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy az egyetemi tanácsi, kari tanácsi ülések jegyzőkönyveit a minisztériumhoz „átnézés végett” fel kellett terjeszteni.¹⁴

Az így kialakult, részben a kialakult szokásokon alapuló, részben pedig írott szabályrendszeren nyugvó környe-

zetet teszi élővé és kézzelfoghatóvá Kuppis Anna majd egy évszázaddal – 84 évvel – ezelőtti, fentebb ismertetett fegyelmi ügye, melynek kapcsán – az ügy ténybeli ismertetésén túlmenően – az alábbiakra érdemes még felhívni a figyelmet.

Miután Kuppis Anna nyilvánvalóan megszegte az általános egyetemi magatartási normákat, amikor indokolatlanul és mindenféle felhatalmazás nélkül a tanteremből történő távozásra szólította fel hallgatótársait, a fent részletesen ismertetett egyetemi hagyományoknak és belső szabályoknak megfelelően fegyelmi eljárás keretében kellett számot adnia tetteiről az egyetem hatáskörrel bíró dékánja, Kétly László előtt. Az eljárás megindítását az egyetem rektora, Wolkenberg Alajos rendelte el sürgősséggel 1928. november 9-én, az egyetemi tanács 1901. március 9-i ülésén kapott felhatalmazás alapján.¹⁵ A dékáni eljárásban Kuppis Anna, dr. Kétly László dékán, illetve Dunay Jenő egyetemi tanácsos vettek részt, utóbbi a jegyzőkönyvet vezette, de a rektori megdorgálás büntetés kiszabását javasoló dokumentumot már maga a dékán írta alá.

Az egyébként fent részletesen ismertetett jogesetnek különös szint két – első pillantásra nem feltűnő – körülmény adott.

RIGÓ, KINGA VIKTÓRIA

Anhand des Disziplinarverfahrens gegen Anna Kuppis (Zusammenfassung)

Der Aufsatz analysiert anhand eines konkreten Falles – des Disziplinarverfahrens gegen Anna Kuppis, Pharmaziestudentin der Medizinischen Fakultät der Königlich Ungarischen Pázmány Péter Universität im November 1928 – das Disziplinarverfahrensrecht der Universitäten. Die Feststellung der Verantwortung und die Bestrafung von Studenten (oder sogar Dozenten), die mit den Grundregeln der Universitäten sich nicht identifizierten oder diejenigen, die gegen die mit dem Universitätsleben zusammenhängenden Regeln vorsätzlich/fahrlässig verstoßen, war seit dem Mittelalter Recht und Pflicht der Universitäten. Das Ratio Educationis regelte, dass die Universität über eine eigene Jurisdiktion verfügt, unter deren Zuständigkeit die Entscheidung von Rechtsfragen, die Aufrechterhaltung der Ordnung und der sittlichen Disziplin, die Ermittlung der Vergehen der Akademiker, die Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung der Universität und bei Bedarf das Verhängen von Strafen fiel. Joseph II. schaffte 1784 das Rechtsprechungs-

Egyrészt a levéltári iratok értelmében az érintett hallgatót végül a rektor – a dékáni javaslat ellenében – nem részesítette büntetésben, bár helyüzt jelezni szükséges, hogy a rektori döntés hiányának indoka a levéltári iratok megsemmisülése is lehet.

Másrészt figyelemreméltó, hogy bár Kuppis Anna a fegyelmi eljárásra okot adó cselekményt – a távozásra felszólítást – egyedül követte el, jelen lévő hallgatótársai mint tulajdonképpeni felbujtók („...folyosón a tömeg azt kívánta, hogy a nevezettek távozzanak el, mert velük együtt nem vesznek részt az előadáson”), felelősségre vonására, illetve felelőségük feltárására nem került sor, és a levéltári iratok értelmében sem az egyetemi tanács, sem pedig Klebelsberg Kunó kultuszminister nem vizsgálta a hallgatók felelőségét e kérdésben. A felelősségrevonás mellőzésének egyik oka nyilván a jegyzőkönyvben is rögzített tény lehetett, miszerint Kuppis Anna nem volt hajlandó megnevezni felbujtóit, ugyanakkor szomorú tény, hogy a történelmi események ismeretében, a numerus clausus törvények korában ennek nem is volt realitása. Ezt támasztja alá az is, hogy végül az előadást megtartani kívánó Winkler Lajos egyetemi tanárnak kellett az érintett hallgatókat lakásán át kimenekítenie a teremből.

recht der Universitäten, 1816 wurde jedoch die universitäre Gerichtsbarkeit durch eine Verordnung bekräftigt. Der mit dem Namen von József Eötvös gekennzeichnete Satzungsentwurf, der als Vollzugsverordnung des ersten ungarischen Universitätsgesetzes gedacht war, hatte auch vor, die Strafgewalt der Universitäten abzuschaffen. Nach 1849 entfiel die traditionelle Selbstverwaltung der Universitäten, lediglich durften sie – als Rest der Autonomie – in den Sachen der eigenen Angehörigen verfahren. Im 20. Jahrhundert wurde der staatliche Eingriff in die Tiefe des Lebens der Institutionen zu regelrechter Tradition. Die Protokolle der Sitzungen von Senat und Fakultätsrat mussten dem Ministerium „zwecks Überprüfung“ vorgelegt werden. Die so entstandene, teils auf erbrachten Gewohnheiten basierende, teils auf niedergeschriebenen Regelwerken ruhende Umgebung wird durch das fast vor einhundert Jahre abgespielte Disziplinarverfahren gegen Anna Kuppis lebendig und handgreiflich gemacht.

Jegyzetek

¹ Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, 3534/1928/1929. sz. irat.

² Levéltári jelzet: I.b.43.dob. 750/1928–29. tanév

³ Pecze, Ferenc: *Beiträge zur Geschichte der ungarischen Universitätsjurisdiction. Die Differenzierung der Universitätsverwaltung- und Gerichtsfunktion (Zeszyt Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, CCCCXI 1976, Prace Prawnicze Z. 73. 158. p.)*

⁴ Petrovich Ede: *Adatok a pécsi egyetem történetéhez* (Felsőoktatási Szemle, 1967. 9. sz., 522. p.): Pecze: i. m., 158. p.

⁵ Pecze: i. m., 159. p.

⁶ Pecze: i. m., 159. p.

⁷ Weszely Ödön: *Az egyetem eszméje és típusai*, XIII. fejezet. In: <http://mek.niif.hu/01900/01934/html/weszely15.htm>; Pecze: i. m., 159. p.

⁸ *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Ford.: dr. Friml Aladár (Kath. Középiskolai Tanáregyesület, 1913. XVI. §. 52. p.)

⁹ *Az 1777-iki Ratio Educationis*, 56. p.

¹⁰ Pecze: i. m., 159. p.

¹¹ Pecze: i. m., 160. p.

¹² Így pl. külön jogszabály szolt a Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola szervezeti szabályzatáról, az állatorvosi doktorátusról, az egyetemi orvostudományi karoknál tartandó doktori szigorlatokról stb. Szinte üdítő kivételnek tekinthetők az 1906-ban gazdasági akadémiaivá átszervezett gazdasági tanintézetek (Keszthely, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, valamint az egyébként is gazdasági akadémiaiként működő magyaróvári), amelyek szervezeti szabályzatáról egyetlen rendelet szolt.

¹³ A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye. Összegejtötte és sajtó alá rendezte: dr. Laky Dezső (Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1926, 37–38. p.)

¹⁴ A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye. 41. p.

¹⁵ Levéltári jelzet: I.b.43.dob. 750/1928-29. tanév, 3534/1928/1929. iktatószámú irat.

Bevezetés

Madách Imre gondolataival a *Jogtudományi Közlemény* egyik példányának olvasása közben találkozottam. Mondanivalója sok mindenre igaz, különösen a válságjogi szabályozásra. Úgy érzem, hogy ezzel a sokszínű és sok mindenben keresztyülment jogalkotói szükségintézkedési „rendszerrel” egyrészt részbeni megoldást találtak a felmerült problémákra. Másrészt a válságjog új kihívásokat és lehetőségeket is tartogat egy állam gazdasága és jogrendszere számára egyaránt, amelyet György Ernő így fogalmazott meg 1933-as művében: *„A válságjog nem szükségszerűen rossz, hanem számos fejlődési tendencia gyökere is lehet”*¹².

Tanulmányom a Magyarországon 1933 és 1945 közötti válságjogi szabályozást vizsgálja meg. Különös figyelmet fordít a valorizáció, valamint a clausula rebus sic stantibus elvének megjelenési formájaként értelmezhető gazdasági lehetetlenülés elemzésére, de a tanulmány részét képezik az egyéb válságmegoldások is.

A válságjogi szabályozás eszközei: valorizáció, effektivitási záradék, értékállandóság biztosítása

A válságjogi szabályozás eszközei tekintetében számos lehetőség állt és áll ma is a jogalkotók részére. Ezek közül ebben a részben hármat mutatok be, ezekből is részletesebben a valorizációt tekintem át.

A válság megoldására kínálkozó egyik lehetőség az *értékállandóság biztosítása*. Ez nem más, mint egy olyan kikötés, amely a pénztartozást állandó értékűnek feltételezett jószágban, általában aranyban, bűzában fejezi ki. Célja a hitelező védelme a pénz elértéktelenedésének veszélye ellen. A vizsgált korszakban gyakran alkalmazták, csakúgy, mint az *effektivitási záradékot*. Utóbbi esetében az adós teljesítéskor ténylegesen abban a pénznemben fizet, amelyet a felek a szerződésükben előzőleg kijelöltek.

Mint említettem, a *valorizáció*, vagy más néven ártértékelés tanulmányom igazi tárgya a gazdasági lehetetlenülés mellett. A valorizációt először a koronára, majd a pengőre, később pedig – az általam már nem tárgyalt korszakban – a forintba vonatkozóan alkalmazták hazánkban, de megjegyzendő, hogy először meglehetősen vonakodva.

Talabos Dávidné Lukács Nikolett

Gondolatok a válságjogi szabályozásról az 1933 és 1945 közötti Magyarországon¹

„Minden dolognak oly sok színe van, hogy aki mindazt végigésszeleli, kevesebbet tud, mint első pillanatra s határozatra jutni rá nem ér”...

(Madách Imre)

A valorizációt a háború idején megjelenő infláció hívta életre. Az inflációnak egyaránt vannak lappangó és rohamos periódusai, *Vági József* szerint ezek közül az előbbi az I. világháború kitörésétől 1919 augusztusáig tartott, az utóbbi 1931. július 14-ével kezdődött, és 1944 végével zárult le.³ A valorizáció a bírói gyakorlatban fejlődött ki, hiszen a törvényi szabályozás 1928-ig váratott magára, azonban az 1945 utáni „második valorizációs periódusra” ez már nem volt igaz, hiszen ennek már rögtön az elején „megszületett” két aranypengő-rendelet. Sokáig vita volt ugyanis abban a jogtudósok között, hogy szükséges-e egyáltalán jogi szabályozás az ártértékelés kérdésében. Az írott jog „hívci” azzal indokolták szemléletüket, hogy a precedensek rendkívül nagy „feszítőerőt” jelenthetnének a jogrendszer számára.⁴

A szokásjoggal szimpatizálók a már György Ernő által is megfogalmazott kételyt juttatták kifejezésre, mely szerint a jogi szabályozás csak újabb szabályok megalkotását fogja eredményezni.

A viták eredményeképpen végül 1928-ban életbe lépett az ártértékelésre vonatkozó törvénycikk. A válság problémáira vonatkozó ilyen megoldás természetesen nem volt új keletű, hiszen korábban már Németországban és Lengyelországban is megalkottak és bevezettek ilyen jogszabályt, az első tulajdonképpeni válságjogi szabályozást pedig *Nagy Frigyes* vezette be. 1762-ben elrendelte, hogy az adós mondja fel a jó pénzben felvett tartozását, és azt vagy a régi jó pénzben, vagy a rosszabb új pénzben fizesse vissza.⁵

A koronaérték-csökkenésre vonatkozó szabályozás

Az 1928:12. törvénycikk a korona értékcsökkenésből eredő hátrányait igyekezett kiküszöbölni. A törvény szerint a jóhiszeműség és a méltányosság elve értelmében az ártértékelt összeg meghatározásánál figyelembe kell venni „mind a két félnek, főképpen az adósnek vagyoni helyzetét; azt a gazdasági célt, amelyre a pénztartozás keletkezésekor szolgált; hogy a felek előre látták vagy rendes gondossággal előre láthatták-e a pénz értékében bekövetkezett változást és ezt a pénztartozás összegének meghatározásakor számításba vették-e; hogy az adós foglalkozásánál, vagyonának természeténél, életviszonyainál és egyéb személyes körülményeinél fogva tartozásának összegét felhasználta-e vagy felhasználhatta-e úgy, hogy magát a pénz értékcsökkenése ellen megvédte; hogy a pénz értékcsökkenése mennyiben következett be olyan időben, amikor a hitelezőt követelésének érvényesítésében indokolatlan késedelem terhelte; hogy az adós az ügylet alapján gazdagodott-e és a gazdagodás értéke az ő birtokában még megvan-e vagy attól időközben hibáján kívül elesett, hogy ellenszolgáltatás esetében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak szem előtt tartott aránya lényeges változást ne szenvedjen. A pénz értékcsökkenéséből eredő hátrányt a felek között lehetőleg úgy kell megosztani, hogy egyik fél vagyoni romlását se okozza”. A családi és öröklési jogi eseteknél a méltányosság elvének teljes mértékben érvényesülnie kellett.

A törvény 1928. április 1-jén lépett életbe, a koronaértékre vonatkozó rendelkezései elvesztették ugyan aktualitásukat, de a külföldi államok valutáinak az aranyalapról való letérési eseteiben alkalmazást nyertek.⁶ Az 1930-as években főként ezeknek a devizajogszabályoknak a száma rendkívüli módon megsokasodott, hiszen a felek gyakran USA-dollárban, márkában vagy fontban állapították meg a tartozások összegét. A bírói gyakorlat nemcsak megelőzte a törvényi szabályozást, hanem jelentősen ki is egészítette azt.

Devizajog 1933–1945 között

Állandó gyakorlattá vált a dollár esetében, hogy az aranyzáradékot megszüntették, s értékét átszámítási kulcs alapján 57 176 pengőben állapították meg.⁷ Abban az esetben, ha nem aranydollárban, hanem egyszerűen dollárban volt kikötve a teljesítés, a dollárt tekintették szilárd, megbízható értékmérőnek. Az értékállandóság mint legfőbb biztosítandó cél szerepelt, ezért hiába csökkent a dollár értéke, az adósnak „aranydollár-paritáson” (az egyes érmék aranytartalmának megfelelően) kellett teljesítenie a kötelmet. A dollárbetétek esetében a Kúria még ennél is tovább ment és kijelentette, hogy abban az esetben, ha nem történt meg az értékállandóság kikötése a felek részéről, a méltányosságnak és a jóhiszeműségnek érvényesülnie kell. Ezekre a betétekre nem volt alkalmazható a kereske-

delmi törvényről szóló 1875:37. törvénycikk 326. §-a, mivel a dollár értéke nem a gazdasági élet rendes alakulása miatt, hanem az USA gazdasági intézkedései folytán alakult az akkori értékére, ezért az elhelyezés időpontjában fennállt árfolyama szerint kellett teljesíteni.

Az 1930-as években az aranyban való fizetést fel függesztették a gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló 1931:26. törvénycikk 2. § rendelkezéseire tekintettel, amely kimondja, hogy: „A minisztérium mindaddig, amíg azt a gazdasági és hitelélet rendjének megóvása szükségessé teszi, e célok érdekében rendelettel magánjogi és eljárási, úgyszintén a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb rendelkezéseket is tehet.” Ennek értelmében azokat a pénztartozásokat, amelyeket aranyban vagy aranymértekben kellett volna kifizetni, pengőben kellett teljesíteni.⁸ Ezt a szabályt folyamatosan meghosszabbították a különböző módosító rendeleteknek köszönhetően. A hitelező dönthetett természetesen a halasztás mellett is, erre 30 nap állt rendelkezésre, ha azonban a teljesítés mellett döntött, halasztást utóbb már nem kérhetett.

A *clausula rebus sic stantibus* és a gazdasági lehetetlenülésre vonatkozó jogi szabályozás és a bírói joggyakorlat sajátosságai

A gazdasági lehetetlenülés új és szokatlan intézményként jelent meg a 19. század végi magyar magánjogban, teljes mértékben az Optk. (Osztrák Polgári Törvénykönyv) szabályozását követve. A valorizáció elől elcinte elzárkózó bírói gyakorlat a gazdasági lehetetlenülést az 1930-as évekre már nemcsak a pénzben, hanem a természetben meghatározott szolgáltatások esetében is alkalmazta. Kelemen László megállapítása szerint itt a kötelelem esetében „nem a felek akarata, hanem az azt eltorzító, meghamisító válságjelenségek jogilag indokolatlan beavatkozása ellen irányul” a gazdasági lehetetlenülés alkalmazása.⁹ Ez az idézet jól érzékelteti azt a bizalmatlanságot, amelyet a valorizációval szemben tanúsított a korabeli jogtudomány. Az ódzkodás természetesen idővel enyhült, a gazdasági lehetetlenülés azonban még mindig a bírói gyakorlat által szívesen választott jogintézmény volt a szerződési hiba kiküszöbölésére. Törvény hiányában a joggyakorlat alakította ki a gazdasági lehetetlenülés szabályait. Már Grosschmid Bénilnél is találkozunk vele, az ő megfogalmazásában alkalmazása a kötelelem „mélyebb, valódi értelmét fölébe keríti a felszínes, látszólagos tartalomnak”. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a gazdasági lehetetlenülés alkalmazásának szigorú szabályai voltak. A *clausula rebus sic stantibus* elvének hallgatóságos belemagyarázása a kötelemben csak akkor volt lehetséges, ha a szerződés megkötése után olyan körülmények álltak be, melyek miatt a szerződés teljesítése olyan mértékben lenne terhes az adósra nézve, hogy az összeegyeztethetetlen lenne a polgári jog elvével. Ezek általában a szerző-

dés teljesítésére való képtelenséget előidéző okok, vagy a súlyos vagyoni romlással járó okok lehetnek.

A *clausula rebus sic stantibus* először főként a munkaszerződések körében alkalmazták, amiről Ágoston Péter visszaemlékezéseiben olvashatunk.¹⁰ Ágoston szemlélete alapján a *clausula rebus sic stantibus* elvét minden esetre ki kellene terjeszteni, mivel nem olyan általános elv, hogy a törvényben meg nem állapított esetekben is érvényesülhetne. Kolosváry Bálint egy Ágostonéhoz hasonló véleményt fogalmazott meg a kölcsön körében megjelenő clausuláról.¹¹ A kora 20. században a *clausula rebus sic stantibus* a szolgálati és munkásszerződéseknel alkalmazták.¹² Raffay Ferenc könyvében megjegyzi, hogy az Optk. 936. §-a alapján kétségtelenül alkalmazni kell a *clausula rebus sic stantibus*, amelynél fogva az előszerződés kötelező ereje megszűnik, ha a körülmények időközben annyira megváltoztak, hogy a főszerződés célja meghiúsult, vagy a másik félbe, különösen annak hitelképességébe vetett bizalom megszűnt.¹³

Grosschmid Béni egészen új szemléletet képviselt a kérdésben; számára a gazdasági lehetetlenülés nem újfajta, a tényleges és jogi lehetetlenülés melletti újabb lehetetlenülési oknak minősült, hanem pusztán egy feltétel meghiúsulásának esete volt számára, ahogyan azt Besnyő Bernát a Glosszában megfogalmazta.¹⁴

A Kúria először a pénzszolgáltatásokra, majd a természetbeni teljesítést kikötött kötelekre is alkalmazni kezdte a gyakorlatban a gazdasági lehetetlenülést. Az 1920-as évekre egyre tágabban kezdték értelmezni az elvet, ahogyan az Szladits Károly megállapításaiból is kitűnik.¹⁵ A gazdasági lehetetlenüléssel a bíróság vagy módosította a kötelemet, vagy megszüntette azt, igaz, egyes szerződéseknel eltérések mutatkoztak.¹⁶ Alkalmazása azonban, mint fentebb utaltam rá, korántsem volt egyszerű. A gazdasági lehetetlenülést nem lehetett például alkalmazni azokra az esetekre, mikor az adós szándékosan halogatta a szolgáltatás teljesítését, pedig az még aránytalan terhek nélkül kivitelezhető lett volna számára.

Egyoldalú kötelekre ugyanúgy nem volt alkalmazható, mint már teljesített vagy jórészt teljesített ügyletekre. Csak akkor volt helye az alkalmazásának, ha az aránytalanság más módon nem volt kiegyenlíthető.¹⁷ Nem hivatkozhatott gazdasági lehetetlenülésre az sem, aki jól tudta, hogy a szerződésben teljesíteni vállalt fennnyiséget fuvározni nem lehet, mivel az olyan helyen található, hogy

elszállítása lehetetlen.¹⁸ A teljesítés körében megjegyzendő, hogy idő előtti, azaz még le nem járt kereset hatálytalanítása nem volt lehetséges.¹⁹

A gazdasági lehetetlenülés használati körének pontosítását az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat (Mtj.) jelenthette volna, azonban ennek hatályba lépése nem valósult meg. A javaslatot egyébként is számos kritika érte, mivel szövegezésében mindössze a szerződésekből eredő köteleket említi meg.²⁰ Az elv kodifikációja 1945 után sem valósult meg, erre 1959-ig, a Polgári Törvénykönyv elkészítéséig kellett várni, melynek 241. §-a tartalmazza bírói szerződésmódosítás néven. Az új Polgári Törvénykönyvben ennek a gondolatnak a továbbvitele figyelhető meg. Mindezek a jogintézmény további létjogosultságát bizonyítják.

Összegzés

Tanulmányom az 1933 és 1945 közötti időszak válságjogi szabályozásával foglalkozik Magyarországon. A sokszínű és sok mindenre keresztülment jogi megoldások rövid áttekintése után a valorizációt, a devizasabályozást, majd a gazdasági lehetetlenülést vizsgálja. A gazdasági lehetetlenülés esetében felhívom a figyelmet a törvényi szabályozás hiányára, valamint a bírói jog „vívódásaira” is. A jog legváltozatosabb területeiről a bérlettől a vállalkozási szerződésekig megtalálhatók a Magyar Döntvénytárban azok a jogesetek, amelyek bizonyítják, hogy a *clausula rebus sic stantibus* igenis fontos szerepet töltött be hazánk magánjogában. A vizsgált esetekből kitűnik, hogy a háborúnak csak abban az esetben volt megszüntető hatálya a felek jogviszonyára, amelyek őket a szerződés teljesítésére képtelenné tették, vagy súlyos vagyoni romlásukkal járt volna az számukra.²¹ Megállapítható, hogy a válság-szabályozás napjainkban különösen aktuális téma, mely a 20. század közepén is számos kérdést vetett fel a hazai joggyakorlók és jogalkalmazók számára. Madách idézett gondolatai a problémakör változatosságát emelték ki, azonban arra hívja fel a figyelmünket, hogy a nehézségek – legyen az éppen egy gazdasági válság – az élethez és természetesen ezáltal a joghoz szorosan hozzátartoznak: „A cél voltaképp mi is? A cél, megszűnt a dicső csatának, A cél halál, az élet küzdelem, S az ember célja e küzdelem maga”.²²

TALABOS DÁVIDNÉ LUKÁCS, NIKOLETT

Gedanken über die Regelung des Krisenrechts in Ungarn zwischen 1933 und 1945

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz befasst sich mit der Regelung des Krisenrechts in Ungarn in der Zeitspanne zwischen 1933 und 1945. Nach einem kurzen Überblick der vielfältigen und viel erlebten juristischen Lösungen untersucht er die Valorisierung, die Devisenregelung, und danach die Frage des Wegfalls der Geschäftsgrundlage. Bei dem Wegfall der Geschäftsgrundlage macht er auf das Fehlen der gesetzli-

chen Regelung, sowie auf das „Ringen“ des Richterrechts aufmerksam. In der Ungarischen Decisionssammlung (Magyar Döntvénytár) befinden sich Fälle zu den verschiedensten Gebieten des Rechts von der Miete bis zum Werkvertrag, die beweisen, dass das *clausula rebus sic stantibus* doch eine sehr wichtige Rolle in der ungarischen Privatrecht inne hatte. Aus den untersuchten Fällen geht hervor,

dass der Krieg hatte nur dann eine aufhebende Wirkung auf das Rechtsverhältnis der Parteien, wenn sie dadurch zur Vertragserfüllung nicht mehr in der Lage waren oder eine eventuelle Erfüllung mit schwerem finanziellem Schaden verbunden war. Es kann festgestellt werden, dass

das Krisenrecht heute ein besonders aktuelles Thema ist, was in der Mitte des 20. Jahrhunderts auch schon viele Fragen für die Rechtspraxis und für die Rechtsanwendung aufgeworfen hat.

Jegyzetek

- ¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.
- ² György Ernő: *A válságjog kialakulása* (Budapest, Gergely R. Könyvkereskedése, Polgári jogi füzetek, 18. 1933, 3. p.; a továbbiakban: György)
- ³ Vági József: *Pengővalorizáció* (Jogtudományi Közlöny, 1946. január 31., 27–29. p.)
- ⁴ Bacsó Ferenc: *Írott jog vagy bírói gyakorlat?* (Jogtudományi Közlöny, 1946. 19. szám, 257–259. p.)
- ⁵ Gallia Béla: *Valorizáció* (Jogtudományi Közlöny, 1946. 19. szám, 259–261. p.)
- ⁶ Stiasny József: *A mindennapi élet jogi problémái. A magyar polgári magánjog gyakorlati kézikönyve* (Budapest, Székely Nyomda- és Könyvkiadó Vállalat, 1939; eredeti kiadás: Budapest, Uránia, 1904. 258. p.)
- ⁷ Az aranyban teljesítendő fizetésekről szóló 410/1932. M. E. sz. rendelet alapján
- ⁸ Az átszámítási érték alapján 0,26315789 gramm arany 1 aranypengőnek felel meg a 410/1932. M. E. rendelet 1. §-ban meghatározottak szerint.
- ⁹ Kelemen László: *A bírói szerződési jog* (Magyar Jogi Szemle, 22. évfolyam, 1941. 7., 123. p.)
- ¹⁰ Ágoston Péter az 1899. XLII. tc.-et említő cikkében, amely a vízi munkálatoknál, az út- és vasútépítéseknel alkalmazott napszámokról és munkásokról rendelkezett: „[...] ha a munkáltatási viszonyok lényegesen megváltoztak és a munkások panaszára az elsőfokú hatóság mely ez ügyben végérvényesen határoz – azt találja, hogy a szerződésben meghatározott egységárak mellett a munka nem teljesíthető: új egyezkedésnek van helye... Ha a felek megállapodni nem tudnak: a szerződéstől mind a két fél visszaléphet, a munkások azonban a munkaadónak az általa adott szállítási költséget, előleget eltávozásuk előtt megtéríteni, vagy a szerződésben meghatározott egységár szerint ledolgozni kötelesek.” Lásd Ágoston Péter: *Clausula rebus sic stantibus* (Jogállam, 1907. 3. sz., 176–187. p.)
- ¹¹ Kolosváry Bálint: *A Magyar Magánjog Tankönyve*. II. kötet (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1911, 190. p.)
- ¹² Raffay Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve*. 2. kötet: *Dologi jog, kötelmi jog és öröklési jog* (Budapest, Benkő Gyula Császári és Királyi Udvari Könyvkereskedése, 1909. 360. p.; a továbbiakban: Raffay)
- ¹³ Raffay: i. m., 241. p.
- ¹⁴ Besnyő Bernát: *Gazdasági lehetetlenülés = Glossza Grosschmid Béni Fejezetek Kötelmi jogunk Köréből című művéhez* (II. kötet, 1. rész, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1933, 189–192. p.) Besnyő indoklása a következő: „Az adós a kétoldali kötelemben csak a másik fél szolgáltatása ellenében, csak akkor tartozik teljesíteni, ha a másik is teljesít. Ha az nem teljesít, akkor ő sem tartozik. A természetbeli, az értékálló szolgáltatás adósát a bírói joggyakorlat öntudatlanul egyszerűen azért mentette fel a teljesítés alól, mert a másik fél viszontszolgáltatását (az elértéktelenedett pénz, illetve egyéb szolgáltatást) nem fogadta el kellő teljesítésnek. Nem a szolgáltatás alól felmentett adósnak a szolgáltatását vette tehát gazdaságilag lehetetlenültné, hanem az elértéktelenedett pénz-visit-szolgáltatást.”
- ¹⁵ Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlata*. Második rész (Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1933, 104. p.)
- ¹⁶ A bírllet esetében például nem elállásról, hanem felmondásról beszélhetünk.
- ¹⁷ *Jogi Hírlap Döntvénytára, Magánjog*. Szerkesztette: Boda Gyula. I. kötet (Budapest, Centrum Kiadóvállalat R.-T. nyomása, 1930, 36. p.; a továbbiakban: *Jogi Hírlap Döntvénytára*)
- ¹⁸ *Jogi Hírlap Döntvénytára*, II. kötet, 47. p.
- ¹⁹ *Jogi Hírlap Döntvénytára*, II. kötet, 48. p.
- ²⁰ Az Mtj. 1150. §-a szerint: „Ha kétoldali szerződés esetében a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vehettek számot, s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szem előtt tartott gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés megghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (gazdasági lehetetlenülés): a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatja vagy az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatja fel.”
- ²¹ *Magyar Döntvénytár*, P:IX: 2688/1916 sorszámu eset.
- ²² Madách Imre: *Az ember tragédiája*. XIII. szín (Budapest, Magyar Könyvklub, 2001, 142. p.)

1. Tiszti ügyészek választása

Avármegyei, kiváltságos kerületi, városi törvényhatóságok tiszti ügyészeinek megjelenésére a 16–18. századtól találhatók adatok. A legszélesebb körű működést a vármegyei tiszti ügyészek végezték.

Történelmünk folyamán három-, majd négyévenként tartottak vármegyei tisztújító közgyűlést, amelyen a főispán elnökölt. A fennmaradt jegyzőkönyvminta szerint két alispánt, egy jegyzőt, két aljegyzőt, egy tiszti főügyészt, két alügyészt választottak, nem szólva most itt az egyéb, de kisebb rangú tisztségviselőkről.

Az ügyész megválasztásának személyi feltételei: 24 éves életkor betöltése, ügyvédi vizsga letétele, másoktól való függetlenség, amely alatt azt értették, hogy a jelölt másnak nem tartozott szolgálattal, lekötelezettséggel.

A tiszti ügyész uradalmi ügyészséget nem vállalhatott, de hivatala mellett magánpraxist folytathatott, ügyvédként járhatott el olyan ügyekben, amelyekben, mint ügyésznek nem volt szerepe. Egyes vármegyek azonban ezt statútumaikban megtiltották.

A tiszti ügyészek, mint a vármegye tisztségviselői, tagjai voltak a megyei, a városi, a kerületi törvényszékeknek. Vizsgálatot és vádképviselői teendőket végeztek, sőt a másik ügyésszel szemben hivatalból kirendelt védői lehettek a vádlottnak. Egyaránt eljárak büntető és magánjogi ügyekben.

2. A tiszti ügyész büntetőjogi eljárásának szakaszai

A szolgabírák által nemesek ellen lefolytatott nyomozás iratait a vármegyei közgyűlés kapta meg vádemelés kérdésében való döntéshozatalra. A vármegyei közgyűlés a nyomozati iratokat véleményezésre átadta a tiszti ügyészi hivatalnak. A főügyész, az alügyész vagy a tiszteletbeli ügyész írásbeli állásfoglalást készített arról, hogy:

- a gyanúsítottat ne fogják perbe, mert bűncselekményt követett el, illetve azt nem lehetett rábizonyítani, vagy azért felelősségre vonni;
- a nyomozást folytassák tovább az elegendő bizonyítékok beszerzése érdekében;
- ha a gyanú megáll, a közgyűlés engedélyezze vádlóval benyújtását a bírósághoz.

A közgyűlést nem kötötte az ügyészi javaslat. Szabadon döntött, pl. vádjavaslat ellenére irattárba helyezhette az iratokat. Az ügyész nem volt a vád ura.

Ha a közgyűlés a gyanút alaposnak találta, az ügyész az iratokat visszakapta vádemelésre.

Enyhébb bűncselekmények esetében fenyítő eljárásra, közismertebb nevén sommásperre, súlyosabb esetekben írásbeli perre került sor.

Szendrei Géza

Tiszti ügyészi feladatok

3. Ügyész a vallási, erkölcsi, családi bűncselekmények üldözésében

A szigorú vallási tanoknak megfelelően a tiszti ügyész hatáskörébe tartozott a nemis erkölcs, a házasság, a család védelme.

A vallási és a világi törvényeket megszegő személyeket, pl. házasságtörőket, kerítőket, örömlányokat, vérferítőket halállal, börtönnel, kalodába zárással, megveréssel, kiközösítéssel büntették, a bíróság belátása szerint.

1725. március 4-én a Pest-Pilis-Solt vármegyei törvényszék tárgyalta tiszti ügyészi folyamodványra Ürményi György paráznság miatti ügyét.

A latinul írott jegyzőkönyv a tanúk vallomását magyarul tartalmazza úgy, ahogyan elmondták. Ezért nyelvművelőknek is tekinthetők a közel 300 éves sorok. Visszaadják az emberek akkori gondolatainak szóbeli kifejezését.

A kihallgatási jegyzőkönyv kérdőpontjai:

„Tudja é, látta é, hallotta e a tanú, hogy Ürményi György Sidai Huszárnéval paráználkodott volna és mások is Ürményi Györgyön kívül?”

A terjedelmes jegyzőkönyvet röviden ismertetem:

Takács, alias Volenterné vallotta, hogy semmi cselekedetről nem tud, nem látott semmit Huszárné és Ürményi György között.

Amikor Huszárnét a bíró házában kalodába tették Ürményi János miatt, akkor Huszárné apja, Fekete Máthé és Ürményi György között szóváltás keletkezett.

Fekete Máté: „Micsoda kúrvaságot tesz az én lányom felül.” Erre azt felelte Ürményi György: „te kopasz kutya, jobb volna hallgatnál, s miért fogod pártját, hiszen magának is volt közöm véle... legény koromban, de az már csak múlt, csak az öcsémet reá ne vette volna”.

Pintér Mihály tanú Ürményitől hallotta: Huszárnékné panaszkodott neki, hogy soha az ura derekasán nem követi úgy véle, amint köllennék, megölelvén Ürményi Györgyöt, arra kérte, hogy cselekedjék véle, mert ha nem, akkor világgá megyen. Ezért Ürményi György százszor is elkövette véle, ha többször nem.

Pesty Márton tanú hallotta másoktól, hogy Huszárnékné panaszkodott Ürményi Györgynek: „te kedvem szerint cselekszel, az uram pedig csak mocskol”

A szexuális életéről szemérmesen, de közérthetően beszélték¹

Az isteni és a világi törvények nem feltétlenül szabták meg az ügyész indítványozási jogát, ha védőként járt el a bíróságon. A házasság szentségét olykor a tiszti ügyész védő férfibérlése felülbírálta.

„1834.=¹ Esztendei Június hónap 25.=¹ napján T. N. Pest vármegyének Sz:k: Pest városában tartatott Fenyítő Törvény Székén

Felvétel
Büntető pere

Nemes Madarass' Mórítznak, mint a' fent Tisztelt vármegye Tiszti Ügyészének és Felperesnek
Itt a' Megye Fogházában raboskodó, a' több Feleség tartásával vádoltatott Kovács Ferencz

Alperes ellen,
mely alkalommal

a' fent meg nevezett ügyész jussaihoz és szabadságaihoz ragaszkodva vád levélképpen elől adja: miképpen az Alperes, jól lehet Feleségét, Sztikei Juditot, kit ennek előtte hat Esztendővel hit mellett magának le kötött, életbe tenni tudta, minek utána abbéli tudomását kész akarva és mesterségesen eltitkolva, Kis Kun Sz. Miklóson Mészáros Évával az Isteni és Polgári Törvények ellenére, és első Feleségének le kötött hite meg szegésével másodsor

össze kelni és a' képpen magát +több feleség tartás vétkeiben bele keverni nem irtózkodott, a' mint az alperesnek a' béli gonosz tette ide A.B. alá csatlott ok levelekből kivilágosodik. –

Minthogy pedig a több feleség tartók az 1625. Eszki 6. Törv:czikk: szerint és az 1723.=¹ Esztendei 11 T.cikk szerint bűneik nagyságához megfenyíteni rendeltetnének. Annálfogva kéri az alperest ébéli elkövetett vétkeiben mások hasznos példájára meg fenyíteni.

Az alperesért. Tiszti Ügyész Ns Egress' Sámuel megjelen-vén védelmét a' következő módon adja elő – jelesen”

Az itt foglalt alperesnek vétké abból áll – hogy elébb Sztikei Juditot 828-ik esztendőben, – azután pedig hat esztendő múlva a' most is élő Sztikei Juditot elhagyván Mészáros Évát vette feleségül Kun Sz. Miklósról – a szóba vett két feleség tartást maga, önként, minden tétovázás nélkül megismerve az alperes, – ez által valóban nem megromlott erkölcsöt árult el – igaz ugyan, hogy honi törvényeink szorosan tilalmazzák a' két feleség tartást, – de vallyon nem a természet által vagy a' mindenki beoltva a' boldogul és megelégedve élhetés vágya, – már pedig mi lehet nyugtalanítóbb annál, – ha két egymást gyűlölő házas pároknak a' vallás és törvények oldhatatlan kötelékében, – kénytelen köteleességből kell lefutni a' kiszabott élet pályát: – micsuda tehát, hogy az alperes, é ki a' vallás és köztársaság törvény szabályait legfellebb is hallomás után ösmerte, – a' természet erősebb – hathatós ösztönének ellent nem állhatván, – elfajult és rossz életű feleségét elhagyta, a' mit akkor bizonyosan nem egyéb célból cselekedett, hanem hogy valamely távolabb vidéken, rossz hitvese által megzavart testi és lelki nyugalomát visszaszerezhesse, – célzt érvén és elfajult felesége által okozott baját felejtven, természeti rend követke-zés, hogy nyugalmanak édes érzésében nagy hijjával volt egy vele egyformán érző jó feleségnek, annyival inkább, mivel mint

pásztor ember ki a magáé után nem láthat, nem is nélkülözheti a segítséget, – megismerkedvén tehát Mészáros Évával és bővebb ismeretség után látván azt, hogy vele boldogabb ház-as életre számolhat, nem akarván egyszersmind törvénytelen és botrányoztató életet folytatni, vallyon annyira bűnös é azért ezen szegény alperes, hogy Mészáros Évát hit által kívánta törvényesen magáévá tenni, és úgy mindön a kisebb vétkeket kerülte, nagyobbban tilalmazott, bűnbe esett: – mindezeket magából a természetből merített okokat és azon bűnbánatot jelelő egyenességet, mellyel az alperes vétkeket tüstént megismerte egybe-vetvén, – vallyon nem érdemli é meg méltán é természet fija a Tettes Törvényszék atyáskodó kegyességét. – annál fogva kéri az alperest védő

Tiszti Ügyész ezen szerencsétlent ki már vétke tetteinek tu-data és ami legkínosabb lelkiismeretének mardosása kelletnél bővebben büntetett eddig szenvedett fogsága beszámításával szabadon bocsátani.²

1789. április 26-án Pest-Pilis-Solt vármegye vicefiscalisa Blassy Balázs által elkövetett apagyalázásról készített latin nyelvű jegyzőkönyvet, amely magyarul tartalmazza Blassy kijelentését.

Blasy Balázs vallomását idézem.

„Nekem nem vagy Atyám, az ördögök szagassák szét az olyan apát, pokolba basza a lelkit olyan apának, az Isten a testit se vétesse bé a Földel, bár a Hited pokolba vagy már régen.”...³

Aláírás: Újfalussy Vicefiscalis

Szülő elleni folyamatos testi sértés miatt 1861-ben – hó-nap és nap megjelölése nélküli – vádemelést tartalmaz az alábbi peres irat:

„Pest Pilis és Solt T.e. vármegyék Szabad Királyi Pest városá-ban tartott

Fenyítő Törvényszéke előtt

Felvétel

Főbenjáró pere

Guba Jánosnak, mint a' fent tisztelt Vármegye Tiszti Ügyé-szének

s Felperesnek –

lf.: Földi István, mint édes apját tettelegesen bántalmazó, s szabad lábon lévő alperes ellen:

mely alkalommal –

Felperes tiszti ügyész: lf. Földi István ellen – ennek apja ör: Földi István által benyújtott s% alá mellékelt folyamódványa következtében – vádlelveként előterjeszti: miszerint vádlott a 2% alatti tanúk vallomásai szerint, nevezetesen Gyenes András szemtanú vallomásaként folyó évi Mártzius hó 8.=¹án édesapját ör: Földi Istvánt megfogván, az lakóházuk előtt álló fa tuskóhoz le vágta, mely alkalommal testén sérülést is kapott; más alka-lommal Rab András tanú vallomása szerint, a vádlott mintegy három évvel édesapját megtámadván taszigálta s fel lökte és a' további bántalmazásoktól tanú mentette meg; úgy szinte Szabó János szemtanú vallomásából kitűnik, miszerint vádlott múlt év végével édes apját a' házból kirántotta, s nagy isteni káromlá-sok közt többször meglökdösvén, a' kezében lévő mosófával a' kezére ütött; továbbá Mázor István szemtanú vallomása sze-rint, vádlott káromlások közt édesapját meglökte és taszigálta és

körül belől folyó évi Mártius hó elején azon bántalmazásokat ismételte; – végre Boskovitz Jakab izraelita szemtanú vallomásként folyó évi Mártius hó 8.-án vádlott egy vederrel édesapját hátba ütötte; mely ütés következtében a – 74 éves öreg, a földre rogyott, s midőn fel kelt, apját ismét mellen lökte s a falhoz taszította.

Vádlott által több ízben elkövetett ezen a lelket is megháborító tények, a fentebbi bizonylatokon kívül, a 3% alá hajlított, s vádlott által 1858.-ik Ápril hóban kiállított önkéntes nyilatkozatával, illetőleg ünnepélyes fogadásával, melynél fogva Gyömrő község Elöljárósága által a mindannyiszor előforduló esetnél reá mérendő pálcza ütésnek magát alá vetette azon esetre, ha vádlott magát leinná, vagy az édes apját keseritené, a vagy éppen bántalmazná; továbbá a 4% alatti községi bizonyítványával, s az 5% alatti fő Szolgabírói jelentéssel, – végre a 6% alatti beösmérő Ön vallásával kétségtelenül beigazoltattak.

Az előadottakból tehát ilj. Földi István ellen megdönthetetlenül bebizonyult, miszerint Ő, a 74 éves kort meghaladott termézetes és törvényes apját több alkalommal tettelesen bántalmazta.

Miután pedig a hazai törvények, s különösen az 1723: 11 t.cz: 8.-ik §-a szerint, a szülőknek tettelesen bántalmazásaira kimérendő megfenyítés, a bíróság bölcs belátására bízott, annál

fogva annak tekintetbe vételével, miszerint vádlott a 74 éves édes apját a helyett, hogy neki öreg napjaiban gyámolója lett volna, félre tévén a Szülék iránt tartozó – fiúi tiszteletet és kegyeletet, többször és pedig súlyosan is bántalmazta;

Tekintve továbbá azt, miként hasonló és lopási bűntényért valódi mételtye a jó érzetű lakosságnak, mint gonoszságban megrögzött egyént példásan megbüntetni, s az általa immár okozott – s még okozandó költségekben elmarasztalni méltóztatásuk – Fenn tartván a fentart⁴

4. Ügyész a vagyoni bűncselekmények felderítésében

A pusztákon, legelőkön szabadon tartott lovak voltak a legértékesebb „ingóságok”, amelyekkel gyorsan tovább lehetett szökni.

Félegyházán 1802. február 13-án Bartsily József vice-fiscalis a lopásban visszacső Varga Ferenc kihallgatásától készített jegyzőkönyvet. A kétrét hajtott lap bal oldalán az ügyész kérdései, jobb oldalán a kihallgatott válaszai (kivonatos közlés):

„1= Mi a neved?	Varga Ferenc a nevem Református, mintegy 50. Esztendő, feleséges, de a feleségemmel nem élek, Szabad Szállási lakos és földes gazda volnék, de már csekély földemet is mind zálogba adtam.
2= Mi okból fogattál meg, hiszen csak a múlt Szerdán ez előtt t.i. két héttel szabadultál meg hosszas rabságod után	Múlt ősszel lévén Esztendeje, hogy Félegyházi lakos Szombati József hozám Szabad Szállásra által jövé, ketten össze beszélteünk, és magunkban meg határoztuk, hogy a közel lévő Vecsei földről lovakat lopjunk, a minthogy kezembe vévén 2 kötő feket és egy abrakos tarisznyát, melyben egy kevés abrakot is tettem, hogy a lovakat annál könnyebben megfoghassuk, csak hamar osztán setét éjszaka a Vecsei földre érven, ottan 2. lovakat orozva fel kaptunk, Szombati éppen olyan volt a tolvajságban, valamint magam: az általam felfogott ló pej paripa... a másik pedig, melyet Szombati Félegyházára hozott fekete paripa volt...
3= A felfogott 2. lovakon kívül többet is loptatok ti a Vecsei földről, azért csak valdd meg minden gonoszságodat	Amint már meg vallottam 2. lovaknál többet nem loptam, melyekért a múlt héten a kárvallott Tulajdonosnak 90 forintokat már ki is fizettem.
4= Hányszor voltak már fogva és büntetve?	Úgy gondolom most tizen egyedszer raboskodom, rész szerint tolvajság miatt, rész szerint pedig a nős paráznaágért, és többnyire mindehez keményen megkorbácsoltattam egyszer pedig 4 lovak lopásáért 6. Esztendei rabságot és sok verést szenvedtem. ⁴⁵

5. A vádemelés gyakorlata

A kisebb súlyú, vármegyei bíróság alá tartozó ügyekben a tiszti ügyész szóban ismerette a vádat, amelyet a peres iratok tartalmaznak.

Egy hosszabb tartamú vádbeszéd összegzése:

„1812. február 20-ik napján megtartott nemes Pest-Pilis- és Solt törvényesen egyesült vármegyék törvényszéke előtt felvett büntető perben Nemes Kónya Sándor, a fent tisztelt vármegye fiscalisának és felperesnek;

Zarnóczi János és Gubtsó János gyilkosok és alperes rabok ellen.

A felperes fiscalis törvényes szabadságaihoz ragaszkodván vádképpen előadja: az említett rabok félretették az isteni és

világi törvények fenytékét, nem ügyeltek semmit a felekezeti szeretetre, zabolázhatatlan indulatuktól vezérelve folyó év boldogasszony hónap 14. napján a tasi csörge helységhez tartozó megyeri pusztán lévő csárdába összevesztek Krizsán Jánossal, akit a náluk lévő botjukkal agyon akartak verni. Ebben a kocsmáros és a kocsmában tartózkodók őket megakadályozták.

Az I. rendű Zarnóczi János a pipa szárával Krizsán bal szemét kiszúrta. Ámbár Krizsán János az istenre is kérte, hogy ne bántsák már többet, a vádlottat az asztalon keresztül húrcolták, a földön kezükkel és lábukkal ütlegelték és verték. A szándékos verekedésnek és a pipaszúrásnak következtében Krizsán János meghalt.

Az alperesek védője, Muslay István tiszti ügyész előadta, hogy a vádlottak és a sértett között harag nem tapasztalható, jó

barátok voltak. Krizsán maga adott okot arra, ami történt. Krizsán hívta az alpereseket a kocsmába.

Ítélet

Zarnóczi János véletlenül szúrta ki Krizsán szemét.

Az I. rendű elkövetőt három évi vasban és közönséges munkában letöltendő árestomra, fertály esztendőnként (negyedévenként) 25 pálca ütésre, heti két nap böjtre, a meghalt vérdíjának megfizetésére ítélték. A II. rendű segítőtárs ötven pálcaütést kapott.”

6. Jogi nyelvemlékek

A tisztí ügyészség korszakában készített iratok az élő beszédet követték.

A jegyzőkönyvek a megyékben latin, a városokban német nyelven is íródtak, de a csak magyarul értőket, sértetteket, tanúkat, gyanúsítottakat, vádlottakat magyarul kérdezték, válaszaikat anyanyelvükön jegyzőkönyvezték.

A vizsgálatot végző szolgabíró, ügyész, bíró, a tárgyalást jegyzőkönyvv vezető ügyész, jegyző nem írta át az elhangzottakat. Ezért a régi bűnügyi, de a polgári peres iratok is jogi nyelvemlékeket tartalmaznak.

Az 1748-ban készített Pest vármegyei jegyzőkönyv szerint nemes Nemsovay István lovaskocsijával Tas községben hajtattott. Kocsisa Loomnis Zamecsnik az üggetésre fogott lovakkal elütött egy kétéves gyermeket.

A balesetről készített vizsgálati tanú-jegyzőkönyvet idézzük:

Kérdő pontok

„1. Vallja meg a tanu letett hite után, látta-e vagy hallotta-e midőn Ocsai Nemes Ember, Nemsovay István maga kocsiján most folyó 1748-ik Esztendőbeli Szent Anna napján Taksonyi búcsúra menvén az lovait igen sebesen hajtatta, s egyszersmind azon alkalmatossággal az utzán levő, oda valo Molnárnak Gyermekeit leütvén öszve gázoltatta úgy annyira, hogy mindgyárt a lélek ki ment belőle.

2. Tudja-e azt is, hogy akkor nagy Szél és olyan Por lett volna az Faluban, hogy a miatt se meg nevezett Ocsai Nemes Ember, se pedig az kocsisa azon meg ölt gyermeket az utzán nem láthatta volna.”

A tanú válasza.

„Az említett Szent Anna napján e Fátens szobájából ki nézvén az ablakon látta Nemsovay István Uramat valamely fako kocsin ülni, és lassú üggetéssel az utzán menni.

Csak hamar sivalkodás esék, melyre é tanu ki menve látta, hogy az Molnárnak két Esztendőre járo gyermeke halva feküdnék, kinek az fején, hogy az kerék ment volna által. Mindgyárt látta, hogy az két füléből, orrából és szájából mi folyt. Arra é Fatens, mint Falunak Birája Nemsovay István Uramnak lovait ki fogatta, s meg Arcdáltatta, mellyeket Mtgos Gróf Harczdékéné cő Interpeztiojára, vagyis kezességére ki adta először meg irván Vice Ispán Uramnak az ki is meglegedett cő Méltóságának kezességével.”

„Sok Szekeres és gyalog Emberek az utzán föl s alá sűrűn mentenek, mely miá távolság lévén igen nagy por volt úgy gondollya, hogy sem Ocsai Nemes Ember azon nagy por végett az gyermeket nem láthatta, az Szekérek is magos oldalai voltak kibén alatsónyan ült alig látszott ki belőle az Ember.”

Részletek a bírósági tárgyalásra szóló idézésből, amelyek sajátosságairól érdemes néhány szót előre bocsátani.

A bűnügyek alpereseinek ügyészi indítványra a vármegyei közigazgatás vezetője, egyben a bíróság elnöke, az alispán küldött idézést. Ez tartalmazta a bírósági eljárás időpontját, a bűncselekmény megnevezését és a tényállást is. A vád kifejezést még nem ismerték. Tartalmilag a vád leírása benne volt az idézésben.

Az idézés is jogi nyelvemlék:

Leszenovszky fiscalis indítványára 1748. október 27-én Horányi Gábor alispán küldött idézést az ügyben.

Alperesek: Nemsovay István fogatgazda és a lovakat hajtó kocsisa Loomnis Zamecsnik.

„Mint jó akaró Uramnak

Ajánlom hivatalbéli Szolgálatomat kegyelmednek.

Nemes, Nemzetes és Vitézlő Leszenovszky Samuel Úr, úgy mint ezen M. Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült Vármegyének Fiscalisa, ugyan azon vármegyének főlladta. Miképpen Kegyelmed most folyó, s alább írott esztendőbeli július Havának 26-dik napja táján meg írott Nemes vármegyénkben lévő Tason nevű Helységben búcsúra ugyan menvén, de az alatt nem tudatik honnét indítatván és micsoda ördögi incselkedésektől viseltetvén mind Isteni s mind é Világi törvényeket meg vetvén és azoknak súlyos büntetésitől nem rettegvén, midőn most mondott faluban be érkezett, s Lovait kocsisa által sebesen hajtatta, az Utcán lévő Tasonyi Molnárnak ártatlan gyermekit az lovaival gonoszúl leütvén öszve gázoltatta annyira, hogy mindgyárt megholt.

...Mivel pedig az iránt interveniált Nemes vármegyének determinatioja ereivel kívánja főnt nevezett fiscalis úr, hogy kegyelmed abbéli gonosz cselckedetiért és gyermek ölésért ezen M. vármegyének Törvény Székére személye szerint artificáltassék és Hazánk élő törvénye szerint Signamter arti 11.1723 maga ugyan megérdemelt büntetésére, másokk pedig rettenetes példajokra halálra és feje vételére ítéltessék és szentenciantassék. Annak okáért mind cő kegyelme (a fiscus) kívánságának, mind titulált vármegyénk determinatiojának, úgy az én hivatalomnak eleget tenni kívánván rendelem kegyelmednek terminusul 1748. szeptember 20-át Nemes Szabad Királyi Pest Városában azon néven nevezett Vármegyében lévőben.

Kegyelmed a kért személye szerint... compateállyon, s egyszersmind említett maga szolgáját, vagyis kotsissát Statuálja Tettes Nemes Törvény Széke előtt, bizonyos lévén benne, hogy vagy Compateal kegyelmed és azon kotsissát statuálja, vagy sem, Tituált Törvény Szék mind azon által az Compatealo félnek Instantiájára a tévő leszen a' dologban a' mit közönséges igazság hozand magával.”

7. Az értékek emlékezete

Az emberek többségének az érték csak az, amit maga használhat. Az egyéb értékek iránt közömbösek. Pedig minden társadalomnak, hivatásnak, szakmának, foglalkozási körnek szüksége van az önarcképre, amelynek alapja a múltismeret.

A feudalizmus régóta túlhaladott társadalom, de rajta keresztül jutottunk el a mába. Értékei rejtőzködve, hol láthatóan jelen vannak.

Az ügyészi múlt értékeit tárgyak, szépirodalmi, jogtörténelmi, művészeti alkotások, gyűjtemények őrzik.

Záró soraimban felidézem jogtörténetünk kiválóságainak íróinak néhány sorát arról, hogy mit írtak a tiszti ügyészekről.

Kozma Sándor, 1872:

„A Kir. Ügyészség, mint a törvénykezési reformok egyik legkiválóbb mozzanata – habár annak jellege az egykori tiszti közügyész funkcióiból éppen nem ismeretlen előttünk – lényegének összegét véve, mégis elannyira új...”⁸

Dr. Pauler Tivadar, 1873:

„A tiszti ügyészséghez hasonló intézményre, melyből utóbb az államügyészség fejlődött, akadunk más nemzetknél is...”⁹

Dr. Balogh Jenő, 1901:

„A fejlődésre jelentékenyen közrehatott, hogy a megyék, városok és kerületek már a XVIII. század elejétől fogva tiszti ügyészeket (fiscus magistratus) választottak, akik a bűnügyekben a közzvádoló teendőit végezték.”¹⁰

Dr. Balogh Jenő, 1906:

„...az első fokon igazságügyi szervezetünk egyetlen fénypontja a közzvádoló és egyúttal közzvédő hatóság gyanánt szereplő tiszti ügyészség volt...”¹¹

Dr. Kármán Elemér, 1906:

„...a magyar tiszti ügyészi kar praxisa teremtette meg a modern büntetőjog alapjait, kezdte precizizálni az anyagi és alaki büntetőjognak azokat a fogalmait, amelyek terén előtte éppoly teljes önkény uralkodott.”¹²

Jegyzetek

¹ Pest Megyei Levéltár (PML.) IV. 31. f. fasch. IV. 4.

² PML. IV. 31. f. fasch. IV. 4.

³ PML. IV. fasch. 21. IV. 3999/1789

⁴ PML. IV. 31. f. („Fenn tartván a fentart” – Az ügyészi jogok fenntartására utaló formula – Sz. G.)

⁵ PML. IV. 31. c. fasch. IV. c. 1806.

⁶ PML. IV. 31. f. fasch. IV. 4.

⁷ PML. IV. 31. f. fasch. IV.

⁸ *Törvényszéki Csarnok*. Pest 1872. január 16. Kozma Sándor 1872. január 1-jén kelt 145/1872.sz. főügyési Körendelete

⁹ Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan* (Budapest, 1873, II. kötet, 330. p.)

¹⁰ Balogh Jenő: *Magyar Bűnvádi Eljárási Jog* (Budapest, 1901, 95. p.)

¹¹ Balogh Jenő: *A Büntető Perjog Tankönyve* (Budapest, 1906, 88. p.); Hlavathy-Tót-Steffler: *Az ügyészi funkciók kialakulása és kibontakozása* (Budapest, 1988, 52. p.)

¹² Kármán Elemér: *A Kir. Ügyészség és Az Előzetes Eljárás* (Budapest, 1906, 48. p.)

SZENDREI GÉZA KÖNYVEI A REJTJEL KIADÓ GONDOZÁSÁBAN

A MAGYAR ÜGYÉSZSÉG ÉVSZÁZADAI

Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005, 91 p.

ISBN: 963-7255-08-7

MAGYAR INTERNÁLÁSOK 1704–1960

Budapest, Rejtjel Kiadó, 2007, 124 p.

ISBN 978 963 7255 36 6

HÍRES EMBEREK, HÍRES ÜGYÉSZEK

Budapest, Rejtjel Kiadó, 2008, 199 p.

ISBN: 978-963-7255-54-0

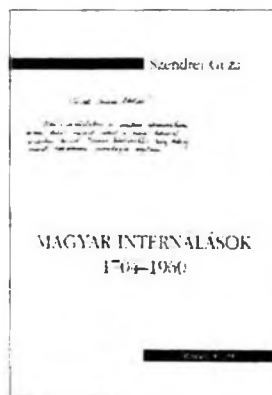
SZEMELVÉNYEK A TISZTI ÜGYÉSZEK FELADATAIBÓL

Budapest, Rejtjel Kiadó, 2012, 120 p.

ISBN 978-963-7255-81-6

Ugyanezen címmel megjelent a Legfőbb Ügyészség kiadásában is: Budapest, 2013, 112 p.

ISBN 978-963-08-5881-6

Adalék a hivatásrendi autonómiák magyarországi történetéhez

Korsósne Delacasse Krisztina:

Az ügyvédi kamarák megszületése

Institutiones Iuris / Dialóg Campus Szakkönyvek

Dialóg Campus – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar,

Pécs–Budapest, 2012, 192 p.

ISBN 978-953-08-1444-7

ISSN 1218 9375 / ISSN 1417 7986

Közismert tény, hogy 1848 áprilisában a magyar társadalom meghatározó politikai erői az államkonstrukció átforgalmazásáról döntöttek. Ezzel alapjaiban változtatták meg az államépítés koncepcióit, a rendi képlet helyébe állították a polgári liberalizmus e tájon elterjedt és elfogadott változatát. Az alkalmazott politikai megoldás, amely elkerülte a forradalmi földindulást az alkotmányos életben, a jogfolytonosság (a közjogi folytonosság) talaján lehetővé tette az elmúlt alkotmányos berendezkedés számos elemének felhasználását, folytatódó alkalmazását és beillesztését az új államszerkezetbe. Az átmenet biztonságát garantáló evolúció a jogfolytonosság keretében persze számos, később komoly gondot okozó rendi elemet konzervált a polgári fejlődés korszakára. Számosat megkérdőjelezett, megint másokat átforgalmazva beigazított az új képletek közé. A privilegizált jogállapotot akceptáló, s a kiváltságolásra, mint a társadalmi élet egyik alapvető szervező elvére támaszkodó rendi önkormányzatok is sorra kerültek.

Az új alkotmányos felfogás kizárta a rendi típusú önkormányzatok állami-közhatalmi jogosítványainak önálló gyakorlását, s kikényszerítette az igazodást a modern államkormányzathoz. A rendi társadalom autonómiái vagy betagozódtak a megfelelő konstrukciós módosításokkal az új modellbe, vagy pusztulásra ítéltettek. Ennek megfelelően a *politikai jellegű rendi-privilegiális autonómiák* jelentős része a polgári átalakulás kohójában *szervesülés nélkül*, az új társadalom határán elenyészett. A *törvényhatósági autonómiák* a közigazgatás, törvényhozás, igazságszolgáltatás közös területein, *specializáció nélkül* érték meg az alkotmányos rendszerváltást. A rendi korszak *társadalmi autonómiái* (szakmai, foglalkozási autonómiák,

a civil társadalom autonómiái) *intézményesülés nélkül* jutottak a polgári társadalom partjára. Az új társadalomirányítók nagy feladata lett 1867-ben az új politikai autonómiákat megteremteni, a foglalkozási, civil autonómiáknak intézményes kereteket kínálni, s a törvényhatósági önkormányzatok számára a specializált államigazgatás keretén belül helyet kijelölni az alkotmányos élet terejében.

Ennek a folyamatnak egy jellegzetes elemével foglalkozik most megjelent munkájában Korsósne Delacasse Krisztina, izgalmas tablót festve az ügyvédi kamarai önkormányzatok kialakítására tett első lépésektől az autonómia kiépítéséig.

Akarva, nem akarva a szerző kénytelen a szervezeti kérdések jogtechnikai és kodifikációs taglalása mellett egy párhuzamos kérdéssel is foglalkozni, mely különleges ízt kölcsönöz a feldolgozásnak: tudniillik az ügyvédség társadalmi állásával és funkciójával, amely elválaszthatatlan volt a szervezeti keretek kiépítésétől, s egyben megkülönböztető jelekkel látta el az ügyvédi önkormányzatokat a többi hivatásrend kamarális organizációjától.

A közigazgatási-szervezeti vonulat korrekt vázlata mellett ez ad aktuális érdekességet a munkának, s bizonyítja a joghistorikusok váltig állított, s a kodifikátorok, politiku-

sok által fülük mellett elengedett igazságát: a jogtörténelem igen ismétli magát. A jogtörténetben járattan döntéshozók újra és újra messianisztikus küldetésudattal fedezik fel azokat az igazságokat, amelyeket évszázaddal vagy évtizedekkel előbb már nem csupán megvitatnak, elemeznek, jogszabályba formáltak elődeik, de sok esetben már a sikertelenséget, a praxis bebizonyította életképtelenséget is. Hatalmas vargabetűk lettek volna és lennének elkerülhetők e tény beismerésével. Az ügyvédi kamara jelenlegi bajaira keresett orvosság is feltehetően fellelhető a kamara történetében. Legalábbis ezt a következtetést kell levonnunk azokról, a szerző által ismertetett vitákból, amelyek az ügyvédi kar eltömegesedése kapcsán zajlottak le a dualizmus Magyarországon.

A szerző tíz esztendeje folytatja az ügyvédség történetébe vágó kutatásait és publikálja eredményeit. Tucatnyi közlemény igazolja érdeklődését és széles körű tájékozódását a kérdésben. Megalapozott véleményalkotással és összefoglaló tudománytörténeti biztonsággal alkotta meg ezt a monográfiát, amely sajátos s egyedülálló bizonyos értelemben. Áttételezve ugyanis a témakörbe vágó szakirodalmat, a laikus is megállapíthatja: a kérdésnek tudományos elemzése meglehetősen hiányos. A nyomtatott irodalom nagyobbik hányada egymást ismétlő, jórészt ünnepi emlékkönyvek lapjaira szánt összegzésekben körvonalazódik; az ilyen típusú feldolgozás, amit Korsósne Delacasse Krisztina tett le az asztalra, fehér hollónak számít.

A könyv három nagy tematikai egysége közül az első az előzmények feldolgozását vállalja. Van is rá szükség, hiszen a magyar fejlődés folytonossága egyfajta organikus-ság benyomását kölcsönzi az ügyvédség történetének. S ha elvonatkoztatunk a jogi hivatásrendként történő szakjogi szemlélettől, bizony jelentős szerepét láthatjuk a politikatörténetben is a jogásznemzet e legfüggetlenebb szakmai ágának. A szerző jól követhető módon kíséri el az első okleveles felbukkanástól, 1217-től a polgári korszakig az ügyvéd alakjának formálódását, az „alkalmas személyek” perbeli megjelenésétől a szabályozott keretek között működő, s igazságügyi feladatokat teljesítő hivatásrend kialakulásáig. Jól érzékelteti a segítségre szoruló felek perbeli kiszolgáltatottsága és a pozícióikkal alkalmasint visszaélő prokurátorok triumfálása közötti feszültségből kialakuló szabályozási igényt, amely előbb a kormányzat, illetve a vármegyei apparátus oldaláról fogalmazódott meg, majd (igaz, már csak a reformkorban) maguk az ügyvédek is önszerveződésre és önszabályozásra törekedtek.

Sokatmondó terminológiai üzenet, hogy az „ügyvéd” szóösszetételből (1791) kifejlődő „ügyvéd” kifejezés maga is 19. századi, nyelvújítási termék. Az elnevezés megalkotása tehát szinte egyidős a korszerű szabályozás megteremtésével.

A reformkorban erősödött föl leginkább, miként azt Korsós né Delacasse Krisztina igazolja munkájában, a jogászság (s ezen belül az ügyvédség) politikai szerepvállalása. Különösen éles kontraszt rajzolódott ki a Habsburg-kormányzatot pártoló, politikai élettől távol maradó konzervatív bírói kar és a reformokat lázasan pártoló, sőt kitervelő s végrehajtó forradalmasodó ügyvédség álláspontja között.

A dinamikus, független gondolkozás eredményeképpen kialakult, tenni akarással párosuló plánumok igazi kiforrott koncepciókká álltak össze, mint az Palugyai Imre és Tóth Lőrincz szép tanulmányában és Kailli Sándor tervezetében is megjelent. Korsós né Delacasse Krisztina helyeseltetően döntött, amikor a reformkori munkáknál kezdte meg a tervezetek és elemzések feldolgozását. Ugyanis ezek az összefoglalások kiválóan reprezentálják mindazokat a folyamatosan ismétlődő (s feltehetően az ügyvédség sajátos pozíciójából eredő) anomáliákat, amelyek korról-korra körülleglik a kart. A reformkori helyzetfeltárás kísérteties visszképét adja majd a 19. század utolsó harmadának panaszáradata. Mintha semmi sem változott volna, mintha a problémák megkövültek volna. Az ügyvéd a törvénykezés zárköve, az alkotmányos szabadság eszméjének garanciája, a polgári jogérzelem igaz ismeretének birtokosa, s ezenkívül „az ügyvédi helyzet természetes fénye” elhomályosodik a társadalomban; a jogalkotó rosszindulatú arroganciával szemléli az ügyvédséget, s a célszerű rendezés helyett a felelősséget firtatja. A törvénykezés hibáit pedig inkább a bíróságokban kellene keresni... Fél évszázaddal utóbb megismétlődnek ezek a gondolatok. Mindenesetre a kivezető út az ügyvédek önszerveződésén keresztül vezethet, amelyben önként vállalt szabályok között, önfinanszírozással alkotnának egységes testet a prokurátorok. E szervezet alkalmas lenne az érdekvédelemre, a szakmai vitákra, a gyakoromkép-

zésre, törvényhozási javaslatok előkészítésére, könyvtár és kaszinó működtetésére egyaránt. E koncepcionális vázlatban a kamarák eszméi tisztaságú, praxistól nem terhelt ábrándképe rajzolódott ki Tóth röpiratából. Ugyanerre az eredményre jutott Palugyai is, aki az ügyvédek szervezett testületté válásához kötötte az erkölcsi épség garantálását, az ügyvédeknek hivatás elleni és köztörvényi vétségeinek kezelését, a fegyelmi szék működését.

Illuzórikus kép bontakozik ki Kall ügyvédi törvénykönyv-tervezetéből, amely minden előzmény nélkül lehetségesnek látta átállítani a magyar törvénykezési modellt és ügyvédi kart az angolszász minta követésére. A magasztos és igen magas elvárások, a képzettség és rang szerinti besorolás, a bíróság felé vezető karrier elméletileg ideális helyzetbe pozicionálta az ügyvédséget. A reformkori lelkes láz mindent elsőprő lendülete háttérbe szorította a racionalitást. Országos ügyvédparlamentről, ügyvédkormányról, ügyvédadóról, ügyvédtörvényszékekről álmódott. Telitalálat volt szerzőtől e mű ellenpontos ismertetése, mellyel mintegy kontrakarírozta a lázas álmódozást. Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a szakirodalomban komolyan szóba jött az angolszász minta szerepe.

Nehéz helyzetben volt a szerző, amikor a monarchikus diktatúra időszakának állapotait kellett értékelnie. Egyfelől a magyar szuverenitást elvonó, a szabadságharcban részt vevők ellen megtorló eljárásokat folytató, idegen jogszabályt oktrojáló Habsburg-kormányzattal szemben érthetően önkéntelenül fogalmazódott meg a szakmai és a közvéleményben kialakult ellenszenv. Ezenközben aligha lehet kételkedni abban, hogy az Advokaten-Ordnung az első Magyarországon hatályos, átfogó szabályozás, hogy a kötetlen és zavaros ügyvédi körökben „rendet teremtett”, hogy a pályára bocsátás kritériumai között kemény szakmai feltételeket sorolt, beleértve az osztrák jog ismeretén és az abból letett eredményes vizsgának elvárásait is. Korsós né Delacasse Krisztina elegánsan, pártatlanul közelítette meg ezt a kérdést, s ezzel kiegyensúlyozottan hihető és így azonosulásra alkalmas módon ábrázolta a 19. századi fejlődés ezen fejleményét.

Ugyanakkor álláspontja Zlinszky Jánossal szemben világos, amikor leszögezi, hogy a frissen megszületett szervezeti keretek „pusztán látszat-önkormányzatiságot vagy még azt sem jelentettek”. Példának okáért az ügyvédek feletti fegyelmi felelősség gyakorlását más szervre bízta az új szabályozás, intézményesítve a bírósági felügyeletet. (Ez idő tájt fogalmazódik Európa nyugatabbi fertályán az igény a bírósági tutela megszüntetésére.)

A rendelkezés szerint a választmányok véleménykezési jogot kaptak az ügyvédi állások betöltésénél, delegálták az ügyvéd vizsga vizsgabizottságának ügyvédi tagjait, meghatározták a szegényügyvéd kijelölésének lajstromát.

A pécsi ügyvédegylet megalakulására és működésére vonatkozó fejezet kitűnő része a könyvnek. Tökéletesen tükrözi, milyen illúziókkal és koncepcióval vágtak a szervezkedésbe az ügyvédek, majd milyen nehézségekkel találták szemközt magukat.

Korsós né Delacasse Krisztina munkájának második egysége az 1874:34. tc. létrejöttének elemzését, valamint

a törvény alapelveit, rendező szempontjait tartalmazó fejezet. Ez és a következő fejezet a munka legkonceptuálisabb része. Nem véletlenül: az ehelyütt megfogalmazottak saját levéltári kutatáson nyugszanak. A szerző a Baranya Megyei Levéltár fondjaiból dolgozott, s az országosan szerveződő ügyvédi kar problémáit a baranyai iratanyagból illusztrálta. Amellett, hogy ez a döntés jellegzetes helyi ízt kölcsönöz a munkának, izgalmassá teszi a megközelítést, amely ily módon nem a fővárosi (sztr) ügyvédek szemüvegén keresztül ábrázolja a megalakulás történetét, hanem egy „távolabbi” aspektust vesz igénybe.

Az ügyvédi kamarák létrehozásával kapcsolatos 2.1. fejezet a kötet legizgalmasabb része. Azért is, mert önmagában lebilincselő annak taglalása, vajon hogyan és milyen utakon nyeri el egy hivatásrend a társadalom szemében a helyes elismerést vagy éppen „süllyedt állását”. Mit tehet egy szakma az erkölcsi fölény és tekintély kialakítására (majd megőrzésére), s hogyan védekezik elvesztése esetén. Miként kísérl meg áthárítani a felelősséget a helytelen törvénykezési eljárásra, az „ellenséges érzelmi” bíróságokra, a zavaros jogalkotási viszonyokra, a kodifikáció hiányára, a törvényhozás büntető ellenszenvére, a protekciós hatóságok elvárásaira, a jogi képző intézmények silányságára, az ügyvédség „túlszaporodására”. A szerző idézi a hivatással kapcsolatos vétségek katalógusát, amelyek a lakosság bizalmának megingásához vezettek. Nyilvánvaló volt, hogy ebből az állapotból kiutat kell keresni. Ebben egyetértettek a kormányzati tényezők s az ügyvédség vezető képviselői is. Az irány meglehetősen egyértelműnek látszott: az ügyvédség ellenőrizhető keretek közé terelése, tevékenységének szabályozása, s feladatai megfelelő megvalósításához szükséges jogosítványok biztosítása.

Az 1874:34. tc. megalkotása a szerző fejtegetése szerint a kiegyezés Horvát Boldizsár nevével fémjelmezhető nagy jogpolitikai csomagjának részét képezte. Ennek egyik ága volt a részleges sikerre vezető kodifikációs munkálatok megindítása, másik pedig az igazságügyi szervezete gyűjtés kialakítása, a hatalmi ágak elválasztásának szellemében a bírósági szervezet függetlenítése, ezzel párhuzamosan az igazságügyi politikát a törvénykezés területén képviselni tudó ügyészi szervezet megeremtése, az igazságügyi tere numában mozgó közjegyzőség és ügyvédség szervezeteinek kifomálása, működésük alapelveinek lefektetése. Az ügyvédség saját szervezetének életre hívása (mint szerző fejtegeti) egyfajta csúcspontként értelmezhető, hiszen az 1874:34. tc. életbeléptetéséig ilyen alulról szerveződő testület nem tudott kialakulni.

A szerző végigvezeti munkájában az olvasót a szokásos törvényalkotás útján, együtt figyelhetik így az első tervezettől a szentesített törvényig eljutó matéria történetét. Önmagában a folyamatban nincsen különösebb érdekesség, hacsak nem az a mély elkötelezettség, ahogyan az igazságügyér a rendtartás „társadalmi vitáját” ösztönözte, ahogyan a szövegezésnél figyelembe vették az ügyvédség véleményét. Ahogy arra Korsós né Delacasse Krisztina is külön föl hívta a figyelmet: a miniszter által vitára bocsátott tervezettel kapcsolatban közölt felhívásra: „Figyelmeztetés és kérelem! E munkálat még nem tekin-

tendő törvényjavaslatnak, hanem csak első tervezetnek, a mely a beérkezendő észrevételek kellő figyelembe vétele után fog véglegesen megállapítani...” A munkálat a minisztériumi szakemberek és az ügyvédség együttműködésében született meg.

Figyelemmel kísérheti az érdeklődő a tervezet sorsát, az alapelvek kialakítását, a kompromisszumos eredmény kikristályosodását. A kötelező kamarai tagság és az ügyvédi önállóság hívei közötti csatározásokat. A felügyeleti jogkör gyakorló hatóságokkal kapcsolatos nézetek harcát. A fegyelmi felelősség érvényesítése fölött folyó polémiát. Az ügyvédi munkadíjról szervezendő egyeztetés vitáját a felek egyet nem értése esetén. A képzés jobbítására tett javaslatok sorsát. S így tovább.

Az argumentáció a szerző jóvoltából érdekes képpé keveredett, s az olvasó számára egyértelműsítette azt a helyzetet, hogy ti. a 19. század (neoabszolutizmust követő) hetvenes-nyolcvanas éveinek problémái alapvetően rokoníthatók a 20–21. század diktatúrából szabadult ügyvédségének gondjaival. A képzési hiányosságoktól a túltelítettség okozta nehézségekig, az általános morál problémáitól a szervezeti-ügyrendi kérdésekig kísérteties a hasonlóság.

Munkájának lezáró (legtestesebb) egységként Korsós né Delacasse Krisztina az ügyvédi kamarák felállításának és működésének történetét dolgozta fel, amely elemzés végpontján a kar bíráló véleményének összegzése olvasható.

Az ügyvédi kamarák kérdése sajátos határterületi problémákra is rávilágított. Az ügyvédi kar érdekképviseleté ugyanis sajátos köztes pozíciót foglalt el a közigazgatás és az igazságszolgáltatás peremvidékén. A közigazgatás-tudomány, nevezetesen Magyary Zoltán köztestületként, sajátos közigazgatási feladatokat teljesítő önkormányzatként tartotta nyilván a hivatásrendi közintézeteket, melyekben, mint írta, megvan a képesség arra, hogy „szervezkedjenek és kollektív érdekeik kielégítésén önmaguk is munkálkodjanak”. Céljaik között legfőbbre tartotta az érdekképviseletet, amelyet az államhatalom köré cénak nyilvánított. Az állam ezt a tételes jogával megállapított státust megerősítette az általa gyakorolható kényszer kisebb-nagyobb hányadának rendelkezésre bocsátásával. Közben a törvényjavaslat vitájában többnyire meghivatkozott funkciók közül egyértelműen dominált az igazságügyi tevékenység. Az ügyvédi kar magát a törvénykezés egyik legfontosabb, garanciális jellegű és szólásszabadságot szinte egyedül biztosítani képes funkció birtokosának deklarálta, s valamennyi önkormányzati törekvésé czeel támasztotta alá. E körből meritette érveit, akár a kar presztízse, akár saját fegyelmi jogai, akár túltelítettsége került szóba. Ez a tény az ügyvédi kamarák sajátos státusát eredményezte. A közigazgatási jellegű önkormányzatok egyikeként, egy szabad hivatásrendként, privát szakma üzőiként behatoltak az állami monopóliumot gyakorló igazságszolgáltatás szent sáncai mögé. S ezenközben folyamatosan az önállóságot követelték, megkifogásolva a kötelező tagságtól a külső felügyelet gyakorlásáig minden olyan intézményt, mely akár csak részlegesen is csorbíthatta a privát szférát. Még akkor is, ha közfeladatot teljesítve közjogi jogosítványokat gyakorolt az igazságügyi tere numában. Ez tette annyira lebilincselővé a történetet.

Az olvasmányosság érdekében Korsós né Delacasse Krisztina ügyes fogással párosította a törvény egyes rendelkezéseinek ismertetését az idevágó levéltári irattal, azaz a kiegészítéssel már a szerveződés konkrét eseményeit hozza olvasóközelbe. Ez a módszer egyben jelzi a kérdések súlyát is, hiszen a jelentősebb vagy nagyobb gondot okozó kérdésekről jelentősen nagyobb irattal keletkezett, s nagyobb viták is folytak. (Így például a kamara tagjainak kérdéskörén belül az ügyvédjelöltek státusáról.) Ez a megközelítés teszi lehetővé annak megállapítását példának okáért, hogy a taxatív közgyűlési hatáskörökhöz képest a választmányi ügyek sokkal színesebb képet mutattak.

Fontos és lényeges, önálló alfejezetbe sorolt témaköre a munkának az ügyvédi kamarák jogköreit vázoló rész. (Ügyvédek büntető-, kár- és fegyelmi felelőssége s ezek érvényesítésére szolgáló eljárási keretek. A jogszabályi kezdeményezési jogok, törvényjavaslatok véleményezése, együttműködések keretébe eső feladatok.)

Az egyre hangosabban tiltakozó ügyvédség látványosan berzenkedett az új berendezkedés ellen. Az ügyvédi kar szerzője által összefoglalt kifogások bombasztikus szavakkal csatelt, tragikus jövőt jósolnak, amennyiben nem kerülnek nyomban orvoslásra. A bírálati fejezetből azonban aligha lehet sérelmi katalógust összeállítani. A különféle beadványok és tervezetek általában sérelmezik a rendtartás hiányosságait, olyan általános megfogalmazásban, mint hogy „az ügyvédi kar jogainak megvédését” nem biztosítja a szabályozás, „az ügyvédi kari erkölcsi tekintélyének erősítését” nem szolgálja. (Nehéz is lett volna ezt megtenni, hiszen a törvényjavaslatot maguk az ügyvédek állították össze egy österveztet alapján. Mosolyogtató az a villongás, amely a minisztérium és az ügyvédcéglet között kialakult a „szerzői jogi” kérdésekben. Nem győzik maguknak vindikálni az eredeti alkotói jogokat, elnézően csóválva fejüket a másik öröklődésén. „Így vagy úgy, a lényeg, hogy alapvető elvekben az ügyvédség maga és a kodifikátorok kezdetől egy platformon voltak” – írja Korsós né Delacasse Krisztina. De nem csak alapelvekben, hanem részletszabályokban is. A törvényjavaslat vitájában az derült ki, hogy csak elenyésző kérdésekben alakult a törvényi szabályozás az ügyvédség kifejezett ellenkezését bíró irányban.)

Az erős bírálat igazi okát feltehetően a Pécsi Ügyvédi Kamara elnöke jelölte meg helyesen az 1876. évi rendes közgyűlés megnyitó beszédében, amikor azt fejtegette, hogy a testület nagyobb része kénytelenül vagy közönnnyel tekintett úgy a rendtartásra, mint a kamarára. Nem lehet véletlen, hogy a kar egészében véve teherként, a korábbi szabályozatlan és kötetlen viszonyokhoz képest nyűgként élte meg a szabályozást; a kamarát „üres luxusnak”, fölösleges költségnek tekintette. Követeléseik sem elsősorban definiált problémák orvoslását hordozták, hanem például az ügyvédi oklevél megszerzésének megnehezítését követelték a képviselőháztól.

Az ügyvédség jelentős politikai pozícionáltsága feltehetően nem kevésbé volt köszönhető a térségünkben oly jellegzetes szélsőnemzeti fejlődésnek, amely a szellemi szféra tartományait – s köztük hatványozottan az eszközszerepre kiválóan alkalmas jogot – vastagon átitatta politikával. Ez pedig a jog szereplőit is alkalmi politikai

harcosokká avatta. A magyar közvélekedésben az „igazáért harcoló” fél természetesen vehet igénybe mindenféle technikákat a diadal érdekében. Ha kell, kikapuk sorát kell kinyitni, „tág lelkiismerettel, furfangosan, akár jogtalanul is. Nem az a probléma, hogy rosszul van szabályozva a peres eljárás, hanem hogy a dolgok logikája erre felé így működött. Hajnal István, Kosáry Domokos, Szűcs Jenő, Kulcsár Kálmán régióelmélete meggyőző választ ad a tradicionális „szereptévesztésekre”, a sajátos peremsituációból fakadó politikai elvárásokra és nyomásgyakorlásra. Ez a szituáció újabb aspektust kínál a szabályozási sikertelenség magyarázatára. A politikai tartalom és az aktuálpolitikai kényszerek között vergődő hivatásrendek (esetünkben az ügyvédség) kényszerpozíciójának kinjaira nem nyújthatott gyógyírt semmiféle ideális autonómia.

Korsós né Delacasse Krisztina meggyőzően doklumentálja az ügyvédi kar önellentmondásainak szervezeti-eljárási kérdésekben manifesztálódó feloldhatatlanságát. Azt a konfliktust, mely a szabad és egységes ügyvédség eszméje, valamint a liberális szabályozásból eredő létszám-túltelítettség közötti antagonizmusból ered, s mely megélhetési nehézségeket okozott (és okoz ma is) sokaknak. Figyelemre érdemes a törekvéseknek az a kereszteződése is, amely az ügyvédi rendtartást megkifogásoló, önkormányzati jogok korlátozását panaszoló, novellizálást szorgalmazó kezdeményezések, s közben a kar feltöltésének adminisztratív eszközökkel történő akadályozására irányuló mozgások elenpontjait példázza. A francia modell szabályozását követő liberális szemlélet azonban képes volt újat állni a numerus claususnak, s az olyan átszervezési kísérleteknek, mint az ügyvédség bifurkációja. Ez egyfelől konzerválta ugyan a problémákat, azonban másfelől biztosította az ügyvédi autonómia kereteit egészen 1937-ig.

A szerző méltatja az ügyvédségre vonatkozó 1874:34. tc. időtállóságát, mint bizonyítékát annak, hogy korszerű, életképes, mintáértékű szabályozás jött létre. Ez a félévszázadot meghaladó hatály egyébként nem volt egyedülálló. A dualizmus magyar igazságügyi tárcájának nagy kodifikációs alkotásai mind ugyanezt a tulajdonságot hordozták magukban. S ez messze túlmutat egy-egy törvény jelentőségén: ez bizonyítja egyfelől a kiegyezéses kormányzat megalapozott és gondos jogalkotásának eredményességét, valamint az 1848-ban választott, s a diktatórikus monarchia által felerősített jogfolytonossági politikának megalapozottságát. Ez tette lehetővé többek között azt, a szerző által igazolt folyamatot is, melyben az ügyvédség organikus hagyományait felhasználhatták és beépíthették az új szervezetekbe.

Korsós né Delacasse Krisztina a magyar ügyvédség legújabb kori történetét hiteles csatvonásokkal megfestve, gazdag dokumentációval alátámasztva, bő tudományos szakirodalom felhasználásával tárta elénk. Külön kiemelendő a szerző korrekt és tárgyilagos véleményalkotása, tudományos távolságtartása olyan kérdésekben, melyek napjainkban is emóciókkal telítettek. Objektivitása garancia arra, hogy állításai és következtetései helytállóak. Méltó emlékkállítás az egyik jogász hivatásrend legfontosabb életrajzi állomásának.

Lengyel forrásmunka a jogi transzfer köréből

Paweł Szczerbic: *Ius Municipale, to jest prawo miejskie majdeburskie, nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*

Kiadta: Grzegorz M. Kowalski
Bibliotheca Iagellonica. Fontes et studia. T. 20
Kraków, Księgarnia Akademicka, 2011
ISBN: 978-83-7638-095-7

A forráskiadványok sorában egy új lengyel nyelvű kiadás jelent meg, amelynek tárgya a középső és kelet-európai jogfejlődés közös öröksége, a szász-magdeburgi jog. A magdeburgi jog és a szász tükör jelentős mértékben hatott Közép- és Kelet-Európa középkori és kora újkori alkotmány- és jogfejlődésére; a magdeburgi jog a városi szabadságok zsinórmértékül szolgált. A magdeburgi jog és a szász tükör hatóköre, s egyben a jelenkori kutatások földrajzi irányultsága Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Litvánia, Ukrajna és Fehéroroszország jogfejlődése.¹ A középkori Magyarország szabad királyi városaiban, illetve az erdélyi és szepességi szász területeken is jogalkotó tényezőként hatott a magdeburgi jog.

A szokásjogi alapokon nyugvó és jórészt szóban hagyományozott jogrendben különös jelentőséggel bírtak a jogi kompendiumok. A szász-magdeburgi jog tudományos igényű feldolgozását elsőként lengyel jogtudósok végezték el. A lengyel reneszánsz idejére, a 16. század második felére datálható az első jogi feldolgozások megjelenése. Ez a korszak a kora újkori lengyel jogi irodalom aranykorának is tekinthető. A korábbi latin nyelvű munkák után Paweł Szczerbic névvel főmjelezhető a lengyel nyelvű jogi irodalom kezdete.

Az ismertetésre kerülő forráskiadvány nem az első a magdeburgi jogi forrásfeldolgozások sorában. 1953–1958 között Karol Koranyi varsói jogtörténész jelentette meg Bartolomaeus Groicki munkáit részletes bevezetővel. Szczerbic munkájának kiadását ezúttal a Krakkói Egyetem jogtörténész, Grzegorz M. Kowalski végezte. Kowalski főbb kutatási területei közé tartozik a magdeburgi jognak a városi jogra gyakorolt hatása, illetve a kora újkori lengyel jogi irodalom. Kowalski különösen

két lengyel jogtudós, Bartolomaeus Groicki és Paweł Szczerbic életútjával és munkásságával foglalkozott. Ebben a témában számos könyvet és tanulmányt jelentetett meg.

Egy lengyel nyelvű bevezetés áll a forráskiadvány élén. Ebben a fejezetben Szczerbic életrajzát és munkásságát ismerteti a kiadó. Paweł Szczerbic (1552–1609) krakkói kézműves családból származott, s a krakkói egyetemen folytatott jogi tanulmányokat. Tanulmányai során külföldi utazást is tett, s nagy valószínűséggel eljutott Itáliába is. Hazatérve a galíciai kereskedővárosban, Lembergben telepedett le, ahol a városi igazgatás jogértő városi jegyzője lett. Lembergben saját nyomdát alapított, ott adta ki lengyel nyelvű jogi munkáit. 1582-ben a királyi székhelyre, Krakóba költözött, ahol a királyi udvari jegyzőként részt vett a jogalkotásban. Kowalski szerint valószínűsíthető, hogy Szczerbic a Litván Statútumok felülvizsgálatára kirendelt bizottságnak is tagja volt. 1602-ben, felesége halála után egyházi pályára lépett, pappá szentelték. Szczerbic 1609. március 30-án hunyt el, s a krakkói dominikánusok Szent-háromság Bazilikájában temették el.

Szczerbic jogászként a városi és udvari élet számos területén jelen volt, s a gyakorlat mellett az elméletben is jelentőset alkotott. Tudományos munkássága alapján a 16. század egyik kiemelkedő jogászának számít. A latin és német nyelvű városjogi források lengyel fordítójaként lett ismert, mégha Bartolomaeus Groicki (cca. 1534–1605), a magdeburgi jog lengyel fordítója időben meg is előzte őt. Szczerbic két jelentős városjogi munkát jelentetett meg lengyel fordításban, a *Speculum Saxonumot*,² azaz a szász tükör alfabetikus rendszerét és a *Ius municipale*t.

Az ismertetésre kerülő forrásmunka Szczerbic *Ius municipale*-jének, a szász-magdeburgi jog lengyel nyelvű tudományos feldolgozásának a szövegkiadása. A munka először Lembergben jelent meg 1581-ben, második kiadása 1610-ben Poznańban, a harmadik pedig 1646-ban Varsóban. A többszöri megjelenés és a kiadás helyei is a magdeburgi jog iránti érdeklődést tanúsítják. A *Ius municipale* alapjául Nikolaus Jaskier 1535-ben megjelent latin nyelvű kompendiuma szolgált.

A bevezető másik pilléréként Kowalski a *Ius municipale* jogforrási jellegét és annak a korai lengyel jogi kultúrára tett hatását elemzi: kitekintést tesz a kutatás állására, s nemcsak a jogforrásokra, de az aktuális jogtörténeti munkákra is kitér. Idézi a szász-magdeburgi jog középső és kelet-európai hatását vizsgáló szász akadémiai kutatási

projekt¹ eredményeit is. A jegyzetapparátus a lengyel és a külföldi szakirodalom alapos ismeretéről tanúskodik.

A kiadás szempontjai mind lengyelül, mind németül olvashatók. Az eredeti szöveget Kowalski forrásokból és irodalomból álló bibliográfiával és részletes jegyzetapparátussal egészítette ki. A jegyzetekben bővebb információt talál az olvasó a szövegben előforduló történelmi és mitológiai személyiségekről, a helynevekről, illetve a római jogi jogintézményekről. A szövegkiadást részletes személynév-, helynév- és tárgymutató egészíti ki.

Jegyzetek

¹ Lück, Heiner: *Einführung: Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas*. In: *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003*. Hrsg.: Heiner Lück und Ernst Eichler (Berlin, De Gruyter Recht, 2008, 1–28. p.)

² *Speculum Saxonum albo prawo saskie i majdeburgskie porządkiem obyczajów = lucinich i niemieckich egzemplarzów zebrane a na*

Munkáját a kiadó mind a jogászai és történészi szakma, mind a történelem iránt érdeklődő olvasó figyelmébe ajánlja. A *Ius municipale* szövegkiadása nemcsak megkönnyíti a jogforrás elemzését, de vezérfonalat is jelent a sokrétű német–lengyel jogtörténeti kapcsolatok és a jogi transzfer történetének a tanulmányozásához.

Inge Bily – Gönczi Katalin

Vannak tudományos munkák, amelyek lezárt kerek egészek: szerzőjük egy kutatási terület áttekintését, szintézisét fogalmazza meg célként. Más publikációkon viszont felesleges lenne a teljességet számon kérni, mert inkább egy-egy sajátos szempont felvillantásával, újszerű közelítésekkel, gondolatfelvetésekkel, kérdéseikkel járulnak hozzá a tudományos közgondolkodás gazdagításához.

A *Földadta sors* című kötet azért figyelemre méltó munka, mert mindkét törekvés egyszerre van jelen benne. Egy tudományos életpálya két évtizedes kutatási eredményeiről ad számot a Jászkun kerület népének mindennapjait bemutató kötet, szembevetően újszerű, szinerikus szemlélettel. Ez utóbbi révén pedig egyedülállóan komplex megközelítést nyújt: amint azt korábbi munkái is bizonyítják, Bánkiné Molnár Erzsébet történészként, levéltárosként forrásainak kiváló ismerője, a jogtörténet igazgatástörténeti kérdéseinek avatott kutatója, a Kiskun Múzeum nyugalmazott igazgatójaként pedig a Jászkunság kutatásának elkötelezett, területének néprajzát is kitünően ismerő művelője.

Legfontosabb tudományos publikációi a történettudomány jogtörténettel érintkező határmezsgyéjén születtek – *A Jászkun Kerület közigazgatása 1745–1876* (1995), *A jászkun autonómia* (2005) –, a partikuláris jog igazgatástörténetének sajátos fejezetei. További könyvei, tanulmányai az elmúlt évtizedekben a történettudomány, a jogtörténet, a néprajztudomány egymást gazdagító kutatási eredményeit tették közzé. Új szempontból közelített kutatása tárgyához – legyen szó a Jászkunság 18–19. századi gazdaságáról, társadalmáról, egyes társadalmi csoportjai-

Jászkunsági jogszokások – A Jászkun Kerület jogélete

Bánkiné Molnár Erzsébet:

Földadta sors. Népélet a Jászkunságban (1745–1848)

Jászsági Füzetek 48.

Jászberény, 2012, 158 p. 65 kép

ISBN 978-963-7113-35-2

ról (földhasználat, határhasználat, tökeföld, közbirtokosság, redemptusok, irredemptusok, nemesek, zsellérek, bírák, cigányok, betyárok, özvegyasszonyok stb.), a jászkun identitás megnyilvánulásáról, a jogéletről a mindennapokban (gazdálkodás, gazdasági autonómia, jogszolgáltatás, törvényhatóság, önkormányzat, települési igazgatás, szokásjog, életmód, öltözködés, táplálkozás, születés, házasság, temetés stb.). Ezt a szemléletet képviselte a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport alapító tagjaként is.

A Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány által 1967-ben útjára indított *Jászsági Füzetek* sorozatának 48. köteteként megjelent, a jászkunsági népéletet 1745–1848 között elsősorban történeti források alapján bemutató munka már szerkezetében is interdiszciplinaritását hangsúlyozza: az emberélet fordulóira alapozza a néprajztudomány korai időszakának kedvelt műfaját idéző „népleírást”, népélet-bemutatót. (Nem ismeretlen számunkra ez a struk-

turalás, hiszen a magyar jogi népszokások rendszerezése során a család jogi néphagyományai tekintetében Tárkány Szücs Ernő is erre épített.)

A gyermekkortól a párválasztásig terjedő, a megszületett gyermek közösségi szocializációját is magában foglaló időszakot a házasságkötés gazdag hagyományrendszerének (kiházásítás, kézfogó, lakodalom) ismertetése követi. A házaspár, majd a gyermekek megszületését követően kiteljesedő, a közösség alapegységének tekintett család életének bemutatása ad alkalmat a Jászkunság anyagi kultúrájának alaposabb megismerésére (lakáskörülmények, lakberendezés, a rangjelző öltözködés, táplálkozás), valamint a folklórral szimbiózisban megjelenő társadalom-néprajzi leírásokra (menyecs-korsors, életvitel, társadalmi kommunikáció, szórakozási alkalmak, népünnepélyek, földszerzés és vagyonosodás). Nem véletlen, hogy a Jászkun kerület jogszokásainak leírása során külön fejezet foglalozik az özvegyasszonyok jogállásával, sorsával, majd végül a jászkunsági népéletleírást az emberélet utolsó állomását jelentő temetési szokások ismertetése zárja.

A mindennapok történetéhez a néprajz nyújtotta tájékoztató pontokra építi a szerző levéltári kutatásai eredményeinek közreadását: a 18–19. századi források alapján mutatja be a Jászkunság népéletét, a privilegizált kerület jogéletét, és ettől válik különösen figyelemre méltóvá írása a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet művelői számára is.

Az alcímben jelzett időszak (1745–1848) a jászkun autonóm jogállás kezdő, valamint a virágkor záró dátuma. A szerző emlékeztet arra, hogy a Jászkun kerület sorsfordító eseménye az 1745-ben engedélyezett redemptio volt. A kerület népe ekkor szabadult meg 1702-ben bekövetkezett jobbágyi alávetettségétől. Ettől az időszaktól kezdve váltotta fel a jászok és kunok középkori etnikai autonómiáját a Jászkun kerület területi autonómiája, amely keretein belül a helyi közösségek normáinak megtartása mellett valósulhatott meg a személyi autonómia.

A Jászkun kerület népéletének leírása során konkrét példák bizonyítják, hogy az ott élők a jászkun autonómiára alapozva a szokásjog, a jogszokások, a jogi népszokások tömege révén szervezték mindennapjaikat. Egyrészt a kerületi együttélést szabályozó statútumok és a szokásjog (azaz a jászkun autonómia és a helyi közösségi normák) biztonságot nyújtottak a Jászkun kerület lakói számára. Másrészt, ahogyan a szerző fogalmaz: „A Jászkun kerü-

let lakója a helyi autonómia szabályai szerint kapcsolódott közösségéhez, s ugyanezek a szabályok irányították viselkedését, formálták szokásait, hatottak az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó cselekvéseire és a mindennapi tevékenységére.” Ez a privilegizált jogállás azután meghatározta a Jászkun kerület gazdasági, társadalmi életét, az ott élők mindennapjait, kialakított egy sajátos identitást, jogtudatot és jogéletet. Ez természetesen átértelmezte a jászkunok számára az előjogaik elvesztését

deklaráló 1848-as törvényeket, és amikor 1876 után nemcsak a kiváltságok, de az egykori kiváltságolt kerületek is megszűntek, a jogélet és a mindennapok sem maradhattak változatlanul – bár a jászkun identitás még nemzedékeken keresztül továbbörökítődött. Ez utóbbinak ma is megfigyelhető bizonyítéka pl. a jász, a nagykun- és kiskunkapitány-választás élő szokása, a Jász-kürt, mint a Jászság, a jászok összetartozásának, kiváltságos helyzetének máig fontos szimbóluma, a hagyományörző viselet, a hajdani Jászkun kerület lakóinak megannyi gyakorolt hagyományörző, identitáserősítő programja, szokása – közöttük a könyv megjelenését előfizetéssel támogatók hosszú névsora, illetve az egykori Jászkun kerület múltjával foglalkozó történeti, néprajzi irodalomra emlékeztetés. A Jászkun-

ság népéletéhez kapcsolódó bőséges irodalmi áttekintést követően a fotókkal szemléltetett rendkívül gazdag példaanyagban névmutató segíti az eligazodást.

Vannak tudományos munkák, amelyek lezárt kerek egészek. Bánkiné Molnár Erzsébet „Földadta sors” köteté ezek sorát gazdagítja: a hatalmas levéltári anyagból biztos kézzel válogatott példákkal kelti fel az olvasó érdeklődését és vezeti végig a jászkun népélet egyes területein. De oly módon teszi ezt, hogy közben felmutatja az összefüggéseket is: a néprajz számára oly becses forrásközlések, tárgyi emlékek, szokások, társadalmi jelenségek háttérben meghúzódó, azokat kialakító, formáló helyi közösségi normákat, jogszokásokat, esetleg kerületi statútumokat. Újszerű közelítéseivel, komplexitásával és interdiszciplinaritásával a történeti, a néprajzi adatközléseken túl a jogtörténetet, a jogi kultúrtörténetet, a jogi néprajzot egyaránt gazdagítja, új kérdéseket kínálva megválaszolásra a városi és falusi jogi népéletkutatás és az érintkező tudományterületek számára.

Nagy Janka Teodóra

A Pécsi Tudományegyetem 2012-ben ünnepelte – az 1367-ben létrehozott, s feltehetően az 1390-es évekig működő „első” pécsi felsőoktatási intézmény (studium generale) után – a „második” universitas, az eredetileg Pozsonyban felállított (1912:36. tc.), de a trianoni békediktátum országcsönkítése után, az 1921:25. tc.-kel Pécsre áthelyezett Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem alapításának 100. évfordulóját.

A jubileumra a Pécsi Tudományegyetem egy elegáns kiállítású, képekkel gazdagon illusztrált, olvasmányosan megírt könyvet – albumnak is nevezhetnénk – jelentetett meg. A nyomdai kivitelezés a MacMaestro Kft. munkatársait dicséri.

A kötet szerzői a pécsi felsőoktatás teljes – a területmi korlátok miatt természetesen sokszor csak vázlatos – képét rajzolják meg. A recenzens pedig feladatának most nem elsősorban kritikai észrevételek rögzítését tekinti, hanem a kiadvány tartalmi ismertetésével a Pécsi Tudományegyetem, illetve a pécsi felsőoktatás gazdag múltjára való figyelem felkeltését.

Az első oldalakon Pécs város történetéről kapunk dióhéjnyi képet a római *Sopianae*-től kezdve a középkori *Quinqueecclesiae*-n és a török *Pecny*-on át a mai városig.

Az egyetem alapításának történetét a szerzők a korabeli – 14. századi – Magyar Királyság és az európai egyetemek történeti kereteibe ágyazzák be. A kelet-európai egyetemalapítások (1348: Prága, 1364: Krakkó, 1465: Bécs) sorába illeszkedő pécsi universitas létrejöttében kiemelkedő szerepet játszott a pfalzi származású Koppenbach Vilmos pécsi püspök, az intézmény első kancellárja és az I. Lajos király által Magyarországra hívott Bartolomeo Piacentini, a padovai egyetem jogászprofesszora.

A források szűkossége, illetve pusztulása miatt csak az bizonyos, hogy a pécsi egyetem működését V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén, Viterbóban kelt bullája engedélyezte. A *studium generalénak* nevezett intézmény élén a mindenkor püspök mint kancellár állt. A pápai bullában foglalt célkitűzés – „örök időkre tanítsák az egyházjogot és a polgárjogot, valamint minden más tisztas tudományt, kivéve a teológiát” – is jelzi, hogy a pécsi universitas nem teljes értékű, „csónka” egyetem volt (miként a krakkói és a bécsi is), mivel a teológiai fakultás felállítására nem kapott engedélyt; ennek feltételezhető okairól a jubileumi kötet részletesebben ír. Ugyancsak vita tárgya a *studium generale* helyszíne. Fordulópontnak tekinthető egy fontos régészeti felfedezés: G. Sándor Mária régész 1967-től folyó ásatásai során a pécsi püspökvárban feltárt 35x10 m alapterületű épületet a középkori egyetemmel, annak egy

Jubileumi kötet a pécsi felsőoktatás évszázadairól

Fedelecs Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra:

A pécsi felsőoktatás évszázadai

Pécsi Tudományegyetem – Jubileumtörténeti kiadvány

Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2011, 164 p., színes illusztrációkkal
ISBN 978 963 642 427 5

19,5x 6 m-es nagyobb termét az „aula magná”-val azonosította. A helyszínen talált kőcímert is az egyetem címerének gondolta, de később ezt a nézetét revidálta.¹ G. Sándor Mária lokalizációjával szemben a jubileumi kötet

középkori fejezetének szerzője úgy véli, hogy – a kor szokásainak megfelelően – nem épült új egyetemi épület, hanem meglévő egyházi célú helyiségekben, pl. a székesegyház mögötti káptalanházban, illetve a professzorok lakásaiban folyt az oktatás.² Az alapító halála után a *studium generale* hanyatlásnak indult, s vélhetően Alsáni Bálint püspöksége alatt, az 1390-es években szűnt meg a működése. Megemlítendő, hogy a *Pécsi egyetemi beszédek* cím alatt ismertté vált, sokáig a középkori universitas-hoz kapcsolt beszédgyűjteményről (*sermonarium*-ról) Petrovich Ede és Timkovics Pál kutatásai kiderítették, hogy az valójában nem a pécsi egyetemen, hanem valószínűleg Budán, a domonkos *studium generalén* készült, még a 13. század vége felé.³ A pécsi *studium generale* megszűnése után,

ismeretlen módon német nyelvterületre került prédikációgyűjteményről másolatot készítettek, s azt beillesztették egy ma Münchenben őrzött kódexbe; a pécsi eredetet a kódex egy későbbi bejegyzése alapján feltételezték, magyarrá fordítva: *A pécsi studium generalén Magyarországon összeállított szentbeszédek*.

A 15. században Pécsen a domonkosok főiskolájában és a székesegyházi-káptalani iskolában folyt az oktatás, a város középkori kulturális virágzásának azonban a török hódítás véget vetett.

A pécsi felsőoktatás újjászervezése a 18. században indult meg. 1746 szeptemberében megnyílt a Papnevelő és Hittudományi Intézet, amelyet gróf Berényi Zsigmond püspök alapított. Klimó György püspök, a híres Klimó Könyvtár alapítója a hittudományi szemináriumot akarta a felállítandó pécsi egyetem teológiai fakultásává alakí-

tani. Baranya vármegye további kísérleteket is tett a pécsi universitas felállítására. Az erőfeszítések nyomán 1785-ben Pécsre helyezték át a jogi és bölcsészeti karral rendelkező győri királyi jogakadémiát, de azt 1802-ben királyi rendelettel visszahelyezték Győrbe. A pécsi főiskola létesítésére 1817-ben meghirdetett közadakozási felhívás eredménytelen maradt. Bárány Szepcsy Ignác püspök 1831-ben megalapította a *Pécsi Püspöki Joglyceumot*; a bölcsészeti és jogi fakultással működő főiskola, az *Episcopale Lyceum Quinqueecclesiense* működését az 1835:24. tc. engedélyezte; az alapítólevél 1835. augusztus 8-án kelt. A szabadságharc leverése után beszüntetett jogi tanfolyamokat 1865-ben engedélyezte ismét I. Ferenc József. A Joglyceum Trefort Ágoston reformja (a jogakadémiák egységes szabályzata) után szinte teljes állam- és jogtudományi karrá vált, négyéves képzéssel. Az intézmény 1923-ig működött, tanárai ezután a Pécsen újraalapított pozsonyi egyetem Jog- és Államtudományi Karának oktatói lettek.

A város vezetői nem tettek le az egyetemalapításról a 19. sz. utolsó negyedében és a 20. század elején sem. Több tervzet is született (pl. Szauter Antal, 1873; Szilvek Lajos, 1900; Hanuy Ferenc, 1903; Margalits Ede, 1902; gróf Zichy János, 1910) – Pécs, Debrecen, Pozsony és Szeged valóságos egyetemalapítási versenyt indított.

Az újabb magyar egyetemet az 1912:36. tc.-kel végül Pozsonyban állították fel; az új magyar királyi tudományegyetem Erzsébet királyné nevét vette fel. Az első tanévét 1914. október 3-án a Jog- és Államtudományi Kar nyitotta meg, az egyetem avatóünnepségére 1916. november 19-én került sor. 1919. január 7-án a csehszlovák kormány az új szláv állam tulajdonába vette, a meg szállás következtében az egyetem épületeit és berendezéseit Magyarországnak át kellett adnia. Az 1920/21. tanévben még Pozsonyban oktató jogi kar tanárai 1921 szeptemberében a szegedi egyetemre távoztak. A magyar minisztertanács 1920. február 24-i döntése értelmében a pozsonyi és a kolozsvári universitas az 1919/20-as tanévtől Budapesten folytatta tevékenységét, majd az 1921:25. tc. a kolozsvári egyetemet ideiglenesen Szegedre, a pozsonyit pedig Pécsre helyezte át.

Pécs 1921–1923 között készült fel a négy karral működni tervezett egyetem befogadására; a célra az egyházmegye és a város is több épületet adott át.

A Jog- és Államtudományi Kar az 1923/24. tanévet már Pécsen nyitotta meg. A kar professzora volt többek között Irk Albert, Bozók Géza, Kérészy Zoltán, Polner Ödön, Késmárky István, Vasváry Ferenc, Faluhelyi Ferenc, ké-

sőbb Holub József, Molnár Kálmán, Csekey István, Óriás Nándor. (Egy jogtörténeti folyóirattól talán megbocsátható részrehajlás a jogász és bölcsész-történész professzorok kiemelése...) Az *Orvostudományi Kar* – Szegedtől és

Vilmos pécsi püspöknek, a studium generale kancellárjának címerköve

Debrecentől eltérően – nem kapott új épületeket, meglévő intézményekbe és épületekbe költöztek be, s a széttagoltság hosszú évtizedekig jellemző maradt. A *Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar* 13 intézete csak 1934-ben, a Rákóczi út 80. szám alatt főépületben, a Jogi Kar új épületének átadása után kapott saját otthont. A kar neves professzorai közé tartozott Birkás Géza, Fejérváry Géza Gyula, Gyomlay Gyula, Halasy-Nagy József, Gragger Róbert, Hodinka Antal, Holub József, Kerényi Károly, Klemm Antal, Koltay-Kastner Jenő, Kornis Gyula, Koszó János, Lukinich Imre, Prinz Gyula, Thienemann Tivadar, Vári Rezső, Wessely Ödön, Zolnai Gyula. Az *Evangelikus Hittudományi Kar* 1923. november 23-án,

nyolc tanszékkal kezdte meg működését az evangélikus liceum épületében. Előzménye az 1892-ben alapított Soproni Evangélikus Teológiai Főiskola volt.

A Pécsi Tudományegyetem mai címere

1945 után a Pécsi Tudományegyetem politikai befolyás alá került, a tanári kart politikai szempontú felülvizsgálatnak vetették alá, a diákszervezeteket betiltották. 1948-ban megkezdtek az egyetemi oktatás szocialista átszervezését, s a pécsi egyetemet három önálló intézményre bontották, amelyek közül csak a *Pécsi Orvostudományi Egyetem* (POTE) és a *Pécsi Tudományegyetem* (PTE, később *Janus Pannonius Tudományegyetem*, JPTE) maradtak Pécsen, az *Evangelikus Hittudományi Kar* a budapesti *Evangelikus Teológiai Akadémia* lett.

A POTE 1951-ben kezdte meg működését, 1973-ban önálló fogorvosképzés, 2000-ben gyógyszerészképzés indult. Az egyetem klinika a Dunántúl vezető egészségügyi központjává vált.

A pécsi jogászképzés magas színvonalát jelzi az utóbbi hat évtizedben is a kar három akadémikus professzora (Bihari Ottó, Herczegh Géza, Korinek László), továbbá a kar oktatói karából kikerült alkotmánybírák (Sólyom László, Ádám Antal, Herczegh Géza, Lábady Tamás, Bagi István, Kiss László). 1971-ben már 14 tanszék működött, amelyeken – az említettekén kívül, többek között – olyan kiváló tudósok és professzorok dolgoztak, illetve dolgoznak, mint Benedek Ferenc, Bruhács János, Csizmadia Andor, Földvári József, Halász Pál, Haraszty György, Ivancsics Imre, Kajtar István, Kauser Lipót, Kecskés László, Kengyel Miklós, Kocsis Mihály, Losonczy István, Óriás Nándor, Pap Tibor, Petrétci József, Szamel Lajos, Sztóráczky Mihály, Tremmel Flórián, Vargha László.

A pécsi közgazdászoképzés 1970-ben indult meg, mint a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem kihelyezett tagozata. 1975 szeptemberében már a Pécsi Tudományegyetem második karaként kezdte meg az oktatást a *PTE Közgazdaságtudományi Kara*.

Az iskolarendszer szocialista átszervezésével az általános iskolai tanárok iránt megnövekedett igény hívta életre a *Pécsi Pedagógiai Főiskolát* (PPF), amely 1948 novemberében nyitotta meg kapuit – a pécsi felsőoktatás történetében gyökértelenül. A PTF 1982-ben csatlakozott a Pécsi (új nevén: Janus Pannonius) Tudományegyetemhez.

Viszonylag későn, az 1970-es évek végén kezdődött meg a „szüneteltetett” bölcsészoképzés újraindítása. 1982. január 1-jétől a Pécsi Tanárképző Főiskola integrálódott a Pécsi Tudományegyetem kereteibe, amellyel létrejött az ekkortól *Janus Pannonius Tudományegyetemnek* nevezett universitas harmadik kara, a *Tanárképző Kar* (TK), ahol bölcsész és természettudományos szakok egyaránt indultak. Az egymás után létrejövő új szakok, az egyre szerteágazóbb intézményi struktúra új szervezeti kereteket kívánt: 1992.

A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem központi épülete
(1920-as évek)]

január 1-jétől a TK jogutódként megkezdte az oktatást a *Bölcsészettudományi Kar* (BTK) és a *Természettudományi Kar* (TTK). A tanárképzés az 1995-től karközi szervezeti egységgé vált *Tanárképző Intézet* feladata lett. Utóbb kari jogszultságú intézményként alakult meg a BTK-ból kivált *Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet* (FEEFI).

A pécsi műszaki felsőoktatás intézménye lett 1971-től

a Pollack Mihály Műszaki Főiskola, amely 1995. július 1-jén egyesült a JPTE-vel, s *Pollack Mihály Műszaki Kar* (PMMK) néven beolvadt annak szervezetébe.

A pécsi felsőfokú művészeti oktatás és művészképzés intézménye a Bölcsészettudományi Kar Szépművészeti és Zenei Tanszékéből, a JPTE hatodik fakultásaként 1996-ban létrejött *Művészeti Kar*. Az oktatás mellett színvonalas művészeti együttesek alakultak, pl. a Pécsi Egyesített Kórus, a Mecsek Táncegyüttes, a Mecsek Kórus, a Pécsi Kamarakórus.

Az 1977-ben megnyílt szekszárdi tanítóképző 1990. június 1-jétől Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola (IGYPF) néven önállósodott addigi anyaintézetétől, a Kaposvári

Diplomaátadási ünnepség a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Halasy-Nagy József Aulájában

Tanítóképző Főiskolától, majd 2000. január 1-jétől *Illyés Gyula Főiskolai Kar* néven a Pécsi Tudományegyetem önálló szervezeti egysége lett.

A 2000. év tehát az integrált Pécsi Tudományegyetem létrejöttét hozta el, amely a JPTE, a POTE, az IGYPF, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Pécsi Kihelyezett Tagozata integrálásával alakult meg. A Pécsi Tudományegyetem a maga tíz karával (Általános Orvostudományi, Egészségtudományi, Természettudományi, Bölcsészettudományi, Művészeti, Felnőttképzési és Emberi Erőforrások, Állam- és Jogtudományi, Közgazdaságtudományi, Pollack Mihály Műszaki és Informatikai, szekszárdi Illyés Gyula Kar) a Dunántúl legjelentősebb egyeteme lett. A hallgatói létszám elérte a 27-28 ezret.

A kötetből vázlatos képet kapunk az egyetemi diákletről, az egyetemi újságokról, a diáksportról, a kulturális tevékenységről (így a Janus Egyetemi Színpadról), a gyakorlati képzés színtereiről, a gyakorló iskolákról, a kolégiumokról, az egyetemi közgyűjteményekről: az Egye-

temi Könyvtárról és az Egyetemi Levéltárról, a doktori iskolákról.

A szerzők ugyan mentegetőznek a részletes adatsorok, adattárak hiánya miatt, mégis számos statisztikai adattal, a rektorok és dékánok névsorával gazdagítják a kötetet. A bőséges képanyag nemcsak illusztrálja, hanem ki is egészíti a szöveget.

Az igényes, szép kötet nemcsak a magyar felsőoktatás-történet és a pécsi lokálpatriotizmus megkerülhetetlen forrásmunkája, hanem a magyar művelődéstörténet fontos dokumentuma is. A munka értékét cseppet sem csökkenti a recenziens azon reménye, hogy belátható időn belül elkészül a Pécsi Tudományegyetem és Pécs város oktatási intézményeinek alapos forráskutatáson alapuló, jegyzetapparátussal kísért, adattárakkal is ellátott, részletes tudományos feldolgozása. Addig is nagy érdeklődéssel várjuk a másik jubileumi kiadványt, *A pécsi jogi kar 90 éve* című kötetet!

Élesztős László

Jegyzetek

¹ Valójában az alapító Vilmos püspök kőből faragott címere került elő. A Pécsi Tudományegyetem mai címerében is ez szerepel.

² Petrovics István szerint „az egyetem épülete a pécsi püspökvár északkeleti végében, a székesegyháztól északra állott. Eredetileg egyemeletes, hosszanti tengelyével kelet-nyugati irányban elhelyezkedő épület volt, amelynek főhomlokzata a székesegyházra nézett. Bejárata a déli homlokzat középtengelyében nyílt. Az épület földszinti részét a 19 m hosszú nagyterem, az ún. „*magna aula*” foglalta el, amelynek keleti és nyugati végéhez egy-egy kisebb terem illeszkedett.” (Petro-

vics István: *A középkori pécsi egyetem és alapítója*, Aetas, 2005. 4. sz., 29–40. p.). A mai pécsi székesegyház mögötti régészeti területen 2014-ben tervezik a pécsi középkori egyetem és környéke régészeti helyreállításával, korszerű műemléki-múzeumi kialakításával és közpark létesítésével létrehozott emlékhely megnyitását.

³ Petrovich, Eduardus–Timkovich, Paulus Ladislaus (ed.): *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Hungarie*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova 14. Budapest, 1993)

Tanulmánykötet Thököly Imre emlékére

Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie / Thököly Imre gróf és felkelése

Ed./Szerk. Peter Kónya
Prešov, Prešovská Univ., 2009. 338 p., ill.
ISBN 978 80 555 0078 2

Nemrégiben emlékeztünk meg két jelentős évfordulóról, amelyek nemcsak hazánk, hanem egész Közép-Európa jelentős és érdekes személyiségét érintik. 2007-ben volt a 350. évfordulója Thököly Imre, Magyarország választott fejedelme, Közép-Magyarország első és utolsó fejedelme, majd később Erdély fejedelme születésének, 2005-ben pedig halálának 300. évfordulójára emlékezhettünk” – írja a 2008-ban megrendezett eperjesi konferencia¹ előadásait megőrkítő kötet

szerkesztője, Kónya Péter. Amennyiben ezt a két dátumot nem is találunk eléggé nyomós érvnek, akkor is elmondható, hogy ezt a konferenciát mindenfajta jubileumot megelőzve is érdemes volt megszervezni. Első alkalommal kerülhetett sor egy magyar és szlovák, sőt cseh történészek és jogtörténészek részvételével Thököly személyének, korának és életművének szentelt tudományos diskurzusra, akit Kónya a könyv bevezetőjében kora újkori történelmünk egyik legvitatottabb és legkevésbé egyértelműen értékelt személyiségeként jellemez.

Amint a konferencia, a kötet is tematikáját tekintve több részre osztható: elsőként azokat a tanulmányokat olvashatjuk, amelyek a néhai fejedelem személyiségével foglalkoznak. Ezek között található R. Várkonyi Ágnes *Az életpálya válaszútjai* című munkája, amely a fejedelem életét meghatározó legfontosabb döntéseit tárja az olvasó elé, és teszi alapos vizsgálat tárgyává, valamint Bitskey István tollából arról olvashatunk *Szabadsághős vagy törökös cimbor?* cím alatt, hogy a kora újkori magyar költészet miképpen vélekedett Thököly politikai, katonai teljesítményéről.

Ezt követik a Thököly-felkelésről szóló tanulmányok, amelyek között elsőként Mezey Barna műve olvasható,

Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: *A Felvidéki Fejedelemség* címmel. A szerző tanulmányában arra keresi a választ, hogy mennyiben felelt meg az államiság kritériumainak a fejedelemség, illetve ezen belül mennyiben igazodott a magyar alkotmányos tradíciókhoz, és a különböző állammodellek között hol volt elhelyezhető.

Kónya Péter *Felvidéki szabad királyi városok a Thököly-felkelésben* című írásában, illetve Papp Klára *Kassa: a Thököly-felkelés központja* című művében a korszak fontosabb eseményei tükrében mutatja be részletekbe menően Eperjes, Bártfa, Kisszeben és Kassa városok sorsának alakulását. Hozzájuk hasonlóan Ivan Mrva a hadjáratoknak a nyugat-magyarországi vármegyékben élő lakosságra nehezedő súlyáról szól.

Czigány István *A katonarétegek szerepe a bújdosó-kuruc felkelésekben (1672–1683)* című tanulmányában a katonaság létszámát, összetételét, felszereltségét elemezte. Zachar József *A francia háborúk és a magyar szabadságküzdelmek Thököly Imre korában* c. munkájában a francia–spanyol viszony és a 17. század végének magyar függetlenségi törekvései közötti összefüggéseket vázolja fel. Az „Ország a felkelésben” című részt Tamás Edit *Sárospatak a XVII. század végén*, illetve Maric Marečková *Szociális viszonyok a felső-magyarországi városokban a Thököly-felkelés korában, a rekatolizálás a mai Csehország és Szlovákia területén* című tanulmányai zárják.

A kötet második része a *Thököly-felkelés személyiségei* címet kapta, és Varga J. János *Esterházy Pál nádor és Thököly Imre fejedelem az 1683. évi hadjáratban* című tanulmányával kezdődik, amelyben a szerző a két egymással szemben álló politikus viszonyát ismerteti. Mészáros Kálmán Nemessányi Bálint kuruc diplomata életjáról szól az *Egy sárosi köznemes Thököly és Rákóczi szolgálatában* című dolgozatában, míg Seres János Komáromi János, Thököly Imre fejedelem személyi titkára életének végét mutatja be *A cserfalvi remete* című cikkében. Eduard Lukáč Eliáš Laviderről, Thököly Imre kedvenc tanáráról írt tanulmányában.

A „Felkelés és a külföld” c. fejezet tanulmányai között találjuk G. Etényi Nóra írását, aki Thököly Imre korabeli nemzetközi megítélését mutatja be, míg Papp Sándor a kuruc államnak az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyát elemzi *Thököly Imre és a törökök* c. cikkében, végezetül Gebei Sándor *A Thököly-felkelés helye az európai nagypolitikában* címmel az osztrák–oszmán politikai csatározásokat vázolja fel.

A történetírás című fejezetben Kalmár János a 17. század végi bécsi udvari történetírás szemszögéből mutatja be a korabeli magyar eseményeket, Bársony István Thökölyt mint katonát mutatja be, Miloslava Dobnárová pedig a szlovák történetírás álláspontját ismerteti az evangélikus egyházzal I. Lipót korában.

A „Hagyomány” c. záró fejezetben Kónya Annamária Thököly Imre 1906-os újratemetésének érdekességeit mutatja be az Olvasó számára, míg a kötet zárásaként Martin Javor a fejedelemtől elnevezett eperjesi szabadkőműves páholy történetét ismerteti.

A kötet a konferencián elhangzott valamennyi előadás bővített szövegét tartalmazza, illetve ezen túlmenően – tekintve, hogy a tanulmányok fele magyar, fele szlovák szerzők tollából született – rövid, néhány oldalas összefoglalókat is, amelyek elkészítése a szerkesztő érdeme. A könyv rendkívül igényes kiadvány lett, nemcsak tartal-

mi, hanem formai szempontból is, az oldalakat lapozgatva nagyon szép illusztrációkat találhatunk. A kötet egy nagyon izgalmas konferencia méltó dokumentuma, amit a téma, illetve a korszak iránt érdeklődők számára szívjből ajánlok!

Képesy Imre

Jegyzet

¹ A konferenciáról szóló beszámoló (*Thököly-konferencia Eperjesen*) a Jogtörténeti Szemle 2007. évi 4. számában olvasható.

A „Mindennapi jegyzőkönyvek” és a macskazene –

Nagy Janka Teodóra főiskolai tanár
habilitációjáról

Nagy Janka Teodóra habilitációs műve, a *Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténelmi és történelmi forrás tükrében (1781–1821). Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordult egyes bajos állapotokról* című monográfia 2012 évutóján, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar kiadásában jelent meg. Kajtar István bevezetőben irt szavait idézve: a mű a hazai népi jogéletkutatás „kardinális állomásának” tekinthető azzal, hogy jogesetek százaival ad plasztikus képet a makói jogi relevanciájú színes mindennapjairól. A csaknem nyolcezer lapnyi terjedelmű „Mindennapi jegyzőkönyvek” vizsgálata alapján a Szerző bizonyította, hogy a dél-alföldi városban a jelezelt időszakot tekintve igen gazdag jogélet zajlott. A büntetőjogi, magánjogi és közigazgatási jogi ügycsoportokra, valamint az eljárásjogi kérdésekre kiterjedő bemutatáson túl Nagy Janka Teodóra szolt arról is, hogy ezek a *protocollum judiciale*ként szolgáló tanácsulési jegyzőkönyvek mint források milyen jelentőséggel rendelkeznek a jogtörténelmi, történelmi, jogi kultúrtörténelmi és néprajzi kutatások szempontjából.

Mindezek után nem meglepő, hogy Pécsi Tudományegyetem szekszárdi Illyés Gyula Karának főiskolai tanára, aki PhD címét 2000-ben summa cum laude minősítéssel szerezte meg a PTE ÁJK Doktori Iskolájában, ugyanitt 2013. április 24-én a habilitációs eljárás keretében mely témákról szolt. Tantermi előadását az egyetemes állam- és jogtörténet kötelező tárgya tematikájához igazítva *A jogi néprajz mint szemlélet, módszer és jogtörténelmi forrás* címmel tartotta meg mintegy százötven fős hallgatóság előtt. Bevezető gondolatait követően igazolta a jogi néprajz, azaz a paraszti társadalom jogi vonatkozású normáinak (szokásnorma, jogszokás, szokásjog, jogi norma, jogi népszokás, jogi néphagyomány) vizsgálatával foglalkozó tudományterület interdiszciplináris voltát és az ennek műveléséhez szükséges munkamódszer komplexitását. Ennek kapcsán hangsúlyozta, hogy az említett normák az írott forrásokon túl a szájhagyomány és a tárgyi emlékek feltárásával ismerhetők meg. Differenciáltan láttatta a jogi vonatkozású társadalmi normák horizontális és vertikális szintjeit, majd részleteiben is bemutatta, hogy a jogi néprajz mint módszer az adott normát miként értelmezi jelentése, használata, funkciója, változásai és a vándorlás szempontjából. Szolt a források elemzéséről, értékeléséről és összehasonlításáról mint történelmi, illetve jogtör-

ténelmi kutatási módszerről, valamint a terepmunkáról, a kérdőívezésről és az interjúról mint a néprajzi kutatások megszokott eszközeiről. A joghallgatók számára minden bizonnyal előadása utolsó része volt a legizgalmasabb, amelyben a paraszti társadalom jogi vonatkozású normáinak negatív és pozitív jogkövetkezményeit mutatta be példákon keresztül. A negatív jogkövetkezmények közül az ún. közvélemény-büntetésekben megjelenő társadalmi kényszer kategóriáját elemzte bővebben: a kapcsolatmegszakítás, a kinézés, a megszólás, a kibeszélés, a kimuszikálás, a csúfolás, az eskü, a szitok, az átok, az eltemetés, a testrészt külsőjének megváltoztatása, a macskazene, a kikolompolás, a didergés, a tuskóhúzás, a bakfázékdobás, a cefrchányás, a megkövetésre kényszerítés, a megfélemlítés, a népítélet, az önbíráskodás, a megbosszulás és a megszégyenítés olyan közvélemény-büntetések voltak, amelyek közül több ma már némi magyarázatra szorul, míg mások a szóhasználatból is kikoptak. Nagy Janka Teodóra összgezésként – miként a habilitációs műben, úgy a tantermi előadásban is – a jogi néprajz üzenetéről szolt, arról a gazdagságról, ami a jogtörténészek és más kutatók, nem utolsó sorban pedig a jogalkotók és a jogalkalmazók számára is feltáruhat belőle kellő odafigyelés esetén. Az előadást követően némi derűtséget váltott ki a hallgatóság körében az a válasz, amelyet a Habilitáns a Szakmai Bíráló Bizottság elnökének, Ádám Antal professor emeritusnak (PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék) – április 24. lévén – a Szent György-, illetve Szent Márk-napi szokásokkal kapcsolatban feltett kérdésére adott: a Szent Márk napján szokásos „határjárásakor” a helybeliek a települést körülvéző földeket gyermekeikkel együtt járták be, akiket a határhoz érve jól „megcsapdostak”, hogy még idős korukban is jól emlékezzenek arra, pontosan hol is van a falu határa, ha azt jogvita esetén bizonyítani kell.

A habilitációs eljárás keretében ezt követően Nagy Janka Teodóra tudományos előadására került sor, amelyet *A jogi modernizáció és tradíció sajátos viszonya: a magyar jogi népiéletkutatás* címmel tartott meg. Elsőként a jogi néprajz hazai és a nemzetközi úttörői, többek között Savigny, Maine, Bogiáé, Kaindl, von Künßberg, valamint Baross János, Mattyasovszky, Tagányi, Bruckner és Szendrey tevékenységéről szolt, majd rátért lényegi mondanivalójára, az 1939–1948 közötti magyar jogi népiéletkutatás szereplőinek és eredményeinek bemutatására. Bónist idézve a kutatómunka jogpolitikai, jogtörténelmi és néprajzi hármasszáról beszélt. Kiemelte, hogy 1948 után Kelet-Európában a jogi néprajz annak ellenére is háttérbe szorult, hogy Tárkány Szűcs Ernő munkássága az eddigi eredmények szintetizálását hozta. A korszak jellemzője ugyanakkor tőlünk nyugatra általában a szociológiai és antropológiai gondolkodás előtérbe kerülése volt, és a német térségben virágzott a „rechtliche Volkskunde”, valamint a „Rechtsarchäologie”. Magyarországon az 1939–1948 közötti gyűjtések eredményeit 1989 után publikálták, ami egyúttal azt is magával hozta, hogy a jogi néprajz helyet keresett magának a történelmi kutatások között. Bár egyértelműen a jogtörténet és a jogi kultúrtörténet területéhez sorolták, interdiszciplinaritását természetesen megőrizte. Az ülés a tudományos előadás után

annak angol nyelvű összefoglalásával (*A unique relationship of legal modernization and tradition: the Hungarian ethno-judicial life research*), majd a kérdések megválaszolásával zárult.

A Szakmai Bíráló Bizottság tagja, Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék) a Habilitánst arról kérdezte, kutatásai fényében meg tudja-e ítélni, hogy a mezővárosi jogforrások, amelyek esetében nehéz eldönteni, hogy mindennapi jogszokásról vagy szokásjogról van-e szó, milyen hatást gyakoroltak a II. világháborút követő magánjogi kodifikációra. Nagy Janka Teodóra szerint a mezővárosi jogforrásokban rejlő tradíciókat számos esetben figyelembe vették a későbbi magánjogi kodifikálás során, sőt a magánjogtörténet ma is fontos forrásként tekint a mezővárosok helyi bíraskodási gyakorlatára. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék) ugyancsak a Szakmai Bíráló Bizottság tagjaként kérdezett rá arra, hogy a jelenlegi jogi népcélt-kutatások a „fent és lent” kapcsolatában bírnak-e bármiféle jelentőséggel napjainkban, vagy teljes egészében a jogtörténet keretein belül helyezkednek el, azaz maradt-e tér a jogszokásoknak akkor, amikor állam előtérbe nyomult és életünket teljes egészében átfogja szabályrendszerével. Nagy Janka Teodóra úgy foglalt állást, hogy ha a „fent és a lent”, a jogalkotó és a hétköznapi jogalkalmazó szintje élesen elkülönül, a körülmények alkalmassá válhatnak arra, hogy a közösség saját maga próbálja elérhetővé tenni a mindennapjait, szemben a kevésbé megélhető, hétköznapi életvitelnek és gazdasági valóságnak ellentmondó

jogszabályokkal. Az 1989 utáni időszakban – mint mondta – nem folyt szervezett kutatás a jogszokások területén, és ma azt az eredményt elérni, amit akkor lehetett volna, már nem tudjuk. Mindezek ellenére a Habilitáns szerint nyilvánvaló, hogy a jogtörténész szakma képviselőinek továbbra is rengeteg tennivalója van a jogi népcélt-kutatás területén. Ádám Antal professor emeritus ezúttal arra kérdezett rá, hogy a 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvényből azzal, hogy előírja a történelmi Alkotmány tiszteletét, következik-e a jogi tradíciók alkotmányossági-értéktani kezelése, netán minősítése. Nagy Janka Teodóra véleménye szerint ez az előírás a szerves fejlődés lehetőségét teremti meg, amelynek sikerét a gyakorlat fogja igazolni. Végezetül Kisbán Eszter professor emerita (PTE BTK) arra az elmaradásra utalt, amely más, elsősorban az angolszász jogi kultúrához tartozó nemzetek jogi néprajzi kutatásaival szemben hazánkban fennáll. Hangsúlyozta, hogy eredményeket a népi jogéleti gyűjtőmunka területén interdiszciplináris összefogással, a néprajzkutatók és a jogtörténészek, illetve az állami szerveket képviselő gyakorló jogászok együttműködésével lehet elérni.

Nagy Janka Teodóra három habilitációs előadását összességében 92%-ra értékelte a Szakmai Bíráló Bizottság. Szívből gratulálunk a szép eredményhez, azt kívánva, hogy elődeink népi jogéletéből kutatásai során továbbra se csak a macskazenét, hanem az örömteli események jogi vonatkozásait is megossza a szakmai közönséggel.

Herger Csabáné

A Horthy-korszakkal kapcsolatos újabb kutatási eredményekről címmel az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya 2012. november 15-én tudományos ülést rendezett a Magyar Tudomány Ünnepehez kapcsolódóan. Az ülésre tizenhat előadót hívtak meg, akik délelőtt Glatz Ferenc, délután pedig Ormos Mária akadémikusok levezető elnöklése mellett ismertették újabb kutatási eredményeiket, s részben a közelmúltban megjelent tanulmányaikat, részben pedig megjelenés alatt álló könyveiket, írásait mutatták be.

Valamennyi előadás részletesebb bemutatására a jelen ismertetés keretei között természetesen nem vállalkozhatunk. Egyet kell értenünk továbbá Ormos Máriának a konferenciát záró gondolatával, miszerint legközelebb ennyi előadót legalább két napra, és nem a velük aznap reggel közölt tizenöt perces, hanem hosszabb időtartamú előadásra kell meghívni. Az előadók ezért sajnos majdnem annyit beszéltek arról, hogy mit mondtak volna még el, vagy mit nem mondanak most el, mint amennyit elmondtak.

A konferencia előadásait önkényesen csoportosított témakörökre bontva mutatjuk be, de a történeti hűség ked-

A Horthy-korszakkal kapcsolatos újabb kutatási eredményekről –

Konferencia a Magyar Tudományos Akadémián

véért megjegyzendő, hogy az előadók sorrendje nem ez volt.

Az első előadást Romsics Ignác tartotta *A Horthy-rendszer jellege. Historiográfia áttekintés* címmel. Az előadó a korszakot az 1945 utáni hazai történetírás megállapításainak fejlődését, változásait ismertette mutatta be. A Horthy-rendszer kezdetben a magyar nép ádáz ellenségeként, hazaáruló, fasiszta, a náciikkal és a nyilasokkal egyenlően bűnös rendszerként jelent meg a történetírásban. Ezt követően fokozatosan eljutott a hazai és külföldi történészek

közötti immár 20–25 éve kialakult konszenzusos állásponthoz, miszerint a Horthy-rendszer autoriter, antiszemita, de „korlátozott parlamentarizmus volt, vagyis voltak parlamentáris intézményei, több párt működött a korszakban, de a konzervatív kormánypárt a választójog korlátozottsága és nagymértékű nyíltsága ellenére leválthatatlan volt.”

Előadásai témája alapján máshova is sorolhatók, de módszertani kérdésfelvetésükkel kapcsolatban mégis itt tárgyaljuk Tomka Béla (*Gazdasági trendek és jóléti rendszerek a két világháború közötti Magyarországon: az összehasonlítások tanulságai*) és Pritz Pál (*Helyzetfelf[nem] ismerés és helyzetki[nem]használás a Horthy-korszak külpolitikájában*) előadását. Előbbi szociálpolitikai, utóbbi külpolitikai témájú előadását vezette be a történetírás feladatát fejtegető gondolataival. Tomka Béla meghatározónak tartotta a történész kérdésfeltevését, viszonyát a múlthoz. Vajon a jelenről ír a történész a múlt segítségével? Mennyire lehet objektíven írni a múltról? Mivel a jelen fogalmait (is) használja a munkája során, a jelenbeli kérdés hozza a múltat közelebb, vagy a múlt elég távol van ahhoz, hogy múlt maradjon? Mi a múlt és mi a jelen? Végso soron mi a történelmi idő, és mi a történelem célja? Ezek a kérdések önmagukban egyenként is szolgálhatnának egy konferencia témájául, így az előadók kénytelenek voltak csupán a kérdésfeltevésekre szorítkozni, a szociálpolitikára pedig már csak gyorsolvasással maradt az előadónak ideje. Pritz Pál a történelem és a történész mesterségének védelme szellemében tartotta meg érdeklődő előadását. Elítélte mind a mai közéletet, politikát, mind az ismeretterjesztést, a publicisztikát, mivel önös céljaik igazolására használják fel a történelmet vagy akár a történetírást, megvetette továbbá a politikát kiszolgáló szervilizmust. Ezek a mai folyamatok a tudomány objektív vizsgálatát is megakadályozzák, hiszen, ha valamelyik oldal igényeit nem elégítik ki az eredmények, akkor a mai közéleti logika alapján a kutatók a másik oldal elkönyvelt kiszolgálói, azaz ellenségek lesznek. Így pedig nem lehet tudományos igazságokra jutni. Zeidler Miklós *A Nemzetek Szövetsége a magyar külpolitikában* című előadásában módszertani, történetfilozófiai kérdések felvetése nélkül tárgyalta a Nemzetek Szövetségéhez kapcsolódó magyar külpolitikát, illetve a magyar zsidótörvények kérdését a Nemzetek Szövetségében. Ehhez a témakörhöz tartozik Ujváry Gábor előadása is (*Történettudomány és politika a Horthy-korszakban*), aki a történettudomány és a politika kapcsolatát fejtette ki, főként életutakon, gyakorlati példákon keresztül. A korszak tudósait, oktatóit, művészeit, íróit csoportosította többféle szempont alapján. Frank Tibor (*Művészetek és művelődés a két világháború közötti Magyarországon*) szintén életutakat mutatott be, ám ő a művészekre és a művelődésre korlátozta áttekintését. A korszak személyiségei az előadó magángyűjteményéből származó fényképeken keltek életre. A fotókon a kor mindennapjai tárultak fel a kávéházaktól a kirándulásokon, a fürdőzöcsen át az estélyek tarka világáig.

Pogány Ágnes előadása (*A Horthy-korszak gazdasági teljesítménye*) részben kapcsolódott Tomka Bélához, hiszen a szociálpolitikáról és a gazdaságpolitikáról, kö-

zelebbről az államháztartási hiányról és annak kezeléséről szólt. Az előadó az államháztartási hiány 1920–1938 közötti alakulásának adatait ismertette, s kimutatta, hogy ebben az időszakban mindössze öt olyan év volt, amikor az államháztartás többletet halmozott fel. Az elemzés akarva-akaratlan jelenbeli áthallásokat keltett. Az előadó a jelenbeli való nagyfokú hasonlóságot mégsem nyomatékosította, így – helyesen – megmaradt a történelmi távlatban. Az adatokat mi sem értelmezzük, mégis nehéz elhessegetni azt a gondolatot, hogy ezúttal is a történelem ismétlődésével állunk szemben. A korszak kormányai állandó harcban álltak a londoni, genfi pénzügyi körökkel, vezetőikkel. A hiteket az utóbbiak nyújtották, így a feltételeket is ők határozták meg. Kiadáscsökkentéseket akartak elérni a szociálpolitikai kedvezmények terén, nem utolsósorban a kor egyik legnagyobb „pénznyelője”, a MÁV miatt. Természetesen nem lehet állítani, hogy a jelenben ugyanilyen folyamatok játszódjanak le. Pogány Ágnes, taktikusan, nem ment bele az efféle fejtegetésekbe, így szigorúan megmaradt a történettudomány talaján.

A külpolitika nem csak diplomáciát, hanem hadsereget is igényel. Szakály Sándor a korszak hadseregét, annak vezetőit és a politika viszonyát mutatta be *Hadsereg és politika a Horthy-korszakban* címmel, Horthynak a hadseregben betöltött szerepéről, valamint a hadsereg katonai képességeiről is szót ejtve. Molnár Judit előadásában (*Fehér hollók a csendörök között a holokauszt idején*) a csendőrség szervezetét, vezetőit mutatta be. Röviden a világháború utáni sorsukra is kitért. Előadásának központi eleme a holokauszt során a zsidókat segítő csendőrök tevékenységének bemutatása volt. Megállapítása szerint a magyar közigazgatás aktívan vett részt a deportálásokban. A közigazgatás szerepéről a megszállás és a deportálás során sem az előadás alatt, sem azt követően nem alakult ki vita a jelenlévő és köztudomásúlag a kérdés megítélésében a két ellentétes véleményt képviselő Karsai László és Ungváry Krisztián között.

A közigazgatás témakörébe tartozik Püski Levente előadása (*Államigazgatás a Horthy-korszakban*), aki a korszak államigazgatását mutatta be. Általános érvennyel beszélt az egész államigazgatásról. Ungváry Krisztián egy különös szakigazgatási szervet elemzett: *Az őrségváltás és intézményei* című előadásában az őrségváltás problematikáját ismertette az 1938:15. tc.-kel létrehozott Értelmiségi Munkanélküliség Kormánybiztossága bemutatásán keresztül. E szerv feladata volt az őrségváltás levezénylése, vagyis a zsidók számarányának – vagy még annak sem – megfelelő mértékben történő részvételének a biztosítása (gyakorlatilag a zsidók jelentős mértékű kizorítása) a gazdasági, művészeti és kulturális életben. Ugyanakkor a törvény címe szerint a cél a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatásosabb biztosítása volt. A törvény a már létező orvosi, ügyvédi, mérnöki kamarák mellett további kamarákat vezetett be a sajtó, a művészet és a kultúra területén, és a kötelező kamarai tagság mellett a zsidók létszamarányát 20%-ban maximálta. A Biztosság 1941-ben már körülbelül ötszáz fővel és három főosztállyal működött. Az állástalan értelmiségiek elhelyezése, a zsidókról szóló feljelentések kivizsgálása volt a feladata,

és saját hatáskörben nyomozást is lefolytathatott. 1939-re már több mint tizenöt ezer eljárás indult a zsidótörvények megszegői ellen. Az előadás végén Ormos Mária megjegyezte, hogy még soha nem hallott erről a Biztosságról, ami ékes példája annak, hogy ha egy történész keres, akkor talál. Ungváry Krisztián új könyvében további részleteket olvashatunk erről a közigazgatási szervről.

A konferenciát követő héten megjelenő könyvéből merítette előadása témáját Kovács M. Mária, aki az 1920. évi numerus clausus törvény végrehajtásáról beszélt *Numerus clausus a felsőoktatásban, 1920–1945* címmel. A törvény szövege szerint a felsőoktatási felvételi eljárásnál „arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kétegye annak kilenctizedrészét.” A törvény szövegében tehát nem jelenik meg a zsidó kifejezés, még ha köztudott is volt, hogy a törvényt rájuk szabták. Kovács M. Mária hangsúlyozta, hogy a törvényhez kapcsolódó végrehajtási utasításokban szerepelt a zsidó szó. Továbbá kiemelte, hogy a numerus clausus törvény a hozzá kapcsolódó utasításokkal és a későbbi zsidó törvények „egy és ugyanazon történelmi folyamat különböző állomásai, amelyeket egy világosan felrajzolható vonal köt össze.” Az előadó ezt bizonyítandó idézte Horthy Miklóst, aki az első zsidótörvényt 20%-os numerus claususnak, a másodikat 6%-os numerus claususnak hívta. Kovács M. Mária szerint mivel sok utasítást hoztak a numerus clausus törvényt követően, ezért többféleképpen és egyre kiterjesztőbb módon tudták értelmezni a zsidók diszkriminálását. A végrehajtó szervek (többnyire minisztériumok) tehát különféle rendeletekkel, utasításokkal tették lehetővé az önmagában véve is önkényes értelmezését a numerus clausus törvénynek. A felvételi arányszámot foglalkozáshoz, származáshoz is igazították, így biztosítva, hogy a zsidók ne mentesülhessenek a korlátozások alól.

Karsai László a zsidótörvények végrehajtásáról tartott előadást (*A zsidótörvények végrehajtása Magyarországon, 1920–1944*). Adatokkal igazolta a zsidótörvények alkalmazását. Bemutatta például, hogy 1941-ben Endre László, Pest vármegye alispánja hogyan tiltotta ki a zsidókat a fürdőkből. Majd további szemléletes és megdöbbentő példákkal igazolta az adott esetekben jogszabályi, sőt még végrehajtási utasítási alappal sem rendelkező önké-

nyes gyakorlatot. A feljelentésekből felolvasva érzékeltette a kor szellemét, propagandáját, hisztériáját.

A kor (írott) szellemét idézte fel Sipos Balázs előadása is (*Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*), aki a sajtó és hatalom viszonyával foglalkozott. Kiemelte, hogy ugyan rengeteg sajtóterméket nyomtak a zsidótörvények elfogadása után is, azonban ezek közül sok a zsidótörvények hatályba lépése után keletkezett, tehát már az új politikai vonalnak megfelelő szellemiségű volt. Ugyanakkor a korábbi előadásokban megállapított és a történészek közötti konszenzust alátámasztandó hozzátette, hogy a korszakban a szélsőbaltól a szélsőjobbáig mindenféle sajtótermék megjelenhetett. Voltak visszaélések, perek, fenyegetések, de a pluralizmus érvényesült. Gyáni Gábor a politikai fanatizmusról és a vallási feléledésről tartott előadást *Politikai fanatizmus, vallási revival* címmel. Témájában ehhez kapcsolódott Turbucz Dávid *A Horthy-kultusz kutatásának eredményei* című előadása, amelyben inkább módszertani kérdéseket fejtett ki, azaz, mit és hogyan kutat a kultusz vizsgálata során. Nagy hangsúlyt helyezett az összehasonlító szemléletmódra, nevezetesen arra, hogy a korszak többi vezetőjének kultuszát, egymásra hatásukat, módszereiket, gyakorlatukat, megvalósulási módjukat megvizsgálja, és a társadalmi lélektant is figyelembe véve a vezetők kultuszát egységes egészként szemlélje.

Az utolsó előadás után a kitartó és nagy létszámú hallgatóság köréből néhány hozzászólás hangzott el. Többen személyes példákat hoztak a zsidótörvények végrehajtásával kapcsolatban. Ormos Mária a konferenciát egy szintén személyes példával zárta le, mégpedig azzal, hogy az ő iskolájában az igazgató nem tartotta be a zsidótörvényeket, azon az alapon, hogy az iskolában más törvények uralkodnak.

A konferencia a történészeknek a korszakról szóló korábbi közmegegyezéssel értékeléseit (korlátozott parlamentáris, autoriter rendszer) nem változtatta meg, hanem sokkal inkább eddig nem ismert példákkal támasztotta alá azokat. Úgy véljük a konferencia elérte célját, amennyiben a tágabb közvélemény számára is érthető módon, de a szakembereknek is új ismereteket felmutatva gyarapította tudásunkat egy nagymértékben vitatott korról. A különböző témákban és módszerekkel tartott előadások elősegítették, hogy a korszakot mint egységes egészet lássuk.

Rigó Balázs

E SZÁMUNK SZERZŐI

Béli Gábor, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Bily, Inge**, Dr. Phil., tudományos munkatárs, Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig; **Dudás Attila**, PhD, adjunktus, Újvidéki Egyetem, Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék; **Élesztős László**, szerkesztő, Jogtörténeti Szemle; **Falus Orsolya**, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Gönczi Katalin**, tudományos munkatárs, Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig; **Herger Csabáné**, PhD, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Képesy Imre**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Mezey Barna**, DSc, rektor, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Nagy Janka Teodóra**, PhD, intézetigazgató főiskolai tanár, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, Szociális Munka és Szociálpolitika Intézet; **Rigó Balázs**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék; **Rigó Kinga Viktória**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Sulyok Gábor**, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszék; **Szendrey Géza**, ny. ügyész, tiszteletbeli tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Szoboszlai-Kiss Katalin**, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, Jogelméleti Tanszék; **Talabos Dávidné Lukács Nikolett**, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Dr. Marton Géza Doktori Iskolája

E számunk megjelenését
a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az clesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a neveket, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű összefoglalót kérünk német nyelven.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

BÉLI, Gábor: Das generale iudicium – die Tätigkeit eines besonderen Gerichtes zwischen 1264 und 1266.....	1
DUDÁS, Attila: Historischer Überblick der zivilrechtlichen Kodifikation in Serbien.....	9
SULYOK, Gábor: Die Gebietsstreitigkeit zwischen Lagas und Umma.....	17
SZOBOSZLAI-KISS, Katalin: Sokrates – Opfer der schiefgeratener Athener Demokratie.....	28

WERKSTATT

FALUS, Orsolya: Der Orden der Kreuzritter des Heiligen Stefans von Esztergom: die Stefaniten.....	38
RIGÓ, Kinga Viktória: Anhand des Disziplinarverfahrens gegen Anna Kuppis.....	44
TALABOS Dávidné LUKÁCS, Nikolett: Gedanken über die Regelung des Krisenrechts in Ungarn zwischen 1933 und 1945.....	47

QUELLENAUSGABE

SZENDREI Géza: Die Aufgaben des Offizialanwaltes.....	51
---	----

ÜBER BÜCHER

Beitrag zur Geschichte der Autonomie der Berufsstände in Ungarn – Über das Buch von Krisztina Korsósne Delacasse – MEZEY, Barna.....	56
Polnische Quellenstudie zum Rechtstransfer – Inge BILY-GÖNCZI, Katalin.....	60
Rechtsbräuche in der Jászkunság – Das Rechtsleben des Jászkun- Kreises – Über das Buch von Erzsébet Bánkiné Molnár – NAGY, Janka Teodóra.....	61
Jubiläumsband über die Jahrhunderte der Hochschulbildung in Pécs – ÉLESZTÖS László.....	63
Studienband an Gedenken von Imre Thököly Imre – KÉPESSY, Imre.....	66

RUNDSCHAU

Die „Alltäglichen Protokolle“ und die Katzenmusik – Bericht über die Habilitation von der Hochschuldozentin Janka Teodóra Nagy – HERGER, Csabáné.....	68
Über die neueren Forschungsergebnisse zur Horthy-Ära – Tagung an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften RIGÓ, Balázs.....	69
Die Autoren dieser Ausgabe.....	72

Auf der Titelseite:

Alajos DEGRÉ

(16. Mai 1909, Zalaegerszeg – 10. April 1984, Zalaegerszeg):
Rechtshistoriker, Archivar, ehrenamtliche Universitätsprofessor

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsak Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveld (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarki (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Mária Homoki-Nagy, Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna,

Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Sipta István

Redakteur: Élesztős László (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi István Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Miskolc, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Pécs, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität Szeged und der Lehrstuhl für Rechtswissenschaft der Nationalen Universität für den Öffentlichen Dienst

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlag: Gondolat Verlag

Földi András – Kelemen Miklós – Kisteleki Károly – Márkus Eszter – Pomogyi László
– Schweitzer Gábor – Siklósi Iván:
ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNET
Szerkesztő: Földi András

A jogtörténészek régóta keresik az összehasonlító (más felfogást tükröző elnevezéssel: „egyetemes”, illetőleg „általános”) jogtörténet bemutatásának legmegfelelőbb formáját. Az ELTE-n 2010-ben elfogadott új jogász tanterv előírja, hogy az egyetemes jogtörténetet mint összehasonlító intézmény- és dogmatörténetet kell tanítani, mert ez a megközelítés szolgálja leginkább a jogász műveltség történeti megalapozását. A szerzők e cél jegyében készítették el könyvüket, amely a közjogtól a büntetőjogon át a magánjog felé haladva mutatja be a nagy jogrendszerek történetét. A dogmatörténeti aspektus elsőbbsége mellett újdonság az is, hogy a magánjogtörténetet igen részletesen, a kereskedelmi jog történetére is kiterjedően mutatja be. A Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék munkatársai által írt tankönyvben összefoglalt gazdag ismeretanyag révén e munka nemcsak az egyetemi oktatás céljait szolgálja, hanem számot tarthat a jogászok, történészek és más szakemberek érdeklődésére is.

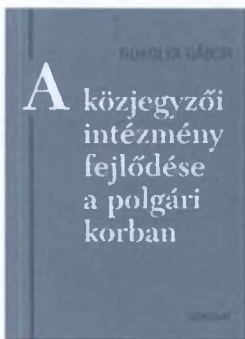
ISBN 978 963 312 13 6 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 643 p.

Bódiné Beliznai Kinga – Gosztöny Gergely – Horváth Attila – Képes György – Mezey Barna –
Völgyesi Levente:
MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNET A POLGÁRI KORBAN
Szerkesztette: Képes György

Az elsősorban az ELTE ÁJK Igazságügyi igazgatás szakának hallgatói számára készült tankönyv a közigazgatásban, a bíróságokon és a jogalkalmazás más területein dolgozó szakemberek számára is nélkülözhetetlen. Az első fejezetben Mezey Barna egyetemi tanár történeti alkotmányunk fejlődését mutatja be Szent Istvántól a polgári átalakulás koráig. Ezt a kormányformák, majd az egyes alapintézmények történetének ismertetése követi. Az egyes fejezetek bemutatják az 1848-ban megteremtett alapokat, a dualizmus kori és a két világháború közötti változásokat, egyben kitérnek a polgári köztársasági kísérletek megoldásaira is. A fejezeteket az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének oktatói írták, az adott részterületen végzett saját kutatásaikra, valamint a legfrissebb alkotmány- és köztörténeti irodalomra támaszkodva. A könyv szerkesztője és az összefoglalók szerzője Képes György, az igazságügyi igazgatás szak magyar közigazgatás-történeti kurzusának témafelelőse.

ISBN 978 963 312 156 6 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013, 234 p.

Rokolya Gábor:
A KÖZJEGYZŐI INTÉZMÉNY FEJLŐDÉSE A POLGÁRI KORBAN
Jogtörténeti Értekezések 42. A sorozatot szerkeszti: Mezey Barna

Magyarországon a 19. század közepén a középkori jogfejlődés részeként továbbélt hiteles helyek, vármegyei és városi jegyzők már nem elégítették ki a polgári kor gazdasági viszonyainak megfelelő közhitelességi igényeket. A közhitelesség iránti igény polgári korban megfelelő megoldása a közjegyzői intézmény bevezetését igényelte. A királyi közjegyzőkről szóló 1874:35. törvénycikket az Országgyűlés mindkét házában 1874. november 30-án hirdették ki. A törvénycikk a közjegyzői székhelyek számának megállapítását, valamint a közjegyzői díjszabás meghatározását igazságügyi miniszteri hatáskörbe utalta, így az intézmény tényleges létrehozatalára és az első közjegyzők kinevezésére csak 1875. augusztus 1-jével kerülhetett sor. A királyi közjegyzőséggel, valamint a közjegyzőséget megelőző magyar közhitelességi szervekkel kapcsolatban már jelentek meg művek, azonban a magyar királyi közjegyzőségre vonatkozó, első átfogó tudományos munkát a szerző csak most készítette el.

ISBN 978 963 693 474 3 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, 345 p.

Varga Norbert:
A MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁGI JOG A 19. SZÁZADBAN

Az állampolgársági jog első törvényi szabályozása (1879:50. tc.) a 19. században jelent meg Magyarországon. A monográfia célja, hogy az elmélet és a gyakorlat együttes vizsgálata alapján bemutassa a magyar állampolgársági jog kialakulását, feltárja a reformtörekvések elméleti, közjogi, politikai és nemzetközi hátterét, továbbá a végrehajtás során felmerülő problémákat, amelyek rávilágítanak a dualizmus közjogának egy igen jelentős, dogmatikai vitákkal tarkított jogterületére. A szerző először az állampolgárság fogalmát elemzi, majd bemutatja az első állampolgársági törvény előzményeit, a honfűsítés rendi korszakbeli, majd reformkori gyakorlatát, a kivándorlás hatását az állampolgársági jog szabályozására. A további fejezetekben szól az állampolgársági jog alapelveiről, hatályáról, tartalmáról, a kettős állampolgárságról, a községi illetőségről, az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályairól, az örökbefogadásról, az állampolgárság szerepéről a büntetőjogban. A kötetet gazdag forrás- és szakirodalom-jegyzék, valamint mutató teszi teljessé.

ISBN: 978 963 059 270 3 – Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, 428 p.

Bencze János:
KÉNYSZERÍTETT BÍRÓ URAK – A PÉCSI KIRÁLYI TÖRVÉNYSZÉK ÉS A PÉCSI MEGYEI BÍRÓSÁG TÖRTÉNETÉBŐL 1915–1960

A Pécs-Baranyai igazságszolgáltatás történetét az 1915–1960 közötti időszakra vonatkozóan feldolgozó könyv középpontjában a negyvenes-ötvenes évek időnként humoros, időnként tragikus, a jogszerűséget gyakran nélkülöző, törvénytértekkel teli igazságszolgáltatásának vizsgálata áll. A mű a szerző 2007-ben megjelent, Tekintetes bíró urak. A Pécsi Kir. Törvényszék történetéből 1872–1914 című könyvének folytatása.

ISBN 978 963 9893 30 6 – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2010, 260 p.